Әрәб Шамилов

Бәрдәнг

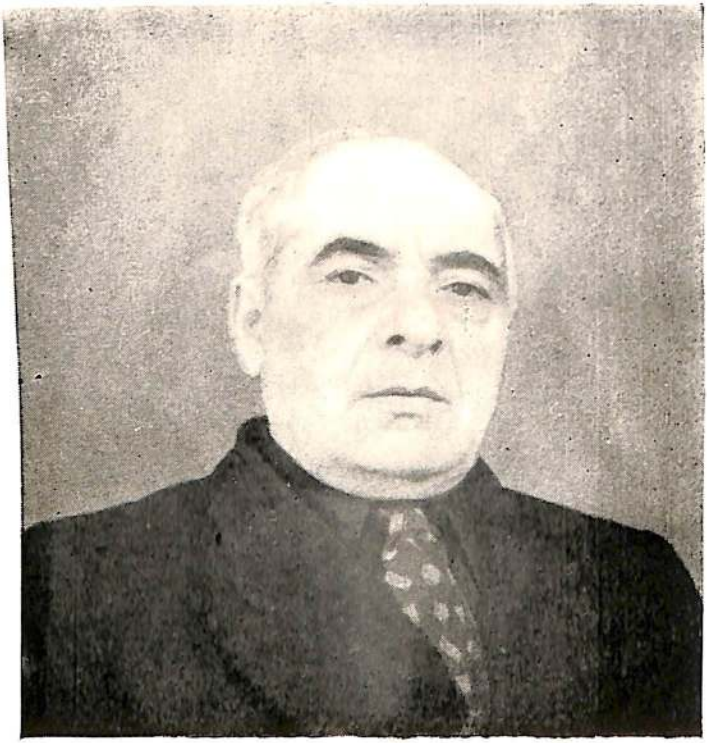

Ә'рәб Шамилов

Әрәб Шамилов

Бәрбанг

EZDIKI.COM

ҺАЙПЕТҺРАТ
ЕРЕВАН
1958

АРАБ ШАМИЛОВ

РАССВЕТ

(На курдском языке)
Армянское Государственное издательство
Айпетрат, Ереван 1958

Р'әwа дькьм қиза
хwә әʼзиз Мәйане.

К'ӧЛФӘТЕ МӘ, ЗАР'ӧТИЙА МЬН

Шәмо көрманщәки к'әсиб бу, жь әла h'әсьнийа бу. Дьчу бәр дәwаре хәлқе ль қәза Сөрмәлие, бәре әw қәза тәв wәлате Р'әwане бу. Wәхте жьна wи пешьн мьр, әwи hәрдӧ көр'е хwә: Дәwреш у Бьро hьлдан у жь қәза Сөрмәлие дәрк'әт, леда чу, идаре wи ль wедәре нәдьбу. Шәмо р'еда гәлә чәтьни дитьн, чьмкӧ барбьре wи тӧнәбу, әwи hәрдӧ көр'е хwә hьлдьгьртьн, йәк дьда пьшта хwә, е дьн жи дьда бәр дьле хwә. Бьро wи чахи се сали бу, ле Дәwреши he дӧ сали бу. Қәт тьштәки wи ьди тӧнә бу, хенжь льh'ефәкә кәвьн.

Р'еда, гава тә'ри дьк'әтә ә'рде, Шәмо хwә дьда бәр диwара у қәфе зьнара. Алики льh'ефе бьн зар'ар'а дькьр, алие дьне жи давитә сәр wан, wәки зар' сәрма нәкьн. Хwә жи бь к'ьнще хwәва р'адьза. Р'ожед hәwa сар буйа, Шәмо сьбе шәбәқе радьбу, сәргин топ дькьр, к'урма эгьр ледькьр. Зар'е wи хwә бәр эгьр гәрм дькьрьн. Паше диса р'е дьк'әт дьчу. Р'еда, нав гӧндада, хwәр'а нан бәрәвдькьр: ӧса идаре хwә у зар'е хwә дькьр, h'әта hат дәрк'әтә wәлате Қәрсе, гӧнде hӧр'ӧма—Азате. Азатеда әз у дӧ хушкава жь дийа хwә бун.

Щарәке, эварәкә зьвьстане, әм тәв дора тәндуре р'уньштьбун. П'ак те бира мьн, баве мьн мәр'а гьли дькьр у wа дьгот:

— Эвар бу. Баранәкә hур дьбари, баки сар жи пер'а дьhат. Әз у зар'ава шьл бубун, мә сәрма дькьр; әм hатьнә к'еләка гөндәки. Әw гөнд Азат бу. Мәрәкәкә тәк к'еләка гөнд hәбу. Мә хwә ль мәрәке гьрт, чун к'әтьнә мәрәке. Нане мә мәр'а бол hәбу. Ле мәрәкеда арду төнә бу, wәки мә хwәр'а агьр дада, хwә пе гәрм бькра у к'ьнще хwә зьhа кьра. Кур'ә-кур'а зар'а бу, дьгрйан... Мьн пьшта хwә вәкьр, hәрдö зар'ö жи кьрьнә п'ашла хwә, гәрм дькьр у бәр дьле wанда дьhатьм, wәки нәгрин.

Льh'ефа хwә мә нәдьhьшт шьлбә, чьмкö сьтара мә шәве hәр әw льh'еф бу. Qölч'әки мәрәке гиhа теда hәбу. Wәхте тә'ри к'әтә ә'рде, зар'ö he дьгрийан, кәр' нәдьбун. Мәщала мьн hатә бьр'ине әз р'абум, мьн гиhа жь hәв вәжанд, орт'а гиhe к'уркьр, льh'еф рахьст, зар'ö кьрьнә нав у гиhа жорда авитә сәр. Әз жи к'әтмә нава гиhe. Мьн хwә да бәр пьшта зар'а у вәләзийам. Зар'ö зу гәрм бун, ьди нәдьгьрийан: зә'ф нәк'ьшанд, зар'ö к'әтнә хәwa ширьн.

Дьле мьн h'әвәки р'әh'әт бу Гöhe мьн жи сәqьр'и жь дәст гьри у зewә-зewa зар'а. Әз к'әтьмә мьтала, дöшöрмиш дьбум, чьмкö мьн ә'сәйи ньзан бу, әз ван зар'ава к'öда hәр'ьм... Hәр'ьмә к'ижан гönди, е кö мьн нас бькьн, wәки әз р'енщбәрике хwәр'а бьгрьм. Алики жи ьди wәхте р'енщбәрие жи дәрбаз бубу...

Wан мьталада әз жи wәхтәкә шәве хәwр'а чум. Ньзам зә'ф йане hьндьк әз р'азам, ньшкева р'әqинийа дери hат. Әз h'ьшйар бум. Мьн ньhер'и р'о hатьбу нивро, к'öләка мәрәкеда тиренжа тә'ве дабу бьн п'ийа мә. Жь бьн гиheда мьн дина хwә дае: мәрики тьжи, h'öрпözи, бәжнәкә дьрежә ле, qаси әждаhики, qафәки тәр'ьки ле, сьмелнә бьжоqи qальнә ле, бöрие ч'ә'ва hатьбун, к'әтьбунә сәр ч'ә'ва, мәрьв qә ньзан бу ч'ә'ве wи hәнә йан на, дьрганәкә h'әсьни дестда, дәре мәрәке вәкьр. hатә höндöр'е мәрәке. Мәрәкә h әвәки бьн ә'рди бу. Wәхте әwи льнге хwә п'епәлингада авит, бәре хwә да гиhe у

Iедика Iат. Әз тьрсийам, wәки әва мәрийа мә бьбинә, we мьн зар'ава бьк'өтә, бона ви гиIае хwә, чьмкө льнге мә I'әр'и бун, гәлә гиIа бәр п'е мә зайи бьбу.

Мьн гиIа Iедикава бәр ч'ә'ве хwә да алики, бь тьлийа гиIа қөлкьр у дина хwә да wи: чька we чь бькә. П'ак дина хwә дьдае у р'ьнд жи дьбиньм. Wәхте Iатә орта мәрәке, чawa кө дәwca льнге мә дит, ньшкева сәкьни, дина хwә да дәwca льнге мә, куз бу, сәрда ньIер'и, ләма жи мьн хwә өса тәландийә, бина хwә ч'ькандийә, wәки қәт бин жь мьн дәрнае. Өса кәр'ьм, wәки әз п'ак тәхмин дькьм, чawa дьле мьн давежә. Әз дьтьрсьм, wәки әw мә бьбинә у текә қалмә-қалм, зар'өе зьравқәтийа бьбьн, мьн әва йәка бәр ч'ә'ве хwә дитийә.

Әw мәри вәгәр'йа чу, бәр дәри диса куз бу, дәwca льнге мә ньIер'и. Wи чахи Дәwреше көр'е мьн I'әзинг да хwә, wәки wәлгәр'ә сәр к'еләка дьне. Мьн Iәрдө дәста қайим гьрт, wәки қәт нәльпьтә, дәнг же дәрнәк'әвә у әв әждае тәр'ьки мә нәI'әсә.

Диса дора хwә ньIер'и, ль I'әр'ие ньIер'и у льнге хwә авит, дуз Iатә незики гиIe. Ле ньIер'и гиIа тәв п'епәс кьрьнә. Ньшкева бь зьмане хwә бу бьлә-бьла wи, хәбәрда. Мьн фә'м нәдькьр, әwи чь дьгот, ньзам дьда хәбәра, йан ньфьр'и дькьрьн. Әwи әw дьрган хwәшә вәкьр, wәки гиIe р'акә... Ле wәки әwи әw дьрган гиIер'а кьра, дьргане we зар'а к'әта, зарө бьриндар бькрана. Әwи кө мьле хwә бьльнд кьр, дьргане жорда бинә, гиIe р'акә, әз ньшкева жь нав гиIe р'абум. Алики ньче льI'ефе жи сәр сәре мьн бу.

Чawa әwи әз дитьм, бу қижинийа wи. Дьрган авит у р'әви, чу дәрва. Зарө жи I'ьшйар бун, пьрсин: «Баво, чь қәwьмийә»? Мьн гот: «Qәт тьштә нәqәwьмийә, хwәйе мәрәке Iатийә, дьбе: Рабьн, бәсә р'азен».

Лә'зәки шунда гөнди Iатьн, жьн у зар'ава тьжи сәр мә бун. Жь мьн пьрсин: «Тө чь мәрии»?... Мьн wанр'а

h'але хwə у зарʼа гьли кьр. П'ирцинийа щьмаə'те бу ль мə у хwəйе мəрəке дьк'əнийан...

Баве мьн ə'йни wи гӧнде h'ӧрӧмада Азатеда, хут мала wи h'ӧрӧмида бу р'енщбəр. Наве wи Т'одор бу. Ль wи гӧнди йəкə к'ӧрд həбу. Баве мьн зəwьщи, əwа к'ӧрд стəнд.

Дйа мьн дьчу малада дьхəбьти: hьри дьшушт, шə дькьр, тəши дьрʼьст, т'əвн чедькьр у шӧхӧле майин дькьр. Дӧ хушкед мьн жи həбун: Ч ичəк, Гоге.

Баве мьн hавине дьчу бəр dewep, ле зьвьстане дьбу хӧламе wан, чьмкӧ зарӧ hур бун, həqе hавине тʼера мə нəдькьр, мə сəре хwə пе хwəйкьра.

Əw мəрəка əм теда дьман, мə тəндур кьрьбуеда, ле тəндура мə зьвьстане гəлə рʼожа нəдьhатə дадане. Əмə бе дəwар бун, сəргине мə тӧнə бун, əw сəргине мə чоле бəрəв дькьр тʼера мə нəдькьр.

Həрро дйа мьн дьчу маларʼа рʼожhəq дьхəбьти, дйа мə лавайа wан мала дькьр, wəки изьна мə зарʼа бьдьн, əм гома wанда йане тəwла wанда рʼунин хwə гəрм бькьн, h'əта дйа мə шӧхӧле хwə к'ӧта дькьр. Зьвьстане гоме пезда у тəwлада гəрм бу. Кулака дькьрə сəр мə, wəки əм мьqати афьрʼе дəwape wан бьн, нəhельн гиhа йан к'ӧрчом тек'əвə нав дəстпʼе wан. Əм сьбе h'əта эваре бəр афьрʼе həспа, гамеша у дəwape майин, нотʼла пʼəпука, ти, бьрчи дьман h'əта дйа мə шӧхӧле хwə к'ӧта дькьр.

Wəхте əз пʼьрʼ hьндьки мəзьн бум, ьди фə'мдькьр, мьн зə'ф дӧхwəст бьбмə дуажо. Бьред мьн гьврьк бубун, бьhара баве мьнрʼа дьчунə чоле, али баве мьн дькьрьн. Баве мьн əw hини рʼенщбəрие дькьрьн.

Бьhарəкə ə'wльн бу, wəхтe бəлəки к'ətьбунə ə'рде, тə'ве ьди гəрмайа хwə дабу h'əму чйа у нəwала. Бəре бəлəкийа qалчичəка кӧлилк дабу. Мəрьв нəдьхаст жь дəрва бе мал. Пəз жи ьди дьчу черə. Р'ожəкə хwəш бу, изна мьн дан, əз жи wанрʼа чумə бəр dewep. Паше, wəхте həwa лап гəрм бу, щарна изна мьн дьдан, əз wанр'а

дьчумә бәр пез: щие дур. Пәз зуда забу, к'аре бәрха дькьрьн, wәки бәрх жи дәрк'әвнә черә. Баве мьн изна мьн да, әз бумә дуажо. Әw р'ож рожәкә мьнә зә'ф ә'зиз бу, шабуна льнге мьн ә'рд нәдьгьрт. Дйа мьн дәwса hәвана нен, т'орбәки бьч'ук мьнра дьрубу. Бәнәки сор жи авитьбу т'орбә. Гава кө мьн т'орбә давитә п'ие хwә, бәньке сор жи hәрдө алийава сәр мьнда дьhатьн. Әз зә'ф к'aw дьбум у мьн т'ьре: әз ьди шьванәки т'әмамьм.

Р'ожед ә'wльн, әм кө чунә бәр пез, we р'оже дйа мьн жи мәр'а hат, нишани мә дьда п'ьнщара чоле: сьпьнг, тьршо, мәндьк у е майин. Бь we п'ьнщар'е, мә р'енщбәре чоле герәке нане хwә бьхара. Дйа мьн незики h'әвтеке мәра дьhат, hәр щарәке дө-се сьh'әта зедә нәдьма. Мә кө п'ьнщар' нас кьр, ьди дйа мә мәр'а нәдьhатә чоле.

Hәр сьбә-сьбә дйа мьн нан у хwe дадьгьрт у дьгот:

— Лао, нане wә hьндькә, ле ьди hун бьhаре к'әтьнә, хwәр'а п'ьнщар'а бьчьньн, пез бьдошьн, пе нане хwә бөхөн.

Wәхте мә п'ьнщар' бәрәвдькьр, бьред мьн бир дькьрьн, п'ьнщара харьне у hешнайа мина we жь hәв к'ьвш нәдькьрьн, нас нәдькьрьн. Мьн п'ьнщар'а харьне нишани wан дьда.

Эвара, wәхте әм дьhатнә мал, дйа мә шив дьда мә; сәр шиве дьбу хәбәрдан дәрhәqа нан хwәрьне у п'ьнщар'а чоле, лawька дьгот:

— Кәсәк нот'ла Ә'рәб п'ьнщар'е нас накә, әм бир дькьн, Ә'рәб п'ьнщар'е нишани мә дьдә, мә hин дькә.

Дйа мьн ша дьбу, дьгот:

— Кör'е мьн аqьлә, wәки мәзьн бә сьламәти, кör'е мьне бьбә сәр шьванәки пьспор.

Баве мьн жи нишани мә дьда фәсала ч'ерандьне, щиед хwәш, к'ижан hешнайи зьрарә жь пезр'а, к'ижан нә зьрарә. Гәлә щара баве мьн жь мьнр'а дьгот:

— Лао, пəз щарна жə'рие дьк'əвə, хуне гəрəке же бьднə бəрданє, wəки h'əйwан т'əлəф нəбə. Ə'wле бьhаре пəз qьр'а дьч'ерə, т'ьме шор'əкəте дьк'əвə, гəрəке hун wи чахи мьqат бьн, нəhельн пəз шор'əкəта ə'wльнə бьhаре зə ф бöхwə. Ч'ере гəнгəзе жь h'əмушка четьрə. Ле йа лапə чəтьн бона пез əw к'əлəнəкə.

Гəлə т'əми дьданə мə у əм hини шьвантие у гавантие дькьрьн...

Wəхте чайир гöр'бун, hешнайи эп'ещə бол бу, дйа мьн диса мəр'а hатə чоле у əм hини hешнайа майин кьрьн, е кö тенə к'əландьне, дькьнə нав харьне. Əw п'ьнщар' соґик бу, спидак, гульк, мəндьк, п'eqаск у е дьне бун. Əw п'ьнщар' мə ль чоле дьчьни, дькьрə т'орбе хwə, дани мал. Дйа мə жи т'əв т'əмьз дькьр, hьнəк дькьрə гəwлаз, h'ьшк дькьр, hьлдьда бона зьвьстане, hьнəк жи дькьрə тьршине, əw жи бона харьне...

Ле wəхтe əм h'əвəки мəзьн бун, ьди дьк'ətə пайизе, дйа мə т'əми дьда мə, wəки həр йəк жь мə гəрəкe п'ешə пəсарие h'ьшккьри банийа мал. Мə h'əму гьли готьне дйа хwə бь дьл у əшq дьqəданд. Ь'əта к'ətə к'урана пайизе, мə эп'ещə арду бь wи тьhəри т'оп кьрьн, анин. Де у баве мə мəр'а ша бубун, чьмкö əм qət вала нəдьсəкьнин у дəстəвала жь чоле сəр маледа нəдьhатьн.

Пайизе əмə р'утə-тə'зи бун. Мə зə'ф сəрма дькьр жь дəст шьлие-шьлоп'е, h'əсрəтийа мə щики гəрм бу, wəки мə хwə ле гəрм бькра. Мə дьгот: «Гəло к'əнге пайизе бе, бəрф бьк'əвə, əм h'əйwанəт бəла бькьн у həр'нə мала хwə р'əh'ət бьн.

А бь ви тəhəри дəрбаз бу сала ə'wльн, р'енщбəртийа мьн.

Ньвине мə льh'ефəкə мəзьн бу, йəк жи бьч'ук бу, кölавəки п'əр'ьти qöл-qölки бу у дö həб qьсил бун. Мə дани п'əлəха р'ьндə нəрм р'адьхьст, qьсил жорда давитə сəр, кölав жи т'оп дькьр дьда бəр сəре хwə. Щие мə

зар'а башдэ бу. Гэлэ щара мэ зар'а цьр'ка hэв дьгьрт, чька к'ижан жь мэ тек'эвэ орт'е, чьмкӧ орт'э гэрм бу...

Ле эзи жь т'эва ч'уктьр бум, т'ьме эз дьк'этм орт'а т'эва.

Бэрэвкьрьна п'ьнщер' у т'опкьрьна сэргина h'эвэки h'але мэ хwэш кьр.

We зьвьстане, wэхте мэ пэз ль мала бэла кьр, хание мэ ьди гэрм бу. Ардуе мэ эп'ещэ hэбу. Дйа мэ эшq у дьл тэндур дадьда. Wэхте тэндур гӧр' дьбу, эм дора тэндуре рудьньштьн. Ле чахе дйа мэ нан дьпэ'т к'ӧта дькьр, дани п'от у п'аласе мэ давитэ сэр тэндуре, дьньхамт, wэки тэндур сар нэбэ, эм шэве сэрма нэкьн. Эвара эм р'удьньштьн дора тэндуре, ньвинэк жорда давитэ сэр тэндуре у льнге хwэ тэда гэрм дькьр.

Hэqе пез баве мьн дьстэнд щара п'эрэти, щара жи гэньм. Сэре пэзэке дьк'эт гьрванкэк гэньм, ле сэре дэwарэке дьк'эт гьрванкэк у нив гэньм. жь э'wле бьhаре h'эта пайизе...

МЭРК'ЭБА МЭ. Р'ЕНЩБЭРТИЙА НАВА УРЬСА

Гэньме т'опкьри жь hэqе р'енщбэрие, баве мьн бь пьшта дьбьрэ эш у бь пьшта дани. Баве мьн гэлэки h'эйрани барбьрэки бу.

— Wи чахи h'але мьн we хwэшбэ,—wa дьгот баве мьн... Р'асти жи бе барбьр h'але мэ чэтьн бу. Сэва щэ мэ гэньм йане щэh мэ стӧе хwэ бэр хэлqе хар дькьр, wэки барбьрэки бьднэ мэ. Ле кулака, wэки барбьр жи бьдана мэ, эw жи нэ бадиhэwa: гэрэке мэ бона wи барбьри р'ожэк йане дӧ р'ожа сьбе h'эта эваре бьхэбтйана. Бона к'ьрина мэрк'эбэке баве мьн сале йэк манат йане, дӧ манат жь hэqе хwэ дьда алики, бэрэ-бэрэ топ дькьр. Се-чар салада се манат топ кьрьбу, нав к'ьнщькада гьре-

дьда, дькьрэ қӧт'икэ һ'эсьни, эw қӧти жи дькьрэ т'ерa мэ, дьданэ гоше стер.

— Wэки дӧ-се манате дьн жи һэбьн, эзе барбьрэки хwэрa дэстхьм,—гэлэ щара баве мьн wa дьгот.

Эwи щара дани к'ьнщьке хwэй п'эра жь һэв вэдькьр у кӧлура п'эре сор р'одькьрэ п'еша хwэ, дьжмарт. Жьмартьнеда эwи у дйа мьн али һэв дькьрьн. Һ'эсабкьрьна п'эра wана щарна шаш дькьр у дэст пе дькьрьн щарэкэ дьне һ'эсабдькьрьн. Щарна, зьвьстане, ниве шэве эм зар'ӧ һ'ьшйар дьбун, мэ дьдит, чawa дйа мьн у баве мьн эw п'эрэ һ'эсаб дькьрьн. Т'эв п'эрэ сор бун: йэк капек, дӧ капек, се капек у йэк шэйи бун, йэк манате һ'эсабкьри дабунэ сэр һэв. Паше диса дькьрьнэ нав к'ьнщька, гьредьдан, дькьрьнэ қӧтийа һ'эсьни, диса дькьрьнэ we т'ера мэ кэвн у дьданэ гоше стер'.

We зьвьстане баве мьн бу хӧламе малэкэ дэwлэти, Пабле Триандафилов. Гэлэ дэwape wи һэбун у ашэки wи жи һэбу. Кӧре Пабле офисер бу. Бьһape, мэһa мapте, һэqe баве мьн дане: чар манат у шьнеләки кэвн п'ешк'еши баве мьн кьрьн, сэва хэбата wийэ р'ьнд.

Wи чахи баве мьн к'эрэк к'ьр'и. Мэ зар'а дора к'эре гьрт, бь эшq, қирин у гази анин кьрьнэ мале мэрэка эм теда дьман. Һ'эта wи чахи тӧ чарп'е бэр дэре мэ тӧнэ бу. Мэ тэва we гӧһдьрежа хwэ һ'ьздькьр. Мэрк'эба мэ авьс дэрк'эт, һавине за, щэ'шькэк ани. Эм п'ак мьqати һэрдӧ гӧһдьреже хwэ дьбун. Һавине мэ дэст пе кьр һьндьк-һьндьк гиһa бь дэста дьчьни, зьһa дькьр у эвара дьда сэр пьшта к'эре, дани мал. Бь wи тэһэри мэ бэрэ-бэрэ альфе гӧһдьрежа хwэ һазьр кьр. Чawa барбьр, гӧһдьреже эп'ещэ һ'але ме хwэш кьр: мэ сэргин бь баре к'эре жь чоле дани мал, бь баре к'эре гэньм, щэһ дьбьрэ аша у дани, гэлэ шӧхӧлед майин дькьр.

Wи чахи эз ьди йанчики тэмам бум. Баве мьн эз чоле дьһьштьм щэм бьре мьн, дэwap дьспартэ мьн, хwэ-хwэ жи щарна дьчу мал.

Салəк-дöдö к'этнə орге. Бьре мьн ьди гаван у шьваннə т'ам бун. Əм гöндəки тəзəда дьман, гöнде Алек'сандровске, wи гöндир'а мəрие бьнəли дьготьн К'омəсор. Пəй we йəкер'а, wəхте мə гöhдрежа хwə стəнд. пайиз hат. həqe мə сьламəти к'этə дəсте мə. Гöндие Азате готнə мə: Əм ьди р'енщбəрие наднə wə. Əм чунə Алек'сандровске (К'омəсоре).

Ə'йни wи чахи гöhдьрежа мə дьhа п'ак кери мə hат. Мə п'от-п'аласе хwə у чь тьште майин həбун, кьрə барəки, да сəр пьшта к'эре, qьсил, фəраq у hур-муре майин мə кьрə чəwалəки, да сəр баре к'эре, бəре хwə да гöнде Алек'сандровске у hеса əм гьhишьнə wи гöнди...

Мəлəган тəв hатьбунə сьргункьрьне жь Урьсете сəва дине wани нəhəqиqəти, чаwа дьготьн ермəнийа. Əw гöнд жь шьhəре Qəрсе h'əвт километра дур бу, ле чь щики к'aw hатбу авакьрьне, сəр чəме Qəрсəчае, wи wəлатида ьди чəм жь wи чəми мəзьнтьр гöнə бу. Дора wи чəми, h'əта чə'в-чə'ва дьбьри, мерг у чимане wан бун, нот'ьла халичəкə хəмьланди, öса тəв тьжи кölилк дьбун: жь мерга wедатьр зəви бун, нотла квадрата шин дькьр. Нав синоре wанда hатьбу чекьрьне щəwəкə мəзьн. Р'ожед hавина, wəхте таве дьда wи чəми, we щəwe, зəвийа у мерг-чимана, тə дьгот зозанед Əлəдаганə хəмлинə. Пьш həр маləкə мəлəгана həбун бостан. Wан бостанада мəлəгəна дьчанд: картол, к'ələм, гьзер, шельм, сьлq, нок, ниськ, хьйар у тьштед майин.

Бьhаре, wəхте шинкайи гöр' дьбу, гöнде Александровске, нав кölилкада, мерг-чиманада, бостанада öса дьхəмьли, мəрьв h'əйран-h'ьжмəк'ар бу ле бьнhерийа, жь дəст бин-бöгза кölилка, əw бəст тəв мəрьв т'ьре багe севанə бин же те.

Урьс (мəлəган) əк'ьнчинə п'ьр'ə р'ьнд бун. Wана бь машина хəбата хwə дькьр, ə'рд радькьрьн бь к'отане дö гисьн – се гисьн, гиhа дьдрутьн бь машина həспа, ле wəхте тьрмьхкьрьне, wана тьрмьхəкə h'əсьни мəзьн дани

бәр сәре чайире йане мерге у зәвие, дӧ һәсп теда гьредьдан у әв дьрун чәнд сә'һ'әтада топ дькьрьн, дьданә сәр һәв, лод дькьрьн. Һ'әрче әк'ьне wани майин һәбу, һәрке гәньм буйа, щәһ буйа йане тьштәки майин буйа, әw жи тәв бь машине дьһатә чандьне у дьруне. Ләма жи нане wан жь нане гӧнде дора wан четьр дьһат. Гава кӧ чә'ве мәрьв зәвие wан дьк'әт, к'ефа мәрийа пер'а дьһат. Гәләк пәз-дәwаре wан һәбун.

Александровскеда һәбун дӧ қәбил, йане п'арәвәдьбун сәр дӧ дина: ниви wан мәләгана «постоянные» бун, ниве дьн жи «пригуни» бун. Әва һәрдӧ қәбиле wана жь һәв дьһатьн к'ьвше һәр али динва: қәбиле wан у к'әшише wан жь һәв башqә бун. Р'ожед лә'де, йан рожед wанә ә'зиз, қәбила «пригуна» бь к'ьламед дӧә'а банздьдан, хwә һьлдqошандьн, дьбьрьн, данин, минани һьнә дәwреше к'ӧрда, wәхте дьк'әвнә мәһ'әке.

Мәләгана хwә һ'әсаб дькьрьн «хwәде нас», ле мьлятед майин, wана һ'әсаб дькьр чаwа «хwәде нә нас», нә т'әмьз у хьраб. Мәләгане дәwләти-кулак хwә һ'әсаб дькьрьн чаwа «софи», «хwәденас», ле әw т'әв дәрәw бу. Wана сьбе һ'әта эваре әм бадиһәwа дьданә хәбате, һьм әм, һьм жи к'әсиб-к'усьбе гӧнде хwә мәләган. Әм р'енщбәре хwә, öса дӧк'ӧтан, данинә һ'але кӧштьне.

Әз заньм у п'ак те бира мьн, wан мәләганед «хwәде нас» п'архан у дәсте гавана дьшкенандьн. Һ'әсәнәки бәләнгаз К'омасореда һәбу. Матве-кулак дӧ дьран дәве wида шкенандьн у мьле wи сәqәт кьр, сәва we йәке, wәки дӧ га к'әтбунә сәре зәвийа wи. Һ'әсәне бәләнгаз һәрро сонд дьхар, дьгот:

— Һ'әйран, га qә нәк'әтьбунә зәвие, һәр сәре зәвие дьч'ерийан, зьрар мьн qә т'ӧ нәдабу wи, хwәде айьке мьн бәләнгази жь wир'а нәһелә...

Дьгрийа у wа дьгот:

— К'е шькйате гаване бәләнгаз пьрс бькә? Диwан жи әw дәwләти хwә-хwәнә.

Жь т'әва дәwләтитьр к'әшише qәбила мәләгане «пастайанни» бу; наве wи Силиверст бу, әw хwә жи глави бу. К'әшише мәләгане «пригун» Матвей Лукерин бу, хуна к'әсиба дьхар у гәлә мер бь к'ötана wи сәqәт бун, hьнәк жи мьрьн, öса бе инсафи бәләнгаз дьк'ötан. Гьли дькьрьн, wәки әwи Матвейи гаванәки к'әсиб әрмәние кагдәган авитә печке, сахә-сах шәwьтанд. Әз we йәке бawәр дькьм, чьмкö щарәке әз у баве хwә чунә щәм нәчәлике qәза мә шькйат сәр Матвей Лукерин, нәчәлик hьла сәрда әм данә бәр qамчийа, к'ötан. Диwан жи әw бун, дәwләти жи әw бун, чawa дьхwәстьн, öса жи дькьрьн.

Р'енщбәре мәләгана әм т'әне нинбун, әw кәрие-сурие мәзьнә мьн готьн у әw нахьред дewер мә т'әне нькарьбу бьчеранда, хенжь мә, чәнд гаван у шьванед дьн жи hәбун, е кö нот'ла мә бәләнгазиеда бун. Ле әw гаване дьне зар'е wана hур hьндьк hәбун, hьнәка жи qәт т'önә бу, ләма жи h'але wан жь h'але мә четьр бу. Әw hәqе wан дьстәнд т'ера харьна wан дькьр. Йәк жь wан п'ак те бира мьн Щәwое п'ир К'әло жер'а дьготьн, hьнәка жи дьгот: «П'ир Щәwo»...

Р'астә, наве п'иртие сәр бу, чawa наве шехтие сәр баве мьн бу, ле сал донздәh мәh бу ль дәре хәлqе бу, батрак бу, анщах сәре хwә хwәй дькьр. П'ир Щәwo кәсәки wи т'önә бу, бе жьн бу.

Щәwo чawa мәрики wәh'ид-т'әне. дьбу hәвале баве мьн, чьмкö кәсәк т'önәбу жер'а нан бьпә'та, харьн чекьра. Дйа мьн у хушкед мьн к'ьнще wи дьшуштьн, харьн жер'а чедькьр. Орт'а wи у баве мьн хwәш бу. Шәвәд зьвьстана дьреж дьhатә мала мә, бәр тәндуре рудьншт жь сәрhатие хwә, дитна хwә мәр'а гьли дькьр· Щара жи мәр'а чир'ок дьготьн. Мә т'әва же h'ьз дькьр. Мәрики бәләнгаз, растго, дьлсах у h'örмәт бу. Әм qә же нәдьхәйдин, wәки щарна röhe мә зар'а дьк'ьшанд, кö әм, зар'ö h'әвәки кәр бьн, бьhельн мәзьн дәнге hәв бьбhен. Әw

хwə he сахбу ль гӧнде Щамушвана мəзьнда бу нəh'ийа Агбаране. Сала 1925-да wəхте əз дитьм, ə'щебмайи ма у к'əнийа, кьрə бира мьн, гот:

— Те бира тə, wəхте ль чоле бəр dewep у малда мьн гӧhe тə дьк'ьшанд, тӧ hини мə'рифəте дькьри?...

Жь we шунда чəнд гьлие дьн жи зедəкьр, гот:

— Гəлə əмəке мьн ль тə həйə, hунə зар'ӧ бун, пенщ-шəш сали бун, стӧе баве хwəда бун, мьн нан дани чоле, дьда тə, wəки тӧ бьрчи нəмини... Ле ньha тӧ мəзьн буйи, буйи мəзьне мə. Əз зə'ф шамə, wəки жь мə гавана жи мəрие öса дəрдьк'əвьн... Ле бəри we йəке, he баве тə нəкöштьбун, əз р'асти Шəмое баве тə hатьм. Əwи дьгот: «Ə'рəб авитнə кəле, жь кəле р'əвийə чуйə, ньзам сахə йан на»...

Мьн же пьрси: «Апе Щəwo, qə h'але тə чawанə, чawa дəрбаз дьки»?

Щаба мьн да, гот:

— Ə'рəб, wəхтəки зə'ф р'ьнд hатийə. Əва wəхта э'йни wəхта мə к'əсибанə, ле тə'лə-бəхтр'а əз ьди кальм, т'ӧ хəбат мьн набə. Хəлq хера де у баве хwə пə'ри нан дьдə мьн. Əз идаре хwə пе дькьм...

Ħ'əвəки кəр' бу, дöшӧрмиш бу, бəнгзе wи хьраб бу, hесьр жь чə'ва hатьн, гьрийа. Əз бəр дьлда hатьм, мьн нəhьшг бьгри. Ле диса ша бу, гот:

— Хwəзьла əва диwана wəхте əмə к'əсиббунеда бун у чəтьнийеда бун, wи чахи бьhата, чьqас кулаке хунхӧр həбуна мьне бь дəсте хwə qьр'кьрана.

КӦЩУМА ГӦРА

Пайизə, незики əw гӧнде əм теда р'енщбəр бун, гӧр həбун. Wана хwə давитə кəрие пез, гəлə зьрар дьданə рьə'ате. Де у баве мьн гəлə дьтьрсийан дəрhəqa сьламəтийа пəзе, кӧ мьн дьч'еранд, гəлə дьтьрсийан бона мьн, заньбун, wəки əзи зар'ьм, нькарьм бəр гӧра тəйамиш бьм.

Cawa гӧра жи cawәкә зә'фә чәтьнә. Wәхте эвара мә пәз дани нава гӧнд, мә пәз мала бәла дькьр, шькрина хwә данин, дьгот:

— Шькьр жь хwәде, иро жи сьламәт дәрбаз бу...

Wәхте п'ьнщар'а чоле пир дьбу, h'але мә р'енщбәра hьнәки хьраб дьбу, тьшт т'ӧнә бу мә пе нане хwә бьхара, әм wan р'ожа т'ьме бьрчи дьбун. Wәхта гәньме зәвийа дьгhишт, сьмле нен h'ьшк дьбу, мә хwәр'а жь геньм qәлинок дьqәланд. Әw qәлинок жи мә дьзикава дьqәланд, мәләгана сәва гәньм бь к'ӧтане әм жь ah у зар дьхьстьн. Паше картоле бостана дьгhиштьн, мә жь мәләгана картол дьхwәст, хwәр'а дьбьрә чоле, дьпә'т у дьхар. Ле wәки мә картол жь к'е бьхwәста нәдьда, мә ль чоле картоле бостане wan дьдьзи хwәр'а дьпә'т. Әw дьзийа картола мә ч'арнәч'ари дькьр, чьмкӧ hәqe мә мәләгана пайизе дәрәнг дьдан, ле h'әта пайизе зьмер'е мәйи hазьр кьри т'ера мә нәдькьр...

Hәр сьба, wәхта мә дәwар жь гӧнд дәрдьхьст бәр бь чоле дьбьр, hәр йәки жь мә ч'ә'ве хwә дьгәр'анд, чька к'ижан жьн йане малхwе мале пари нан бьдә дәсте мә. Мә гәлә щара лава дькьр, дьгот: «Тйотйа, р'ади бога, падай кусок хлеба»[1].

Гӧне hьнәка ль мә дьhат, нан дьданә мә, ле hьнәка qә гӧh нәдьда мә... Р'асти жь h'әзара йәки дәнге мә дьбьhист, нан дьда мә...

Нава жьнед мәләганада жьнәкә зә'ф р'ьнд hәбу, наве we Параша бу. Әwe гәләк әз h'ьздькьрьм. К'ьвш бу, гӧне we бь мьн дьhат. Әз he зар'ӧ бум, к'ьнще мьнә п'әр'ти, мьн хwә дькьрә qонщьк жь сәрма пайизе у сьбе шәбәqe he т'арибана сьбе пәзе мала т'оп дькьр, дьбьрә ч'ерә. Жь сәрме лубә-луба мьн бу. H'әвте дӧ щара йане се щара Параше нан дьда мьн, хьйаре тьршине дьда мьн. Зар'е we т'ӧнбун, гӧне we мьн дьhат.

[1] Тетя, ради бога падайте кусок хлеба (мәте дьрйа хwәдеда бә пари нан бьдә)

Щарна жи эвара, wəхте мьн пəз нава мала бəла дькьр, тйотйа Параше гази мьн дькьр, дьзикава əз дьбьрмə мале, харьна гəрм (борш) дьда мьн. Параша к'ölфəтəкə зə'фə р'ьнд бу. Жьнед мəлагана дьне qə нəдьhьштьн льнге мə сəр шемика wан к'əвə, дьготнə мə:

— Ьунə мьр'дар'ьн.

Ьди к'ətбу к'урайа пайизе, баран дьбари, мьж у думане хwə дьда р'у ə'рде, щарна дьбу думанəкə öса. wəки дəh гава мəри həвдö нəдьдит. Таве həр щар—щара əм гəрм дькьрьн. Хəбата чоле хьлаз бьбу. Кəсək ль чоле т'önə бу, хенжь гаван у шьвана. Ле əзи нə т'əне бум, мьр'а дьhатə чоле сəе мə Qавр'əш, həр гава qət жь мьн нəдьqətйа...

Баве мьн həрр'о т'əми дьда мьн, дьгот:

— Лао, шьван у гаван пайизе гəрəке чар ч'ə'в бьн, гöре пайиза дəлк'ьн, we пез жь тə бьдьзьн, йан жи we хwə бавенə пез, пез т'əви qьр'кьн, əм мал, жьн у зар'ава нава ван мəлəгана qə хьлаз набьн.

Əwи əз hин дькьрьм, жь мьнр'а дьгот:

— Гöр зə'ф жь эгьр дьтьрсə, hан тəр'а ван даре дарч'ьра хwəр'а бьбə, текə т'орбе хwə, wəки гöра хwə авитə пез, агьр вехə, бьдə бьн дарч'ьра, əwe век'əвə, текə qуртин ||у h'ащо—h'ащокə, сə бəри гöрадə. Гöр кö агьр бьбиньн у həма бина агьр сəр к'ət, we бьр'əвьн, сə жи we али тə бькə. Ле нətьрсə, həма кö тö бьтьрси, гöре пез т'əви qьр'кьн... Гöре ви wəлати гöрнə бəт'ərьн...

Мьн жи баве хwə архаин дькьр, дьгот:

— Баво, əз qə ч'ə'ве хwə жь пез наqətиньм, əзе мьqат бьм.

Р'ожəкə пайиза сар бу, мьн пəз бьрə чоле, бəри бəр'ожəки хwəшда, пəз ле бəлабу, дьч'ерийа. Мьн ч'ə'ве хwə жь пез нəдьqətанд. Р'астə, мьн т'əште харбу, ле əзи диса бьрчи бум, əw нане кö дйа мьн дабу мьн, əw нан жи мьн ниви хар, ниве дьне жи да Qавр'əш. Ле əw кəре нен əз т'ер нəкьрьм, həр мə'де мьн вəкьр у əз бьрчи

кьрьм. Р'о ьди жь нивро дәрбаз бьбу, бьрчибуне зор дьда мьн; т'орбе мьнда һәр дӧ-се даре-дарч'ьра мабу. Мьн пәзе хwә ләqанд бәр бь бостана у тәлә-тәл щәwa бостанада әз чумә һ'әта сәре голе, мьн картол к'ола у жь бостан дәрк'әтьм, чум щәм пез. Мьн пәз бьр, жь бостана эп'ещә дурхьст, чумә wедәре, к'идәре мьн сәргин кьрьбунә шкәвте, вәшартьбу, wәки шьл нәбьн. Пәзе мьн кӧ хwә гиһандә шкәвте, ьди эп'ещә ә'рд һат у гәлә жи ч'ерийа, т'ер хар. Һьнәк мәгәл һатьн, пәз һ'әвәки сәкьни Мьн сәргин жь шкәвте дәрхьстьн, к'урма эгьр лекьр, хwә бәр к'урма эгьр т'ер гәрм кьр у һивийа эгьр сәкьним, wәки алав хьлас бьбә, бьминә һәр к'озийа эгьр, wәки картола текьмә нав. Бьрчибуне мәщала мьн бьр'и, әз ьди һивийа к'озийа к'урме нәсәкьним, алики к'урме алав хьлаз бу, мьн агьр да алики, картол кьрьн нав.

Ньшкева мьн дина хwә дае, Qавр'әше мьн жь щи чьлапә кьр чу к'урайа мьже, алие пез. Бу чьрпинийа дьле мьн, мьн т'әхмин кьр, wәки qәзийаке бе сәре мьн, ле бьрчибуне жи зор дабу мьн, дәсте мьн жь картола нәльбу. Әз жь щие хwә нәләqийам, һәр мьн фитандә Qавр'әш, әwи хwә авитә нава мьже-думане. Әз бәр к'урма агьр рӧсса бум, сәкьним. Гӧһе мьн сәр дәнге. Qавр'әш бу. Алики жи дина мьн картоле нав эгьрда бун Картол һе нәпьжйа бун. П'ьртә-п'ьрта дьле мьн бу. Мьн дьле хwәда дьгот:

Әw к'ийә нав мьже думанеда, гәло гӧрә йан дьзьн. Шьванәки р'ьнди с рwәхт we дәнге Qавр'әшр'а бьза бийа: әw дәнг жь се дьһат, һәр дәнге сәе дьчьнә гӧра бу, нә дәнге сәе һәр'ә мәрийа..,

Чәнд дәqә к'әтьнә орт'е, паше мьн дит ньшкева Qавр'әш, ә'wтинийа wи, бәр бь мьн һат, нот'ла мәрики бе һәwәрие дахә у диса р'әви чу, нав мьжеда ӧнда бу. Мьн т'әхмин кьр, qәзийак qәwьмийә у әз ләз к'әтьм. Бь дәстәки р'ьщьфи мьн дарч'ьра qӧл кьрә сәре даре хwә у пәй Qавр'әш бәзим чум, ле мьн хwә шаш кьр, дарч'ьра

венәхьст. Гава кӧ әз незики пез бум, мьн дӧ гӧр дитьн, йәки ми гьртьбу к'аш дькьр, хwә дабу орт'а Qавр'әш у hәвале хwә, нәдьhьшт куч'ьк hәр'ә мие хьлазкә, шәqәшәqа дьране wи бу. Әз хwә h'әсийам, wәки мьн дарч'ьра венәхьстийә. Әз р'әвим чумә щәм к'урма эгьр. Мьн дарч'ьра кьрә к'урме. Wәхте алаве хwә авитә дарч'ьре у п'ак век'әт, әз р'әвим бәр бь гӧр чум, ле әwи ми бьрьбу эп'ещә дур хьстбу.

Qавр'әш кӧ дит әз вәгәр'йам hатьм, хwә ль стӧе гӧр хьст, ле гӧр qә нәтьрсйа. Гӧр у Qавр'әш стӧ hәв пьчькин. H'әйфа мьн кучьке мьн hат, мьн ми дәве wи гӧрида hьшт, әз hатмә hәwарийа Qавр'әш. H'әта мьн хwә гиhанде, Qавр'әш ьди гӧр кьрә бьн хwә у гӧр дьхәньqанд. Р'астә, гӧри бьн Qавр'әшда бу, ле гӧр бьнда öса. дәв кьрьбу хәнәqа Qавр'әш, кастинийа h'әйwен бу. Мьн жи ьди хwә незик wан кьрьбу, мәнзила орт'а мьн у wан мабу чәнд гав. Дарчьра кӧ сәре шьвдареда алаве дабуе, дьшöхöли, мьн да дәсте чәпе, әз кузи ә'рде бум, мьн кәвьрәки мәзьн hьлда дәсте хwәйи р'астe. Әз незики wан бум, мьн агьр дьрежи позе гӧр кьр у кәвьрәки мәзьн авит, п'архана гӧр хьст. Гӧр дәст хwәда qьр'ька Qавр'әш бәрда. Qавр'әш әw вәгәвьзанд, гӧр ньшкева жь нав ләпе Qавр'әш дәрк'әт, р'әви чу гели. Qавр'әш да пәй...

Ле h'әта әзи wи шәр'ида бум, гӧре дьне ми бьрьбу, дур хьстьбу, нав думанеда к'ьвш нәдьбу. Дәст у п'е мьн дьръщьфин. Мьн хwә дьрежи мие кьр, гӧр ми бьрьбу эп'ещә дур хьстьбу. Гава кӧ гӧр әз дитьм, ми бьрә бәр qәфа зьнер, пьшта хwә да мие, к'әтә орт'а мьн у мие. Мьн жи ьди хwә незики гӧр кьр, ле шәqиникә мәзьн жь дьране гӧр дьhат, гöhe хwә бәл кьрьбун, ле-ле бу хwә бавита мьн. Агьре мьн ведьсийа, h'әвәк мабу. Әз чawa мәрики чәка wи жь дест бьк'әвә йане чәка wи hәбә, ле нәхәбьтә, әз öса бьбум: гӧр жи хwә т'оп кьрьбу, ле-ле бу әз бьхарама. П'ак бу, мьн хwә шаш нәкьр. Ьедика әw

дарчъра ведьсийа, мьн ани незики хwə кьр, ле мьн чə'ӡ ве хwə qə жь гöр нəдьбьр'и. Мьн дарчърəкə тəзə жь горбə дəрхьст, да сəр алава we дарчъра бəре, вехьст. Ищар əw п'ак бу, алаве ньшкева хwə авитə дарчъра тəзə, ьди тьрса мьн фьри: тəмие баве мьн, кö дабу мьн, к'ətə бира мьн, wəки дьгот,—«Wəки гöр бьзанə тö тьрсиноки у хами, we пез тəви qьр'кə»... Жь we шунда ньшкева hатə h'ьше мьн, wəки əз мие жь гöр нəстиньм, əw мəлəгане хунхöр we мə бькöжə у həqe мə жи жь дəст мə бьгьрьн... Мьн хwə дьрежи гöр кьр, h'öщума мьнə ищарьи п'ак бу, гöр чə'в мьн у алава дəсте мьн к'ət, бина эгьр кö незики гöр бу, əwи ми hьшт, хwə да алики, ле дела хwə топ кьр, пьрч ле бу нотла шужьн, гöhe хwə бəл кьрьн у бу шəqə-шəqa дьране wи, мина щəрдбашики əwи мьнр'а дə'w дани, ми нəдьда мьн. Мьн заньбу: əва шəр'а бадиhəwa начə, йане иро гöре мьн бьхwə, йане жи we зьрарəкə мəзьн бьгьhижə мьн. Ле мьрьна мьн hатьбу бəр чə'ве мьн. Растə, тьрса мьн фьр'и бу, əз ьди aqa нəдьтьрсийам, ле əзи he т'ьфал бум, qəwətəкə мьнə öса т'önəбу, wəки текра qуртин, гöр бьтьрсийа у ми бьhьшта, бьр'əвийа. Алики жи мьн тəхмин дькьр, wəки əз бəрə-бəрə сьст дьбьм, чьмкö əзи бьрчи бум, дьл-hьнаве мьнə вала бун. Əз кö кузи ə'рде бум, мьн кəвьр жь ə'рде hьлда, гöр h'əвəки бəр бь мьн hат, диса бу шəqə-шəqa дьране wи. Мьн агьре сəре дерва дьрежи гöр кьр, кəврəк жи авитə гöр. Ви шəр'е əз у гöр теда у we чətьнайеда, ньшкева бу ə'wтинийа Qавр'əше мьн, hатə həwарийа мьн. Qавр'əш сəр кəвьрар'а чьлапə кьр, hат...

H'але мьн дəст хwəда п'ак бу. Qавр'əш бае хwə бəр мьнр'а дəрбаз бу, хwə ль гöр хьст, гöр к'ət. Qавр'əш у гöр мина дö мəрийа дəстопьрчки həв бун, həв бьрьн, анин. Əw кəвьре дəсте мьнда, мьн авитə гöр, ле нəк'ət. Мьн кö ищар шьвдара хwə бьльнд кьрьбу, агьре дарчъра мьн лап гöр бу. Мьн хwə незики гöр кьр, агьр дьрежи

позе wи кьр. Алие дьн жи Qавр'əш мəщала wи бьр'ибу. Гöр ньшкева чьлапə кьр, р'əви, мьн у Qавр'əш мə да пəй, к'əтə нава туме шилане, мə ьди гöр нəдит. «Мерани» алие мьнда бу, ле əw «мерани» бь пьшти Qавр'əш бу.

Əз hатьм незики мие бум. Ħ'əйwане дьр'ьщьфи жь тьрсана, гöр се щийа бьриндар кьрьбу. Wəхте əз вəгəр'ийам hатмə щəм пез, мьн дəст хwəда дит: бьзьнəк we к'əтийə, гöра əw бьзьн жь həв бəла кьрьбун.

Пəзе бəлабуйи мьн т'оп кьр, ани незики к'урма эгьр. Əз wəстийам жь бьрчибуне qöдум чоке мьнда тöнəбу, бьрчибуне зор дьда мьн. Мьн зузука к'озийа к'урме ви али—wи али wəлдьгəранд. Картол тöнəбун. Нава агьре гöр'да картол тəв шəwьти бун. Əва йəка лап ль мьн чəтьн hат. Ле диса хəма мьн нинбу дəрhəqa бьрчибуне, чьмкö гəлə р'ожед öса бьрчи мьн дəрбаз кьрьбу...

Əз вəгəр'йам сəр щəндəке бьзьне. Мьн бьhистбу, гəрəке дьл hьнаве пəза гöрахwари бьдана са, мьн öса жи кьр. Бь к'ера хwə зьке бьзьне qəлашт у тəв дəрхьст, авитə бəр Qавр'əш. Мьн хwə-хwə хwəр'а дьгот: «Ħежа мала мə hатə хьрабкьрьне. Əва хунхöре wани мəзьнə чька чь бинə сəрə мə бəлəнгаза». Ле алики жи мьн заньбу, wəхте гöр пез тəлəф дькьн, т'ö гöне р'енщбəра те тöнə... Ħəр лазьмə бəрəт'а wан бини бьдей, ле мьн нə кö бəрат'ə, мьн щəндəке wи тьмами дани дьдае...

Qавр'əше мьн т'ер харбу мина мерхасəки дора пез дьчу-дьhат...

Ьди бəри эваре бу. Əзи wəстийайи, бьрчи, мьн щəндəке бьзьне авитə сəр мьле хwə, ани нава гöнд, бьдьмə хwəйе we. Хwəйе бьзьне, чаwа мьн те дəрхьст, к'əшише wани мəзьн бу, Силиверст бу, əw хwə жи гьлави бу.

Əз чумə бəр дəре Силиверст. Мьн гази кьре, гот.

— Гьлава аг'а, h'ал-h'əwалəки wа мьн дəстда, иро гöра сəр кəрие пезда гьрт, wа мьн гöрар'а кьрə шəр', wа анинə сəре бьзьна тə.

Әwи дәнге хwә нәкьр, п'ак гӧh да мьн, ле бәрә-бәрә незики мьн бу гот:

— Qальм бежә, әз п'ак набhем.

Мьн qәй гот растә, щамери набhе. Wәхте әw незики мьн бу, мьн хwә h'әвәки бьльнд кьр, wәки qальм гӧhе wида щарәкә дьне жи бежьм... Әwи ньшкева qьрка мьн гьрт. Әз к'аш кьрьм бьрмә тәwле, мьнтьре we тәwледа мьн бькӧжә. Wәхте әз к'аш кьрьм, анимә тәwле, әwи әз авитмә э'рде, бь, п'ьh'ина, сапока у дара ӧса әз к'ӧтам, әз нькарьбум жь э'рде рабума. Әз тәwледа бе h'ьш к'әтьм.

Wәхтәке шәве бу, әз рабум, мьн ле ньhер'и, әзи тә'риеда мә, ле дәнге баве мьн ль бәр дери те, курәкур'а хушкед мьн у дӥа мьн бу, дьгьрйан. Баве мьн лава дькьр, дьгот:

— Тә кӧре мьн чawa кьр. Ль к'ӧйә?

Әwи щаба баве мьн гот:

— hәр'ә, кӧр'е тә тәwледанә, бьбә.

Баве мьн, дӥа мьн, hәрдӧ хушке мьн hатьнә тәwле, ль мьн дьгәр'йан, мьн анщах гот:

— Баво, әзи вамә, ле нькарьм р'абьм. Hатьн к'әтьнә бәр п'ала мьн, әз р'акьрьм, бьрмә мал.

— Ах! э... Тӧе бьчуйаи щәм к'е? Тәе шькйате к'е бькра? Әw хwә диwан бу, диwана мәзьн жи пьшта wан дьгьрт. Hәрке бь qәйдә-қануна р'енщбәрие буйа, чawa hәйә нава h'әму мьләта: Гӧне мьн ви шӧхӧлида тӧнә бу. Ле Силиверсте к'әшиш-кулак т'ӧ қануна нәдьнhери, хwә жи гьлави бу. Әwи сәва бьзьна хwә гӧрахари, жь мьн стәнд hәqе мьни hавине т'әмами. Щәндәке бьзьне жи гьрт, фротә әрмәние рewи. Пәй we к'ӧтанер'а әз се h'әвтийа нәхwәш к'әтьм.

Әз бе hәq мам. Әзи мәщбур бум hәр'ьм бьбмә хӧламе маләке, wәки сәре хwә пе хwәйкьм h'әта бьhаре. Ле бьhаре диса бьбмә р'енщбәр. Әз гәләки гәр'йам, wәки хwәр'а хәбатәке бьбиньм Т'әва дьгот:

— Тӧ зарӏи, тӧ hе тъфали, тӧ нәhежәйи әw нане зьвьстанә кӧ әм тә бьднә харьне, чь хәбате жь тә чебә.

Щарәке әз чумә бәр дәре йәки, наве wи Иван бу, гӧндийа бь навәки зедә гази дькьрьне—Дарчо, Иван дәрк'әт, hатә бәр дәри, пьрси:

— Тӧ чь дьхази?

Мьн щаба wи да, гот:

— Әз дьхазьм бьбмә хӧламе мала тә.

Иван к'әнийа, гот;

— Тӧ xwә зарӏи, чь хәбате дькари бьки?

— На,—мьн щаба wи да,—wәки тӧ мьн бьгри хӧлам, чьqас хәбата тә hәбә зьвьстане, әз бькьм.

Wa, ль мьн ньhерӏи, h'әвәки дӧшӧрмиш бу, гот:

— Лә'зәке вьр бьсәкьнә, әзе hатьм.

Мьн т'әхмин кьр, мала xwә дьшewрә, we бе. Р'асти жи öса бу. Лә'зәки шунда Иван дәрк'әт, hат у дьк'әнә:

— Әзе тә бьгьрьм чawa хӧлам, ле т'ӧ hәqе п'әрәти надмә тә, нане тә стӧе мьнә, öса жи харьн.

Сәрда зедә кьр, гот:

— Wәки тӧ р'ьнд бьхәбьти, дьбә кӧ әз бьhарe, wәхте чуйине тьштәки бьдмә тә.

— Бьра бә, аг'а,—әз ша бум, мьн щаба wи да. Мьн жи т'ӧ дә'wa п'әра нәдькьр. Әзи р'рази бум, wәки мьн нанозько дьгрьн, чьмкӧ әw hәqe бавє мьн дьстәнд, т'ера мә нәдькьр. Зар'е мә hур зә'ф бун...

Иван готә мьн:

— Иро hәр'ә мал, сьбе зу wәрә.

We шәве жь шабуна әз qә р'анәзам, мьн xwә-xwә xwәр'а дьгот: «Гәло, дьбәк, сьбе Иван п'ошман бә».

Эваре шабун к'әтә нав к'ӧлфәте мале жи, әw жи ша дьбун, wәки мьн xwәр'а щи дит.

Мала мә т'әв р'азан, әз hәла к'әтьбумә мьтала. Хәбата мьн дьhатә бәр ч'ә'ве мьн. Wәхтәкә шәве, ьди нь-

зам к'әнге, әз хәwр'а чум. Ле hьла тә'рибана сьбе бу, әз рабум, дәрк'әтьм чум.

Гёнди т'әв hәла he р'азай бун. Т'әзә дьбу qирә-qир'а дике сьбе, банг дьдан. Әз hатьм, бәр дәре аґе хwә сәкьним. Лә'зәк дәрбаз бу. Мьн ле ньher'и, бу р'әqә-р'әqа фьрхунәке (ә'рәбәке) hат, нава гёндр'а дәрбаз бә hәр'ә. Гава кӧ hат незики мьн бу, әз дитьм га данә сәкнандьне. Бу п'ьстә-п'ьста wан. Hәвр'а хәбәрдьдан. Жь фьргуне дӧ мәри пәйа бун, hатьнә щәм мьн. Незики дәh гава орґа мьн wан мабу, дурва кьрьнә гази:

— Тӧ к'ийи?

Мьн щаба wан да, гот:

— Әзьм, Ә'рәб Шамиловьм.

— Тӧ ве шәве hати вьра чь?

Мьн гот:

— Әз дӧh бумә хӧламе ве мале у соз да аґае хwә, wәки сьбе шәбәqе бем. Әз hатьм, ле әw hәла р'азайинә.

Мьн дит, wәки диса бу п'ьста-п'ьста wан.

— На,—йәки жь wан кьрә гази, гот,—тӧ щә'суси, к'ӧрде wә hатьнә дьзийа ве мале, тӧ жи вьра сәкьни, щә'сустие дьки, wәки wан нәгрьн.

Мьн ле ньher'и хәта ван чедьбә. Мьн лавакьр, гот:

— Hˈәйран, әз зар'ьм, исал чәнд салә гёнде wәда әмә р'енщбәрьн, к'әнге wә дьзийа мьн дитийә, чьма hун гьлие öса дьбен?

Гьли he дәве мьнда, бу т'әqинийа дери, аґе мьн дәрк'әт. Жь дурва кьрә гази, гот:

— Hун к'инә, вьра чь дькьн?

Мәләганәки гот;

— Иван, дьз к'әтьнә тәwла тә, әв к'ӧрд жи вьра сәкьнийә, qәрәwьлие дькә, wәки кәсәк wан нәгрә.

Иван р'әви, бәр бь тәwле чу. Ван hәрда жи дора мьн гьрт, сәкьнин. Лә'зәки шунда Иван вәгәр'йа hат, гот:

— Дәwаре мьни сьламәтә, кәсәк жи wандәра т'ӧнә. Чька wи к'ӧрди вьрда биньн, әз бьвиньм к'ийә?

Әз кӧ незик бум, мьн жер'а гот:

— Иван аґа, нә тә әз дӧh гьртьм хӧламе хwә у т'әми да мьн, wәки әз сьбе зу бем? Әз жи hатьмә, әwана р'асти мьн hатьн, wa дьбежьн...

Гава кӧ Иван hат незики мьн бу, әз дитьм, гот:

— Р'астә, мьн әва гьртийә чawa хӧлам у т'әми дае, wәки сьбе зу бе. Бәрдьн бьра бе...

Бь ви тәhәри әз жь дәсте wан hәрдӧ мәләґана дәрк'әтьм, хьлаз бум.

Н'але аґе мьн п'ак бу, hәбу чар ґа, се hәсп, дӧ щә'ну, h'әвт челәк, пенщ гольк, бист у hәйшт пәз, ґәлә мьришк у қаз.

Щие мьн тәwледа дәр'абәк жь т'әхтә чекьрьн, әз т'әwледа сәр дәр'аба т'әхта р'адьзам.

Хәбата мьн нә heca бу. Ґәрәке әз сьбе шәбәqе р'абума, тәwлә пaqьшкьра, р'ехa dewep бьбра бавита пьш тәwле, афьр'е dewep р'ьнц т'әмьзкьра, бьн щие wan п'әйн у кӧрчом ле бьр'әшанда, wәки щие dewep saha буйа, альфе dewep бьдае, йа лапә чәтьн әw бу, wәки мьн «алуркә» жь капәке у кае ґар'а у hәспар'а чекьра. Qәwәта мьн нәдьґhиште, wәки мьн капәк, ка у ав бь дара п'ак ль hәвхьста. Дьзи аґе хwә, әз дьк'әтмә афьр'ед мәзьнә бьльнд, мьн бь дәста әw «алуркә» ль hәв дьхьст. Әва хәбата т'әв ґәрәке мьн ниве шәве бькра, йан бәри бәрбанга сьбе бькра, wәки аґе мьн нәдита Әз дьтьрсийам, wәки аґе мьн бьбинә: әз льнга к'әтьмә афьр'а, дьбә кӧ мьн жь хәбате дәрхә.

Сәба хәбата мьн аґа жь мьн h'ьздькьр. Сьбе зу, гава кӧ дьhатә нава h'әйате у тәwле, дьнhер'и, h'әму щи т'әмьзьн, дәwари альфдайә... Әз ґәләки дьхәбьтим, qә жь тәwла мәзьнә тәр'ьки дәрнәдьк'әтьм. Нәр ґав wана нане мьни харьне данин тәwледа дьданә мьн. Нәр р'ожед wанә ә'зиз-ә'йд (праздника) әз дьбьрмә алие мале, әw жи паши нанхарьна бәр wан мабу дьданә мьн.

Мала аґе мын чар нәфәр бун: Аґе мын у жына wи, кӧр'е wи Тимофей у бука wи Настйа.

Настйа жынәкә зә'фә бәдәw бу, р'әнґе we тә дьгот бәрфа сьпи бу, чилә-қәрқаш бу, сурәте we минани севед сор бун. Позәки кӧрмиси ле бу, леве we минани бәлге к'аґәзе тәнькә сор бун. Бәжнәкә ортә, гӧровәрә ле бу, п'ор'е we тә дьгот зере h'әландийә, гӧлинә дьрежә ле. Дӧ гӧли вәдьгьртьн, дьhат дьгьhиштә гузәка. Гава кӧ ре дьчу, мәрьв дьгот wәрдәкә: ви али-wи али хwә дьh'әжанд. Wәхте дьк'әнийа, ль hәрдӧ сурәта говәке к'ур дәрдьк'әтьн, мәрьв нә бьхара, нә бьда ль Настийае бьнher'йа. Настйа к'ӧлфәтәкә дьлован бу... Щарна харьн жь мал дани дьда мьн, дьгот:

— Ә'рәб, hане бьхwә, тӧ зә'ф дьхәбьти, тӧ ньhа бьрчийи.

Кӧре аґе мьн йәк бу, Тимофей бу. Щарна әw дьчу дьк'ана Ohанес у жь мьнра дьгот:

— Ә'рәб, әзе чум дьк'ане, тӧ дӧ код аре хас теки мешокәки, дьзикава пьш малава бини.

Әз жи дьчум, чawa әwи дьгот, мьн жи дьқәданд. Ӧса тьме әз hиндькьрьм, wәки дьзийа мале бькьм. Щарна жи дьготә мьн:

— Әзе ва чумә дьк'ана Ohанес, ле тӧ hәр'ә ә'мбаре, дӧ п'ут гәньме к'ьр'ьки хас бини, ле тӧ гәрәке ӧса бьки, wәки баве мьн нәбинә.

Wәхте әwи әw гьли дьготьн, әз зә'ф бәрхwә дьк'әтьм, гьлие баве мьн дьк'әтә бира мьн, wәки т'ӧщари дьзийа кәсәки нәкьм. Ле әз дьтьрсийам, мьн т'ьре, wәки әз нәкьм, we мьн жь хәбате дәрхьн; әз к'ӧда hәр'ьм?

А бь ви тьhәри h'әта бьhаре бь h'ӧкме Тимофей чь әwи дьгот, мьн дьдьзи дьбьрә дьк'ана Ohанес, дьда Тимофей у вәдгәр'ийам дьhатьм...

Мәha марте бу. Кәтьбу бьhаре, бәрф ль сәре рийа, у h'әйата дьh'әлийа. Бәләки к'әтьбун бәр'ожа. Сьба, бәрфе к'ӧршә дьгьрт, мәрьв карьбу сәр к'ӧршер'а бьчуна

бажаре Qəрсе у бьhата. Тə'ве дьда, чə'ве р'ewийа qаръхи дьбу. Незик дьбу ə'йда мəлəгана «паска»...

Р'ожəкə жь wан р'ожа Тимофей готə мьн:

— Ə'рəб, əзе чумə дьк'ана Ohанес, тӧ həр'и тəwле, си-чьл hеки бəрəвки бини бей...

Минани həргав, əз чум к'ətьмə тəwле, мьн hек жь пунгалед мьришка т'оп дькьр. Бəре мьн щебе хwə т'ьжи кьр, паше мьн п'ашла хwə т'ьжи кьр у чəнд hек hедикава кьрə к'ӧме хwə, к'ӧм да сəре хwə. Əз пəнщəра тəwлерa пьш малава дəрк'ətьм. We сəh'ете ньзам жь кӧ, Матве аге мьн дəрк'ət, гази мьн кьр, гот;

— Ə'рəб, wəрə вьра, əз шӧхӧлəки нишани тəдьм.

Əз р'ьщьфим, бумə рӧсас, рəнг жь мьн чу, льнге мьн р'ьщьфин, заре мьн hатə гьртьне. Əз кəр' бум, мьн нькарьбу хəбəрда. Кəр' сəкьним. Матве аге мьн wək'ьланд:

— Ə'рəб, нə əз тəр'аньм, wəрə щəм мьн, əзе тəр'а бежьм, диса həр'ə.

Дəве мьн ньшкева вəбу, мьн гот:

— Апе Матвей , əзе həр'ьм, ве гаве бем.

Əwи, wa, бь h'ӧкмани гот:

— Нə əз гази тə дькьм, Ə'рəб.

Əз кӧлзьки чумə щəм. Əwи qайим дəсте мьни чəпе гьрт у гот:

— Əw чийə щеба тəданə? Дəрхə!

Мьн бь дəстəки hеке п'ашла хwə дəрхьст, ль ə'рде лодкьр. Паше əwи дəст авитə кьрасе мьн qайим гьрт гот:

— Hеке щебе хwə жи дəрхə!

Мьн hеке щебе хwə жи дəрхьстьн, даниhə сəр wан hека. Дəст—п'е мьн дьр'ьщьфин, чəqə-чəqa дьране мьн бун, тə дьгот зьвьстанə у əзи тə'зи ль чоле мə... Паше готə мьн:

— К'а, hеке бьн к'ӧме хwə жи дəрхə!

Wəхте мьн дəст бьрə к'ӧме сəре хwə, wəки hека дəрхьм, ньзам жь тьрса бу, ньзам жь чьбу, чəнд hек

шкәстьн, пышта стөкөра мьнда, сәр чә'ве мьнда дьлоп дькьрьн. Матвей аґае мьн бьн левава к'әнийа...

Паше, wa, зурбу, ль мьн ньһер'и, гот;

— Ә'рәб, төзуда шөхөле өса дьки. Чьма төөса дьки?

Әзи кәр' бум. Мьн ньзанбу чь бьгота...

Диса гот:

— Раст бежә, тә чь жь мала мьн дьзийә?

Wәки төраст бежи, әз дәнге хwә тәр'а накьм, тә нак'өтьм, тә бәрдьм. Ле wәки төр'аст нәбежи, әзе бь балґа сәре те лехьм...

Ньшкева мьн да һ'ьше хwә. Чьма әз дьтьрсьм. Көр дьгот, чawa аґа, мьн жи дьqәданд...

Матвей әз анимә һ'әйате, гази Настйайе кьр, готеда, wәки әw һәр'ә һека пьш мале бинә у qаишәк ани, дәст у п'е мьн гьреда, чу балт'ә жи ани, сәр мьнґа сәкьни, гот:

— Wәки төхwә нәмөкөр'и, әзе сәре тә лехьм. Әз гьрийам, мьн лава кьр, wәки сәре мьн ленәхә, әзе т'әви р'аст бежьм.

Әwи гот;

— Дә бежә.

Чawa Тимофей көр'е wи һ'өкөм дькьр, чawa мьн жь ә'мбара wи ар, гәньм у р'ун дьдьзи дьбьрә дьк'ана Оһанес, мьн өса жи гот у сәрда зедәкьр.

— Апе Матвей, иро жи әwи һ'өкөм кьр, wәки әз һека биньм. Мьн qә тыштәк жи мала wә нәдьзийә. Wәки төбawар наки, һәр'ә дьк'ана Оһанес, Тимофей ньһа ль wедәре р'уныштийә... Мьн әв гьлие хwә к'өта кьр у әз гьрийам...

Ле гәрәке әз бежьм, wәхте Настийа һат у чә'в мьн к'әт, бу п'ирqинийа we, к'әнийа, к'әне we кем нәдьбу. К'ьвш бу, һекед көсәр сәре мьн шькәстьбун, әз крьбумә ә'lawәтәки. Гава кө пирьк, жьна Матвей, жь мал дәрк'әт һат, һәма ч'ә'в мьн к'әт, әw жи бу п'ир-

циниjа we к'анийа, к'ане Настйе у к'ане пирьке кем нэдьбун...

Матвей эз hьштьм h'эйата хwэда, бэр дери, бэр бь дьк'ана Ohанес чу. Сэh'этэк нэк'ьшанд, мьн ле ньhер'и, Матвей ль пешие, Тимофей кор'е wи ль пэй, hатьн, чунэ hондор'е мале. Чь готьн ль wедэре ньзам. Hэр Настйа диса п'ирцэп'ирца we бу, hат дэст у п'е мьн вэкьр. Не искэ-иска мьн бу, эз дьгьрийам. Настийа жь к'ана бьэ'щи готэ мьн:

— Э'рэб, мэтьрс, сэре тэ кэсэк бь балт'а набьр'э, апе Матвей цэст гот, wэки тё р'аст бежи, тэ жи р'аст готийэ, р'абэ, мэгри...

Эз р'абумэ сэр хwэ. Мьн ньзам бу чь бькра, бьчума мала хwэ йан бьмама wьра... Ле Матвей дэрк'эт, готэ мьн:

— Чь сэкьни, hэр'э сэр ч'э'ве хwэ бьшо, hэр'э тэwле, wэхте альфе дewерэ...

Эз ша бум, wэки мьн жь хэбате дэрнэхьн у нак'ётьн, чумэ тэwле, бь дьлэки эшq, дэст бь хэбата хwэ кьр...

ЧИ ТЭР'АНЭ ВИЛКЭ

Хёламтийа мьн зьвьстане п'ак бу. Бьhар hат, мьн изна хwэ жь аг'е хwэ хwэст, wэки эз hэр'мэ мал. Дэwар у пэз ьди щарна дьчунэ ч'ерэ. Дьле мьн т'эмул нэда, мьн жи дьхwэст, wэки эз диса hэр'мэ р'енщбэрийа хwэ, wэки hэцэки хwэр'а бьстиньм. Аг'е мьн изна мьн да, сэрда дэh шэйи п'эрэ п'ешк'еш да мьн, сэва хэбата мьнэ р'ьнд.

Бьhар hат, эз бумэ голькване гёнд. Хушка мьнэ Гоге, йа кё ньha сахэ, ль бажаре Т'билисе дьминэ, али мьн дькьр. Р'эстэ, Гоге нэдьhатэ бэр голька, ле али мьн дькьр: дьhат, гольк жь гёнд дур дьхьст, вэдьгэр'йа, дьhатэ мал.

We сале мэ р'ьнд дэрбаз кьр, салэwэхта мэ бе цэ-

зийа к'öта бу. Пайизе мə гольк нав гöнд бəла кьрьн, həqe xwə жи мьн бəрəв кьр...

Р'ожəкə пайизе бу. Сьбе баран бари, паше həwa xwəш бу, тə'ве да. Дəрсдарəкə жьн ль гöнде мə həбу, пəй баранер'а hатə бəр дəре мə, гази баве мьн кьр. Øм тəв дəрк'ətьн, готə баве мьн;

— Изна кöре xwə бьдə, əзе бьшинмə бажаре Qəрсе, hьнə шöхöле мьн бьqədинə.

Баве мьн qə дəнге xwə нəкьр, хушка мьнə мəзьн, Ч'ичəке, бəрда hат,гот:

— Бьра бə, чь дьбə. Ньha тö шöхöле wи тöнə, бəталə, малда руньштийə.

Баве мьн жи əw гьли тəстиq кьр, гот:

— Бьра həрə.

Дəрсдаре гази мьн кьр, бьрмə мала xwə, да мьн мешокəки вала, нəмək у жь мьнр'а гот:

— Тö гəрəке нəме бьби бьди мере мьн, чь лазьмə, мере мьне бьдə тə, тö жи бинə...

Мере we ль бажаре Qəрсе qöлöхчи бу, дö köре we жи ль wедəре бун, щəм баве xwə бун, дьxwəндьн.

Мьн сəре xwə h'əжанд, готе:

— Бьра бə, чь дьбежи əзе бьqəдиньм, ле мала we əз ньзаньм ле к'ижан к'учейə, əз чawa бькьм, wəки мала wə бьбиньм?

Øwe жь мьн пьрси:

— Чьма тö qə нəчуйи бажаре Qəрсе?

Мьн щаба we да, гот;

— Øз гəлə щара баве xwəр'а чумə бажаре Qəрсе.

— Дə wəки öсанə, əзе к'агəзе бьнвисьм, бьдмə тə, тö ве к'агəзе бьби алие вакзала машиние бьгəринə, we wедəре нишани тə бькьн к'уча мə. Жь we шунда дитьна мала мə hесайə.

Мьн жь дəсте we гьрт: торбəк, нəмə у се шəйи п'ərə п'еренща xwə. Həqe п'еренща мьн əз ша кьрьм, мьн бь əшq торбə авитə сəр мьле xwə, к'агəз кьрə п'а-

шла хwə, пьшта хwə қайим гьреда, wəки к'агəз нəк'əвə, öнда нəбə у мьн изна хwə хwəст, рек'этьм.

Əз кö hатьмə нава бажер, əз гəлəки гəрйам, кəсəки əw к'учə нишани мьн нəда. Паше ньшкева к'этə бира мьн, wəки ханьме тəми да мьн: мала wан алие вакзалейə. Əз чумə алие вакзале. Əз чawa кö hатмə алие вакзале, дəстхwəда мьн к'уча wан дит. Əз незики ханманəки бум. Мьн ле ньhер'и, дö зар'о хwəр'а дьлизьн, йəк дьбежə йəке:

— Əзе бьбмə қöмандар, тö жи бьбə əскəр. Е дьне қəбул нəкьр, гот;

— На, əзе бьбмə қöмандар, тö бьбə əскəр.

Лə'зəке шунда дö—се зар'е дьн жи hатьн, тəв wан бун, wанр'а листьн.

Əw həрдö кör'е бəре дьлистьн, мьн дина хwə да wана, ньқьти дьле мьн, wəки həрдö жи кör'е ханьменə. Мьн к'агəз дьрежи йəки жь wан кьр. Əwи кьрə гази, гот:

— Баво, жь щəм дйа мə нəмə hатийə.

Əз ə'щебмайи мам: «əwи чawa öса зу те дəрхьст, wəки əв к'агəз жь щəм дйа wан hатйə, əwи к'əнге əз дитьмə?»

Əзи he мьталада бум, мьн həw ньhер'и, мəрики бьльнд, бəрчə'вкə бəр чə'ва жь höндöр'е хени дəрк'ət, к'агəз жь дəст мьн гьрт, əw к'агəз қəлашт, жь нав we к'агəзе йəкə дьне дəрхьст, хwəнд, паше гази мьн кьр. Зарö жи топ бун, hатьн дора мьн гьртьн. Əwи мерьки да пешийа мьн, əз бьрмə хени, зар'а жи да пəй мə hатьн у бу п'ьстəп'ьста wан, həвр'а хəбəр дьдан. Мьн h'əвəки шəрм дькьр. Лə'зəки шунда hьнə зар'е h'əйате дьн жи hатьн, чəнд жьн жи hатьн. Əз соро-моро дьбум, шəрмбуне лап əз h'əвəки к'уви кьрьм. Ле мьн чə'ве хwə рəшə мəзьн ви али—wи али дьгəр'анд, щарна жи чарнькале хwə дьнhер'и. Wана пьрс жь мьн дькьрьн, мьн щаба wан дьда.

Паше əз пе h'əсйам, wəки ханьме we намеда ньвьси бу: «е кö к'агəз тинə, к'öрдə», ləма жи əwана öса дора

мьн тъжи бьбун, ль мьн дьнһерин. К'ьвш бу, ханьме намеда ньвиси бу, wəки мере we жера hур-мур бьк'ьр'ə, чьмкӧ мер чу бажер к'ьр'ина xwə бькə. Əз жи зар'ар'а дəрк'ətьмə h'əйате...

Гази мьн кьрьн, wəки əз жи həр'ьм wанр'а бьлизьм. Ле листька зар'е бажер мьн ньзан бу. Wəхте wана гази мьн дькьр, мьн сəре xwə дьh'əжанд, дьгот, əз ньзаньм, xwəр'а тəк сəкьнибум, дурва дина xwə дьда wана. Wəхте баве wан жь нав бажер вəгəр'йа hат, гази həрдӧ зар'а кьрьн, бьрнə мал, wəки фьравине бьхӧн. Əз жи бьрмə алие кухние, wедəре нан данə мьн...

Бəрдəстийа wан йəкə qальнə сурəт сор бу, тарелкə суп кьреда, ани да бəр мьн. Ле чə'ве xwə ль мьн нəдьбьр'и, тьме ль мьн дьнһер'и, к'елəка тарелка мьнə супе дани кəвчик, к'ерəк у вилкəк. Əз э'щебмайи мам, мьн ньзанбу бона чь əw вилкə у к'ерəк ани данə бəр мьн. Əз дӧшӧрмиш бум, мьн həw занбу əw к'ер у вилкə йа листька зар'анə, п'ешк'еш данə мьн. Ль гӧнде мəлəгана мьн вилке мəзьн дитьбу, е кӧ мəлəган пе гиһе топ дькьн, пе дьхəбьтьн. Бь вилкə нан харьн мьн т'ӧщари нəдитьбу. Мьн т'ьре əw п'ешк'еша мьнə. Вилкə у к'ер дьбьрьқин, дьле мьн зə'ф «п'ешк'еша мьн» гьрт. Жь шабуна мьн ньзан бу чawa бькьра. Мьн кӧ суп у катлет бь кəвчи хар, жь сəр т'əхтə р'абум, мьн к'ер у вилкə hьлда, кьрьнə, щеба xwə...

Бəрдəстийа qальнə сурəт сор qə чə'ве xwə ль мьн нəдьбьр'и, əwe дит, чawa мьн əшкəла əw к'ер у вилкə кьрьнə щеба xwə, чу готə xwəйе мале. Xwəйе мале hатə кухние, wa ль мьн ньһер'и, ле дəрһəqa к'ер у вилке тьштəк нəгот, həр жь мьн пьрс кьр:

— Тӧ hазьри, wəки рек'əви həр'и мал.

Мьн щаба wи да, гот:

— Бəле, аға, əзи hазьрьм.

Əз вəгəр'андьне ша бум, чьмкӧ мьн бажар h'ьзнəдькьр, алики жи п'ешк'еше мьн əз дьлəзандьм, алики жи мə-

рьв qə нькарбу ль к'уча бьгəр'ийа, həма ле-ле бун əз п'епəс бькьрама, щарна əз кö к'учада дьhатьм, тə дьгот qəстана ə'рəбə, файгон, дажотьнə сəр мьн. Ле əhле бажер' qə хəма wан нин бу, əwана кö дьчун, qə дора хwə жи нədьнhер'ин. Мьн т'ьре т'əв ль мьн дьнhер'ьн... На, гöнд жь бажер' четьрə. Чоле чьqас дьхази бьбəз, текə гази, бьстьре, бьлиз, к'е ль тə бьнhер'ə, к'е тə п'епəскə.

Мере ханьме жь от'ахе дəрк'ət, дö qötие h'əсьни у мешок анин гот:

— Ван həрдö qотийа текə щеба хwə.

Əwи əw йək qəст öса кьр, чька əз к'ере у вилке чawa вədьшерьм. Ле əзи дьлсах бум, мьн к'ер у вилкə жь щеба хwə сəрфьнйаз дəрхьст, бьр текмə п'ашла хwə, wəки щийа вала кьм бона wан qötийа.

Гава кö əwи к'ер у вилкə дит, жь мьн пьрси:

— Тə чьма к'ер у вилка мə дьзийə.

— Чьма, wə əв к'ер у вилкə п'ешк'еш нəданə мьн. Əз wa ə'щебмай мам у мьн пьрси;

— Wəки wə п'ешк'еш нədайə мьн, ле чьма wəхте нанхарьне ани бəр мьн данин?

Əз hерс бум, гьрийам.

— На,—аґа wa нəрм щаба мьн да,—тö зə'ф зу дьхwəзи п'ешк'еше бьви ..

Нəла хəбəрдан дəве мьн у аґеда, зар'а əw qəwмандьн бьр, щаб да щинара, wəки əwи к'örди к'ерək у вилкəкə мə дьзи, кухни т'ьжи щинаре wан бун. т'əва гöh дьда хəбəрдана мьн у аґа.

К'ер у вилкə дəсте аґеда, əwи дьгот:

— К'ер у вилкə данə тə, wəки тö пе нан бöхи, нə кö чawa п'ешк'еш.

Ньнə жьн həвр'а дьготьн:

— К'örд т'əвə öса дьзьн, qачахьн, həла бьнhер'... əве чук hатийə вьра диса бе дьзи наh'əwə....

Ньнəка жи дьготьн:

— Бьгрьн бьк'ötьн, паше бəрдьн бьра həр'ə. Пəй

we хәбәрланер'а әз бумә минани мәрики сущлу, соро-моро бум, ньзанбум, чь щаба wan бьдьм, кур'ин к'әтә мьн, әз гьрийам. Нава wan жьнед, кухниеда т'оп бьбуи, жьнәкә әрмәни сәрә hат незики мьн бу у дәст пьрс-пьрсийара кьр. П'ак бу, мьн зьмане әрмәнийа заньбу у чawa qәwьми бу, öса жи wep'a шьровәкьр, гот:

— Әва к'ера у вилка листька зар'а wана xwә—xwә ани данә мьн wәхте мьн нан дьхар, ньhа жи дьбежә тә ньзийә...

— Әw нә тьште листькенә,—жьнәке готә мьн,—wана дайә тә, wәки тö пе нан бöхöи.

Мьн гот:

— Ҥ'әйран, чьмаhун мьн дьк'әньн, xwә әз нә диньм, әзе чawa пе к'ере супе бьхöм, hун мьн дьк'әньн? Wәки мьн бьзанбуйа we wa бә, әз qә нәдьhагьм вьра...

Жьньке дит кö р'астә, мьн жь нәфә'мийа xwә у нәзанийа xwә әw к'ер у вилкә ньлдайә, xwәйе малер'а тарьф кьр, гот,—т'әва дит кö р'астә әва йәка жь нәзанийа мьн qәwьмийә. Ҥьнәк дьк'әнийан, ҥьнәка жи гöне wan бь мьн дьhат. Малхöе мале т'әми да бәрдестийа xwә, wәки дö вилке кәвн бьдә мьн.

Бәрдәсти чу, дö вилке чукә зәнггьрти ани да мьн. Ле әз хәйидибум, мьн вилкә ньлнәда. Малхöе мале бәр дьле мьнда hат, мьн hәрдö вилкә, ҥьнә харьн у дö шәйи п'әрә ньлдан. Чәнд дәqә шунда әз р'ек'әтьм.

Р'еда әз э'щебмайи дьмам, чawa әw йәк qәwьми, чь hатә сәре мьн, ле вилке дабунә мьн диса әз ша дькьрьм. Р'еда се-чар щара мьн вилкә жь п'ашла xwә дәрхьст, xwәр'а дьлист, пе гиhа р'еда т'оп дькьр. Ҥәwa xwәш бу. Әз зу hатьмә гönд. Жь гönде Александровске h'әта бажар'е Qәрсе 7 километр бу.

Әз кö hатьмә незики дәрсхане бум, ле ньhер'и, дәрсдар у qиза we h'әйатеда сәкьни бун. Ҥәрд стие дәрсхане йәки кал бу, дәрсдаре пер'а дькьрә шәр' дәрhәqa

сәргине өндабуйи. Гава кӧ әз дитьм, жь wи дурк'әт, әw у қиза хwә бәрбьри мьн hатьн.

Мьн к'агәзе мере we жь щеба хwә дәрхьст, дьреж кьре, даеда. Паше мьн қӧтийа h'әсьни (консерв) жь щеба хwә дәрхьст, даеда. Әwe намә дьханд, бьн левава дьк'әнйа, ле паше ньшкева бу п'ирқинийа we, к'әнийа. Қизьке лава де кьр, гот: «Дае, тӧ чь дьк'әни, мьнр'а жи бежә».

Дйа we қизькера гьли кьр дәрhәqa вилке у к'ере, чawa ль мьн қәwьмийә. Hәрдӧ жи дьк'әнийан. Мьн горбе we жи дәв гьредайи даеда, әwe разльхи да мьн, гот:

— Тӧ кӧр'әки аqьли.

Изна мьн да, әз hатмә мала хwә. Әз кӧ hатьм, незики мале бум, мьн ле ньhери мәрие мала мә тәв дәрк'әтьнә бәр дери. Әз тьрсийам, мьн тьре қәзийа қәwмийә, чьмкӧ дәwape гьр hәла he нав мала бәла нәбьбу, дәwap he дьчу чоле черә. Ле мала мә бәла кьрьбу hәр гольке вьрни.

Әз кӧ hатьм незики wан бум, дйа мьн бәр бь мьн hат, мьн же пьрси:

— Дае, чь қәwмийә?

Дйа мьн щаба мьн да, гот:

— Қәт, лао, тьштәк нәқәwмийә, әм hивийа тә бун, к'әтьбунә тәфәкурийа тә, wәки дьбә кӧ тӧ бажер'да өнда бьби.

Әw нане мьнр'а дагьртьбун, wәки әз р'еда бьхӧм, мьн да дйа хwә. Пенщ шәйе хwә жи дьрежи баве хwә кьр. Де у баве мьн ша бун, wәки әз ьди бәрә-бәрә к'омәке дьдьмә wан.

EZDIKI.COM

ХWӘНДЬНА Ә'WЛЬН

Дӧ-се рожа шунда дәрсдара наса мә у қиза хwәва сәйранге дьгәрйан, hатьн незики хание мә. Әз р'әвим пешйа wанда hатьм. Дәрсдаре дьл у әшq к'әнйа у пьрс кьр:

— К'а баве тә?

Мьн го: «Баве мьн ль малә»!

Дәстхwәда әз р'әвим, чум к'әтмә мале гази баве хwә кьр. Баве мьн дәрк'әт, жер'а дәгул бу, чаwа мәрьв т'әманә бькә, сьлав дае.

Дәрсдара гӧнде мә жьн бу, әwe готә баве мьн:

— Тӧ изна кӧр'е хwә бьдә, wәки бе бьбә бәрдәстие дәрсхане. Әзе мәha wи жи се манат п'әрә бьдме.

Баве мьн шабуна қәбул кьр, гот:

— Кӧр'әкә, бьра қӧрбана тә бә, чаwа дьки, бькә, бьра бе бәр дәсте тә қӧльх бькә.

Се манат п'әрә бона мә п'ьр' бун, чьмкӧ мьн hавинәке, незики 7—8 мәha анщах дьстәнд 5—6 манат, әw жи wәки сьламәт дәрбаз буйа. Ле ищар мьн гәрәке мәhәкеда се манат бьстәнда. Әw жи нә бәр шьли-шьлопе, тәйроке, нә жи бежи: «гӧра хар, дьза бьр».

Баве мьн т'әми данә мьн, гот:

— Лао, тӧ гәрәке гӧр'а ханьме бьки, т'әмьз у р'ьнд шӧхӧле хwә бьқәдини, р'астә, әз заньм, тӧ нә кӧр'әки ӧсани, ле диса, лао, аqьлбә!

Сәрда урьс жи гот:

— Ты, Араб, слушай бариню.

Мьн щаба баве хwә урьси да, гот:

— Баво, әзе бәр дәсте ханьме п'ак бьхәбьтьм у гӧр'а we жи бькьм!

Дәрсдаре да пешйа мьн, мьн да пәй, әм чунә дәрсхане. Әwe бәри гьшка әз бьрмә щие сәргина, даре шәwате у hур-муре майин ле hәбун. Паше әм чунә hӧндӧ-

р'е дәрсхане, әwе нишани мьн да, wәки әз чь бькьм, чawa хәбата hөндөр' дәрсхане бькьм...

Гәрәке мьн h'әйат пацьшкьра жь к'агәза, т'озе, ле зьвастане жь бәрфе, от'ахед дәрсхане гезикьрьна, т'оза сәр т'әхта у п'әнщәра пацьш кьра, ав банийа текьра бочке, бона харьна шагьрта. сьбе у эваре сьмawара we бьк'әланда, бьчума нава гөнд у дьк'ане, чь жер'а лазьм буйа бьстәнда, щарна бьчума бажер т'әмие we бьцәдиньм, ле wәхте бәрф дьк'әт, гәрәке hәр сьба зу собә ль дәрсхане у от'ахе we дадьм.

Р'ожа э'wльн әз кө hатмә дәрсхане, әз э'щебмайи мам wан сьфәтед диwарада дардакьри. Qә чь wан сьфәтада т'өнәбу: Тәйртө, дә'бә, гөр, мешмор, картед географие, е кө мьн qә тьштәк фә'м нәдькьр...

Ле гәрәке әз бежьм, р'әх wан сьфәтада сьфәтәки wай нәр'ьнд hәбу, әw сьфәт гава кө мьн дит, әз дьтьрсйам. Сьфәт мина мәрийа бу: чә'внә мәзьнә к'урә, ле, позе к'орт, qафе wи р'ут, мовьке hәстөе щане wи йәко-йәко дьхөнин, мәрьв т'ьре әw cahбәйә, чawa мәр'а чир'окада кала гьли дькьр. Ль щане wи сьфәте дардакьри qә гошт ле т'өнә бу. Гава кө мәрьв дьдит, зьрав qәтийа дьбу.

Гава кө әз дьhатмә р'әх wи сьфәти, cawe әз дьгьртьм, әз дьр'әвийам же дур дьк'әтьм. Ле wәхте эвара, пәй чуйина шагьрта, мьн дәрсханә т'әмьз дькьр, р'ьщафе щане мьн дьгьрт, әз бәр'а бь тьрс зу-зу дәрбаз дьбум. Щарна мьн дькьр жь дәрсдаре пьрс кьм: әw чьтәвайә, ле мьн шәрм дькьр, нәдьпьрси Wәхте дәрс к'өта дьбу, hьнә зарө дәрсханеда дьман, мьн дьзикава дина xwә дьда wан зар'а, мьн дьдит: әwана qә жь wи сьфәти натьрсьн, бәр'а дәрбаз дьбьн, qә хәма wан нинә.

Бәрә-бәрә әз hини wи сьфәти бум, дьhатьм р'әх дьсәкьним, п'ак дина xwә дьдае. Салəке шунда әз п'ак пе h'әсийам, wәки әw сьфәт бона hинбуна «анатомиае_йә», бона hинбуна we йәкейә, wәки зар'ө бьзанбьн э'исанәт чь тәhәрийә.

Р'ожа пешьн, wəхте мьн хəбата хwə к'öта кьр, əз hатмə мале де, бав у зар'ед мə т'əв т'ьжи дора мьн бун, жь мьн пьрсин, əз чь хəбате ль wедəре дькьм? Мьн йəко-йəко wанр'а шьрокьр, гот; Ле баве мьн бawəр нədькьр, wəки məhe се манат п'ərə we бьднə мьн...

Əwи гəлə щара дьwək'ьланд, дьгот:

— Лао, wəки məhe йək манат жи бьднə тə, п'акə.

Məha мьн hат, дəрбаз бу. Дəрсдаре гази мьн кьр, се манат п'ərə да мьн. Мьн qоле хwə ньзан бу бьк'ьшанда, дəwса мьн шагьртəки жь дəрса мəзьн qол кьр.

Wəхте дəрсдаре п'ərə данə мьн, готə мьн;

— Хwəр'а бьстинə п'отəки р'ьнд у п'апахəки, паще əзе тə hьлдьм чawa шагьрт, тöе зу hини хwəндьне бьби.

Баве мьн qəбул кьр, wəки к'ьнще р'ьнд бьстинə у гот:

— Лао, бьра тə hин бькə, qə həq жи нə лазьмə, бьра əwи həqи жи дəwса hинкьрьна тə бьстинə...

Баве мьн чу бажаре Qəрсе, жь мьнр'а к'ьр'и шалəки кəвн, к'öмək у п'отəки дьреж. Мьле wи п'оти гəлəки дьреж бун. Дйа мьн мьле wи п'оти мьнр'а кьн кьр. Бь wан к'ьнщава əз ьди жь wан зар'а aqa нədьhатмə к'ьвше, чьмкö əw к'ьнще мьнə бəре щур'əщур'ə п'инə ле дьрубун, щина жи qəльштибу, сəр мьнда hатьбун, к'ьнще мьн öса кəвн бьбун, ьди бəр дьруна дəрзие тəйамиш нədьбун, дьqətийан, жорда дьhатьн.

Бь р'азльхийа баве хwə, əз к'ətмə сəр хwəндьне, hьм жи хəбата дəрсхане дькьр. Дəрсдаре əз hинкьрьм: чawa соле we т'əмьз кьм, чawa сьмawаре баверме, чawa хан-мане we пaqьшкьм. Мьн бь əщq h'əму шöхöле we р'ьнд у т'əмьз дьqəданд. Əwe жи зə'ф жь мьн р'ази бу. Р'астə, к'ьнще мьнə ньhа жь к'ьнще бəре т'əзətьр бун, ле диса зар'е мəлəгана нədьхwəстьн мьнр'а сəр т'əхтəки р'унин. Wана дьгот:

— Ә'рәби мьр'дар'ә, гольквaн жи щәм мә р'уни, әм р'әх гольквен р'унанин...

Дәрсдаре әз дамә руньштандьне сәр т'әхтәки башqә т'әне.

Дәрса ә'wльн кö мә дәст пекьр, әм hини h'әрфа дьбун. Әшqа мьн зә'ф xwәндьнер'а hәбу, чь дьготьн, әз зу hин дьбум. Гәлә щара дәрсдар дьhатә незики мьн дьбу, жорда сәр мьнда дьнhер'и, чawa әз h'әрфа hедика дьньвисьм. Әwe п'ае мьн дьда, дьгот:

— Ә'фәрьм Ә'рәб, Ә'рәб жь т'әва р'ьндтьр у к'awтьр дьньвйсә.

Әз дьhа әшq, дьл у щан дьхәбьтим, wәки зу hин бьбьм. Н'әрф әм пе hин дьбун, башqә сәр к'агәзе qальнда qәмьтандьбун. Мә h'әрф йәко-йако дьда р'әх hәв, хәбәр же че дьбун. К'ьт'еба мьн т'önәбу.

Мьн hәвалтийа xwә зуда дабу qиза дәрсдаре, Марусе. Р'астә, әw жь мьн чуктьр бу, ле Марусйа qизәкә аqьлә р'ьнд бу, зә'ф жи дьлован бу. Әwe дьхwәнд дәрса дödада, п'ак заньбу xwәндьн у ньвисар.

Әwe дьл у әшq к'омәк дьда мьн, әз hини xwәндьне дькьрьм.

Мьн зә'ф Марусйае h'ьздькьр. Wәхте сьбе зу мьн от'аха wан паqьш дькьр, соба wан у дәрсханә дадьда, әз hедика дьгәр'йам, мьн hедика дар у сәргин дькьрьнә собе, wәки әз т'ьфале жь хәwa сьбе h'ьшйар нәкьм.

Щарәке сьбе, бәри дәрса, мьн сьмawара wан к'әланд, ани да сәр т'әхте wани нанхарьне.

Марусйа жь щие xwә р'абу, р'әнгәки к'әни әшq, hатә незики мьн, к'ьт'ебәк дьрежи мьн кьр, гот:

— Hане, ве к'ьт'ебе тәр'а п'ешк'еш.

Сәр к'ьт'ебе ньвисар hәбу, мьн тьштәк жь we ньвисаре фә'м нәдькьр. Жь шабуна льнге мьн ә'рд нәдьгьрт, qә мьн ньзан бу чь бьгота... Мьн ньзан бу дәwca we п'ешк'еше әз чawa бьн qәнщийа wан дәрем. Шабуна мьн xwә шашкьр, әз р'әвим дәрк'әтьмә дәрва. Wәхте

шагьрт дьIатнэ дэрсхане, эз к aw дьбум, мьн к'ьт'еба хwэ вэдькьр, дьда бэр хwэ, дэнге хwэ бьльнд дькьр, h'эрф дьхwэндьн.

Гава хwэндьна дэрсхане к'ётабу, мьн лэз—лэз хэбата хwэ к'ётакьр, к'ьт'еба хwэ да бьн мьле хwэ, чумэ мал, щэм хушк у бьред хwэ. Т'эва дора мьн гьрт, сьфэте к'ьт'ебеда hэбун т'эв ньIер'ин. Мьн wанр'а гьли кьр, чawa к'ьт'еб п'ешк'еш данэ мьн. Ле хушка мьнэ Ч'ичэк йа мэзьн бawэр нэкьр, wэки эв к'ьт'еба р'ьндэ, т'эзэ п'ешк'ешэ, бе п'эрэ данэ мьн, дьготнэ де у баве мьн:

— Эва к'ьт'еба данэ Э'рэб дэwca hэqe wи... Чьqac мьн wанр'а сонд дьхар, wэки эв к'ьт'еб п'ешк'еш данэ мьн, wана бawэр нэдькьр. Р'ожтьра дьне хушка мьнэ мэзьн Ч'ичэк у дйа мьн мьнр'а Iатьн щэм ханьме, пьрс кьрьн:

— Ханьм, эва к'ьт'еба тэ бе п'эрэ дайэ Э'рэб, йан бь п'эрэ.

Дэрсдаре гот:

— Эва к'ьт'еба qиза мьн Марусйа п'ешк'еши Э'рэб кьр'ийэ. Эз жи бе п'эрэ wи Iини хwэндьне дькьм: Wэки эз р'ожа э'йда мэ, сэре сале чумэ мал, эзе wир'а дэстэ к'ьнще кör'е хwэ кэвн биньм.

Паше мала мэ бawэр кьр, wэки эз бе п'эрэ Iини хwэндьне дьбьм. Эw гьлиготьна дэрсдара мьн хушк у дйа мьнр'а готьн, мьнр'а бу qьнйат: ьди эз хwэндьна хwэ сэрфьнйаз у дьл-эшq Iиндьбум.

Р'ожэке Марусйае жь мьн пьрси:

— Тö ве к'ьт'еба т'эзэда qэ чь Iин буйи у р'уки т'эзэ пешьн вэкьр да мьн, wэки эз бьхуньм.

Мьн зузукава хwэнд. Марусийа банзда чу щэм дйа хwэ, гот:

— Wэрэ, бьнIерэ Э'рэб Шамилов ван дö р'ожада чь зу дьхунэ! Де Iатэ щэм мьн, щарэкэ дьне жи эw щие кö мьн хwэндьбу, да мьн, мьн хwэнд. Дэсте хwэ ль пьшта мьн хьст, гот:

— Ә'фәрьм, тӧе зу hини хwәндьне бьби.

Әз сәр хwәндьне дьhа бәнги бум. Әшqа хwәндьне öса дьле мьнда hәбу, wәки гав у сьh'әта фькра мьн әw бу.

Зар'е мәләгана h'әвка мьн бьрьбун: әз дьк'ӧтам, к'ьнще мьн дьqәлаштьн, к'ӧме мьн давитьн, к'ьт'еба мьн дьбьрьн, ойин данин сәре мьн. Гӧнę Марусиае бь мьн дьhат, Марусиае пьшта мьн дьгьрт, нәдьhьшт зар'е мәләгана мьн бьк'ӧтьн. Дьчу дйа хwәр'а дьгот. Щарна әwe лава wан дькьр, wәки мьн нәк'ӧтьн, дәнге хwә мьнр'а нәкьн.

Р'ожәке кӧр'е дәwләтие мәләгана гәләки әз к'ӧтам, мьн жи дәст авитә сурәте wи п'әнщьр'ук кьр, qәлашт, хун сәрда hат. Гьрийа, чу шкийате мьн бәр дәрсдаре кьр. Әwe гази мьн кьр. Сәва wи гәләки әз бь дара к'ӧтам. Ььндьк мабу, әз дәрхьстама, hәр гьрие Марусиае нәhьшт, wәки мьн дәрхә...

А бь ви тәhәри мьн дәст бь хwәндьне кьр. Бьhаре, wәхте мәк'т'әба мә кӧ дьhатә дадане, әз дьбумә гольк-ван, ле т'орбе мьнда хенжь нен, hәбу к'ьт'еб. Ль чоле мьн дәрсе хwә зьвьстане hәрр'о дьwәк'ьланд, дьхwәнд. Зьвьстане әз диса дьбумә хӧламе мәк'т'әбе у диса дь-хwәнд.

Әз п'ак hини хwәндьне у ньвисаре бум,

Зьвьстан ьди к'ӧта дьбу, бьhар незик дьбу, р'ож дьреж дьбун. Щарна сьбе h'әта эваре тә'ва ширьнә гәрм дьда, бәрф ьди дьh'әлийа. Баве мьн р'о h'әсаб дькьр, дьгот:

— Ма дӧ h'әвте, wәки р'әшелә бен, hәма hатьна р'әшелар'а әмә хьлазьн, ьди бәрф дьh'әлә.

Дйа мьн жи h'әсаб дькьр, чька чәнд р'о манә, wәки ьди әм хwәр'а р'енщбәрие бьгрьн...

Р'ожәке баве мьн жь гоше стер'е мә хӧрщ дәрхьст ани бәр мьн дани, гот:

— Лао, тә чәнд сала хwәндийә, wәрә нава ван к'а-гәзада баспорта мьн дәрхә.

Мьн жь баве хwэ пьрси;

— Баво, баспорт чи тэр'анэ ве гаве?

Әwи щаба мьн да, гот;

— Лао, чьма тӧ ньзани, гэрэк исал эм жь ви гӧнди дэрк'эвьн, бе баспорт жи кэсэк р'енщбэрие надэ мэ.

Мьн дэст кьрэ нава хӧрще гэр'йам, нава п'инэки сори кэвнда hьнэ к'агэз гьредабун, эw к'агэз мьн жь hэв вэкьр, хwэнд. Нава wан к'агэзада мьн к'агэзэкэ ви щур'эйи дит:

Һ' Ӧ К Ӧ М

— Һ'ӧкӧм дькьм h'эму гьлавийа у h'эму к'эдхӧре гӧнда, к'омэке бьднэ Шэмое Ади, е кӧ дьгэр'э мh'инэкэ ӧндабуйи, р'энге we мh'ине боз, жь щьнсе hэспе э'рэбанэ, нишанэкэ дэгмэкьри сэр hета пашьнэ чэпейэ.

К'е кӧ ви h'ӧкӧми нэqэдинэ, эзе бьдмэ щьзарэте.

Приставе нэьийа
Qьзьлчэqчэqе (qол)
К'атьбе wи (qол)

Әз э'щебмайи мам, мьн готэ баве хwэ;

— Баво, к'ьвшэ, тӧ бэре мэрики зэ'фи мэзьнбуйи.

Баве мьн к'энийа, гот;

— На, лао, хенжь мэзнатийа dewep у пез, эз нэ мэрики мэзьн бум.

— Ле чawa,—мьн готэ баве хwэ,—нэ вьра к'агэзеда ньвисинэ, wэки чьqас гьлави у к'эдхӧра hэнэ ль гӧнд, к'омэке бьднэ тэ?

Баве мьн к'энийа, пешда hат, гот:

— Әва чэнд салэ, нае бира мьн, эзи гаване Qьзьлчэqчэqе бум, ль wедэре жи дьма приставе we нэh'ие. Пристави урьс бу, әwи пристви к'ьр'ибу, ньзам жь к'идэре, мh'йнэкэ жь щьнсе э'рэби, бона we йэке, wэки щэ'ну пэй к'эвьн. Әw мh'ина wи пристави ӧнда бу. Әз дьгэр'ийам, нэдьгэр'ийам, мьн мh'ина wи нэдьдит.

Әwи гази мьн кьр, гот:

Ӏ'әвтеки тәр'а моләт, wәки тӧ мӏ'ина мьн нәбини, нәйни, әзе чәрме пьшта тә р'акьм, т'ьжи хӧе бькьм.

— Әз гәләки тьрсийам, чумә гәлә щийа, wәлата гәр'ийам, мьн мӏ'ин нәдит. Әз р'оке Ӏатмә мале. Әм т'әв сәрӏәвда гьрийан, Ӏ'але хwә у дәрд у кӧле Ӏатьбу сәре мә, ле әw гьри жи нәбу тьштәки. Әз чумә щәм пристав, мьн жер'а гот:

— Аґа, әз дьгәр'ьм,нагәр'ьм, кәсәк гӧр'а мьн накә.— Әwи пристави әв к'аґәз ньвиси да мьн. Әз гәр'ийам, гава кӧ главийа әв к'аґәз дәст мьнда дьдитьн, к'омәки дьданә мьн, бь ве к'аґәзе мьн әw мӏ'ин дит, ани, да пристев, п'есира мә же хьлаз бу.

Баве мьн Ӏ'әвәки wa кәр' бу, фькьри, минани тьштәк дани бира хwә, паше гот:

— Әw р'ожа әw к'аґәз данә мьн, лао, тӧ ә'йни we р'оже пәй dawa дйа хwә к'әти. Щаб данә мьн: тӧе к'ӧда Ӏәр'и, кӧр'әк тәр'а буйә, ле дәрд у кӧле мьн зә'ф бун, мьн қә гӧӏ нәда кәсәки, р'ек'әтьм, чум мӏ'ине бьгәр'ьм...

Бь ви тәӏәри метрика[1] ә'мре мьн ә'йан бун 23 йанваре сала 1897.

Бьӏар Ӏат, ьди бәләки к'әтнә ә'рде. Чawa баве мьн гот: ә'йни wи чахи р'әшелә Ӏатьн, р'ож бь р'ож аве жь бәрфе дьхар, бәрф дьӏ'әлйа. Мә жи к'аре хwә дькьр, wәки бәр бь гӧндәки дьне Ӏәр'ьн.

Р'ожәке гӧндие-мәләган Ӏатьн бәр дәре мә, готьнә баве мьн.

— Шәмо, р'астә, мә нәдьхwәст, wәки тӧ исал бьби р'енщбәре мә, әм п'ошман бунә, wәрә щикида нәчә, тӧ диса бьбә р'енщбәре мә! Исал чәнд салә тӧ щәм мәйи, мә Ӏ'әлалийа хwә тәда дитийә.

Әм, зар'ӧ у дйа мәва, тәвә бәр дери бун. Баве мьн щаба wан да, гот:

---

[1] Метрик әw к'аґәзә, йа кӧ теда ньвьсинә рожа мәрьв wәльдийә (пәй dawa дйа хwә кәтийә). Бь we к'аґәзе мәрьв занә, чәнд сал әмьр кьрийә.

— Ӏун п'ак заньн, wәки әз мәрики кал, әхтийар, исал чәнд салә щәм wә р'енщбәрьм, qә кәсәк жь wә хьрабийа мьн нәдитийә, әз ӏ'әлал дьхәбьтьм, сәре хwә у сәре зар'е хwә хwәй дькьм. Т'әва щаба баве мьн да, гот:

— На, кәсәк жь мә хьрабийа тә нәдитийә, әм дьхазьн, тӧ гӧнде мәда бьмини, әм наӏельн, wәки тӧ жь гӧнде мә дәрк'әви.

Баве мьн р'азәльхи да у әм диса ман wедәре, ӏ'але мә ьди хwәш бьбу, ӏәбу дӧ челәке мә, се мозьке мә, гаки мә у дӧ гӧӏдьрежед мә. Әм зарә тьме т'ер бун: ьди ӏ'әсрәтийа мә нә минани бәре бу, wәхте әм кәри нане т'ьсива дьчунә чоле, әw жи мә т'ер нәдьхар. Ищар дйа мә ӏәр р'о мәр'а дадьгьрт тораq, пәнер у нан жи бол дьда мә...

НАМА ЖЬ АМЕРИКАЕ

Гӧнде Александровске, кӧ әм теда дьман, гӧндәки мәзьн бу, ӏ'әта чә'в-ч'ә'ва дьбьр'и, дәштәкә мәзьнә р'аст бу, незики чәме Qәрсәчае бу... ви бәри чем у wи бәри чем мерг у чиман бун, алие р'оӏьлате зәви у бостан бун. Бона бостана авдане чәм бьр'ибун, дәрхьстбун щәwәкә мәзьн, бь ава we щәwe мәләгана бостане хwә ав дьдан. Ль бостанада шин дьбун картол, гьзер, к'әләм, тьвр, шельм, пиваз, сир, нок, ниськ, кӧндьр, хьйар у ед майин. Алики wи гӧнди ӏатьбу авакьрне дәве чәме Qәрсәчае, ӏәма сәр кәндале ч'ем...

Гӧнде мәләгана нә минани гӧнде мә к'ӧрда бу. Хание wан ӏатьбунә авакьрьне дӧ щергә. Бәре мала ӏәвда кьрьбун, мәрьв тьре әw мал ӏәвдӧ дьнӏерьн. Орта гӧндда к'учә бу. Ӏәр маләке ӏ'әйата хwәда чекьрьбун бира аве, ава wан у ава дәwape wан ӏ'әйатеда бу...

Гава кӧ бьӏар дьӏат, р'әшайи дьк'әтә ә'рде, дьбу хӧлә-хӧла ава бәләкийа дьк'ьшийа, qалчичәка кӧлилк дьдан, wи чахи дьбу ләмә-ләма чәме Qәрсәчае, чәм вәдь-

бу жь бузе. Щарна дьбу гьрминийа бузе, буз дышкәст, мәрьв тьре топ hатә агьркьрне. Меред аhьл (пир) заньбун к'әнге Qәрсәчае вәбә. Wи чахи малед незики чем эварда дор бь дор qәрәwьли дькьрьн дора чем, дьсәкьнин h'әта сьбә сафи дьбу, чьмкö буз öса дьләqийа, дьhат, радьбу сәре кәндале чем, хани хьраб дькьрьн, гönди дьтьрсийан, wәки шәве хан-мане wан хьраб нәкә.,.

Wи чахи ч'ук у мәзьне гönд дәрдьк'әтьнә тәмаша ләqандьна бузе дькьрьн. Н'әта эваре сәр кәндале ч'ем дьсәкьнин, hәма кö ч'әм вәдьбу жь бузе, ьди дьк'ьшийа ава хали, паше гönди гьшк вәдьгәрийанә малед хwә.

Сала 1908 бу, гönде мәләганада әзи хöламе мала Василий Гурьев бум...

Щарна мәринә дәрәк'ә дьhатьнә гönде wан, мьн qә ньзан бу әw мәри жь к'идәренә? хәбәрдьдан, гьли дькьрьн, дьготьн, wәки wәлате Америкае минани щьнәтейә, wәки wи wәлати мәрьв карә зера hәма ль к'уча топкә у wәки мәрьв wи wалатида нава салəкеда дькарә бьбә дәwлəти.

Әw мәри дьчун гönд, щьмаә'тера әw гьли дьготьн: Хәлq hьнәк ша дьбун, гьлие wан бawәр дькьрьн. Пәй чуйина wан мәрийара hьнәка хани, дәwар, хwәлийа хwә у чь hәбуна wан hәбу дьфротьн, дьчунә Америкае...

Аге мьн дö бьра бун, йәк аге мьн—Василий Гурьев бу, бьре мәзьн, е дьне жи Иван Гурьев бу, бьре ч'ук бу. Hәрдö бьра жь hәв щьhе бун. Баве wан каләки незики 70—80 сали бу, ле бав щәм бьре мәзьн бу. Дйа wан мьрьбу.

Р'ожәкә лә'де Иван hатә мала бьре хwә Васили у бавера шewр кьрьн, wәки әw жи дьхазә hәрә walате Америкае. Бав у бьре wи жер'а мьслә'т дитьн, wәки әw жи hәрә wәлате Америкае, ле готьне:

— Тö дьчи, мә бирнәкә, мәра бьньвисә әм жи бенә Америкае, бен wи wәлате хер, бәрәк'әт у щьнәт...

Пайизәкә дәрәнг бу, бәрф к'әтьбу h'әта чоке, hьшкие дәст пе кьрьбу, ьди чәме Qәрсәчае буз гьртьбу, рож

кьн бубун, шәвед пайиза дьреж бьбун, wәхте дьбу эвар, Иван дьһатә щәм баве хwә, жер'а дьгот;

— Баво, мьн иро фротйиә ч'еләкәк, гак у һәспәк...

Һ'әта бьһар һат. Иван чьqас дәwләта wи һәбу, гьшк фрот, һәр ма пайизе гәньмә чанди. Бьһаре Иван әw чандьн пайиза жи фьрот. Гәрәке әм бежьн дәwләта Иван нә һьндьк бу. Иван бе хөлам нькарбу дәwләта хwә хwәйкьра...

Р'ожәкә лә'де дәрәнг Иван диса һатә щәм бав у бьре. Зар'е мале хәwр'а чубун. Щие мьн т'ьме тәwле бу, ле һәспа дәр'аба, әз кө сәр р'адьзам, шкенандьбун. Щие мьн анибунә сьвдәре, wәхте Иван һат, әзи һе хәwр'а нәчьбум. Бу п'ьстәп'ьста wан, һәвр'а хәбәр дьдан, мәшqулие әз гьртьм, щие кө әз дьмам, тари бу, мьн qәлиштока дерир'а ль wан ньһер'и. Әwә р'уньштьбун, п'әрә һ'әсаб дькьрьн, п'әрә к'ом бь к'ом данибунә сәр һәв: зер' алики даданин, зив алики, кагәз алики у п'әре һур алики...

Иван кө тәв фрот, к'ӧта кьр, һәр хани мабу, әw жи фрот, к'ӧлфәте хwә ньлда, ани мала бьре. К'ӧлфәте Иван: әw бу, жина wи Анушкә бу у qиза wи Танйа бу.

Р'ож ке Иван чу щәм к'атьбе гьлави, чьмкө к'атьб р'ьнд заньбу, чьqас лазьмә п'әрә һ'әта мәрьв бьгьһижә Америкае. Иван к'ефхwәш бубу, гьнәгьна wи бу, дьстра у һәрр'о лаqьрди дькьрьн...

Нав хәлqеда дьготьн, wәки чәнд р'ож у чәнд шәва бь машиние дьчьн, паше дьк'әвьнә гәмийа сәр чәнд бә'рар'а дьчьн, незики дө мәһа гәрәке шәв у р'ож р'е һәр'ьн...

Ньнәка жи гьли дькьр;«Һәр мәрьв бьгьһижә Америк'ае, qә тьштәк нә лазьмә, нә п'әрә, нә к'ьнщ, нә жи харьн, һ'әму тьшт wедәре п'әләсәнгә—болә...

Ле тө wәрә бьнһер'ә, хwәндванед мьнә ә'зиз, әw гьлиготьн тәв дәрәw бун. к'е дьчу wәлате Америк'ае, гьшк дьһатьнә хапандьне, гәлә бәләнгази, бьрчибун, гәлә дәрд у көл дьдитьн, ньне бьвиньн чь we бе сәре Иван, ль wәлате Америкае...

Wәхте Иван һатә щәм к'атьбе гьлави, нәве к'атьб Степан бу у жер'а гот чьqас п'әрә топ кьрийә, Степан

дәрхьст дәфт'әрәк у бь чотке h'әсаб кьр, h'әвәки ль дәфтәре ньhер'и, гот:

— Иван, п'әре тә кемьн, тöе haqac п'әрә бьди hәqe р'ийа машине, haqac п'әрә бьди hәqe р'йа гәмие, тәр'а у к'ölфәте тәр'а жи лазьмә харьн, хенжь we йәке, wәки лап бе п'әрә бей Америкае qә нәп'акә у мәрьв бе п'әрә hьлнадьн. 200 манате дьн жь тәр'а лазьмә...

Иван вәгәр'ийа hат he т'әвә сәр шиве бун. Иван кö hатә нава мале, мә тәва ле ньhер'и, Ивани пьрчукьри бу, р'әнге wи у бәшәра wи нә минани wан р'ожед бәре, hәрро әшq бь к'ән бу, дьстьра. Баве, жьне у бьре hәвр'а же пьрсин;

— Иван, дьр'ийа хwәдедабә, чь qәwмийә? Чьма тö öса пьрч'укьрий?

Иван р'уньшт сәр к'öрсие, h'ьзьнгәкә к'ур hате гот:

— Степ'ан дәфтәр дәрхьст, h'әсабкьр, дьбе 200 манате тә кемьн...

Т'әв кәр' бун, wәки меш we сьh'әте бьфьр'ийа, мәрьв дьбьhист, öса кәр' у лал т'әв сәкьнибуи. .

Иван хwә авитә п'есира баве, лава бьре хwә кьр, wәки к'омәке бьдне. Иван лава дькьр дьгот:

— Ньун к'омәке бьдьнә мьн, әз жь hәвала нәминьм, сонд бь qьрар бә, әз кö гьhиштьмә Америкае, дәwса 200 манати әзе 1000 манати wәр'а бьшиньм у wә жи бьбьмә щәм хwә...

Васили к'омәк да бьре хwә бь we qьраре, wәки Иван кö гьhиштә Америкае п'әра бьшинә у wи жи бьбә щәм хwә. Wи «wәлате, кö мәрьв чәнд р'ожада дьбә дәwләти»—wәлате Америкае...

Мәha hавине пешьн бу. Хәлqе зуда нан чандьбу, зәви дö бьhьста гьhиштьбун, бьльнд бьбун, ле гиhадьрун he дәст пе нәбьбу, жь к'отана жи хьлаз бубун, мәхлуqәти бәтал бу...

Р'ожәкә жь wан р'ожа мала Василда т'ьжи мевáн бубун, hатьбун пьзмам-лезьм, щинар у мәрие дәрәкә. Бь

қәйдә ә'дәте мәләгана, Иван гәрәке нане хwә бьдә у дә бьхатьри жь wан бьхwәста, бьчуйа...

Шәржекьрьбун дө бәрдир, дө қаз. Бәрошед мәзьн ль сәр к'урма эгьр данибун, гоште пез у қаза дьқәландьн. Донздәһ сьмawаред мәзьн данибун щергә. Мьн ча дьк'әланд, һәр сьмawарәк ә'лб нивәк ав дьчуе...

Жьна Иван, наве we Анушкә бу, жьнәкә чилә қәрқаш бу, сурәте сор, ль сурәте р'асте халәкә ле бу, позе пижин, дьране we тә дьгот жь сәдәф һатьбунә чекьрьне, тәвә wәкәһәв бун, п'ор'е we минани зер' дьбьрqи, гава кө Анушкә р'ева дьчу, мәрьв дьгот: карәкә хәзала дьмьлмьлә. Жьнәкә зә'фә бәдәw бу...

Анушкә дьһатә щәм мьн, әз дьләзандьм, дьгот:

— Ә'рәб, зу бькә, сьмawара бьк'әлинә, қәйде мә тө һанн, әм бәри харьне чае дьдьнә мевана, wәки тө зу сьмawьра бьк'әлини, әзе дө шәйи бьдмә тә.

Мьн дьготә Анушке, – wәки тө п'әра жи нәди, әзе чае бьқәдиньм, тө архаин бә.

Wәхте сьмawәр к'әлийа, әз чумә алие мале, мьн гот:

— Чә к'әлийа, һазьрә, бьра финщана, чайника сәр тәхта дайиньн у бьра бен сьмawара бьбьн...

Әзи не зар'ө бум, қәwата мьн нәдьгьһиштә wан сьмawаред мәзьн. Мала Васили маләкә мәзьнә фьрә бу.

Нава мале чар щергә тәхтә данибун, жьн у мер р'уньштьбун дора тәхта. Феза гьшкада р'уньштьбу к'әшише wан, дәwләтие гөнд, Силиверст дәнг бьльнд дькьр, шәбәqе дөа дьготьн, паше жьн у мер һәвр'а бь стран дьготьн. Баве Иван наве wи Матвей Гурев бу, р'абу сәр п'ийа, гот:

— Гәлә бьра у хушка (мәләгана өса һәвр'а дьгот), ча һазьрә, we ньһа сьмawара биньн.

Чәнд жьнед кәвани һатьн, дәстәхане спийә т'әзә анин сәр т'әхта р'ахьстьн, финщанед чае у харьне данин. Чәнд хортед дәлал һатьн сьмawьр бьрьн, данинә сәр т'әхта. Силиверст р'абу, щьмаә'т т'әв р'абу. Силиверст дөа хwәнд... Паше р'уньштьн, дәст бь чай вәхарьне кьрьн.

Бу фьр'э-фьр'э wан. Әз бынийа от'ахе сәкынибум, к'ижан сьмawар вала дьбу, мын диса т'ъжи дькър. Нөлмгөлмәкә өса р'абьбу, wәки мәрие дурә р'уньшти нәдьнатьне ханакърьне, нынәка өса хwидабу, бь п'ежгира сәрчә'ве хwә пацьш дькър.

Пәй чайер'а харын нат, харын жи харын. Нан, харын кө к'өтабу, т'әхтә данә нылдане. Меван т'әв р'абунә п'ийа у щергә сәкынин.

Иван у жына хwәва чун сьре-сьре жын, мер пач кърын у вәгәр'йан орт'а т'әва сәкынин. Паше Иван гот.

— Гәлә хушк у бърано, нун гәрәке бьбахшиньн, чь кемасие мын, чь гöне мын нәнә (бәр wәда) нун бьбахшиньн, әзе нәр'ым.

Т'әва, жын у мера, нәвр'а гот:

— Иван, тö чь дьбежи. Чьма öса дьбежи. Мә гöне тә бахшандынә. гöне тә т'önәнә, кәсәкир'а хьраби нәкърийә... Нәр'ә, тәр'а огърбә!

Меван бәла бун, чунә мале хwә...

We р'оже мын әwqac гошт хар, төщари ә'мре хwәда мын әwqac гошт нәхарьбу...

Р'ожтьра дьне Васили готә мын:

— Ә'рәб, сьбе зу р'абә нәспа гьредә, фьргуне нazьркә, әзе к'өлфәте Иван бьбьмә Qәрсе, вәр'екым.

Әз сьбе зу р'абум, мын нәсп гьредан, фьргун тьжи гинае нәрм кьр. Васили к'өлфәте бьре хwә кьрә фьргуне, бьрә бажар'е Qәрсе, кьрә машине. Wәхте Васили бьре хwә кьрә машине, натнә дәст-р'уе нәвдö... Васили диса готә бьре:

— Бьра, гәрәке тö мын бирнәки, әз нивийа нама тәмә.

Иван диса wәк'ьланд, wәки әw бьре бирнәкә, нәма кö гьништә Америкае, we н'әзар манати жер'а бьшинә, wәки әw жи бе щәм wи.

Иван у к'өлфәте хwәва чу, ле Васили вәгәр'ийа натә мал. Василе аге мын р'о н'әсаб дькърын, чька к'әнге Иване

бьгьhижэ Америкае, жер'а п'эра бьшинэ, wэки эw жи hэр'э wи wэлате «щьнэти»...

Васили щарна мьнр'а дьгот:

— Ә'рэб, wэхте эз hэр'ьм, эзе тэ жи хwэр'а бьбьм, тöе нава салэкеда бьби дэwлэтики р'ьнд у бей, баве хwэ жь гавантие дэрхи, баве тэ мэрики h'эйфэ, мэрики бэлэнгази фэдирэ.

Р'асти, эз жи дьле хwэда ша дьбум...

Ле эw чар-пенщ мэh бун дэ наме Иван нэhатьн. Васили дьдьщдьщи, р'ож у мэh h'эсаб дькьрьн. Васили чу бажер, жь п'оште намэ пьрси, wедэре жи намэ т'öнэбу. Васили чу щэм катьб Степан. Әwи готэ Васил, wэки Иван зуда гьhиштийэ Америкае, ле чьма п'эра у наме нашинэ, эз ньзаньм?

Незики дö сала Иван бу минани кэвре бьне бэ'ре, дэ намэ Иван нэдьшандьн. Ньнэка дьгот:

— Дьбэк гэми бэ'реда хьрав бу, тэв дьр'бун...

Бьhар бу, хэлд к'аре хэбата бьhаре дькьр: ньнэка к'отане хwэ hазьр дькьр, ньнэка нире га, щот у тапан hазьр дькьр, ньнэка жи тохьм жь э'мбара дэрдьхьст, дьданэ бе, тэмьз дькьрьн, wэки т'охьме т'эмьз бавежьн, пайизе нане р'ьнд бе...

Р'о ьди дьреж бьбун, тэ'вэ гэрм бу, щина бэлэки к'этьбунэ э'рде. Qаз, wэрдэк, рэшелэ, думэдэск у лэглэг жи hатьбун жь wэлате гэрм, жь бэр'ие, wана жи к'аре хwэ дькьр: ль мерга щие бэлэки к'этьбуне hелине хwэ чедькьр, думэдэска бэр арикед ханиед бьльнд нькöле хwэда h'эр'и данин, hелин че дькьрьн, сьбе h'эта эваре эw h'эйwанэт дэ нэдьсэкьнин, дир'эдир'а qаз-qöльнга к'этьбу wан бэста у дора чэме Qэрсечае...

Василе аґе мьн жи к'аре хwэ дькьр. Wэхте фьравине бу, Васили чу нан бьхwэ, готэ мьн, wэки эз т'экэрэкэ к'отане жь hэв дэрхьм, бь тьштэки зьвр п'ак пацьшкьм у мазете лехьм, бона кö hэсп р'ьh'эт бьхэбьтьн нэwэстьн. Мьн тэкэрэк тэв жь к'отане дэрхьстьн, р'ьнд

т'әмьз кьр, мазет лехьст у әw тәкәрәк тәв кьрьнә дәwса wана... Йәки ль бәр дери гази мьн кьр. Әз чум: әва Трофим Чичовә, готә мьн:

— Василе аґе тә ль малә?

Мьн гот:

— Бәле, Васили ль малә.

Трофим го:

— Ћәр'ә бежә Васил, мьн жеґа намә жь Qәрсе анийә.

Мьн банзда, чумә мале, готә Васили. Васили жь шабуна сәрqот бәзи дәрва. Трофим намә дьрежи Васил кьр, гот:

— Әз чумә бажаре Qәрсе, мьн намә шанд, мәзьне п'оште жь мьн пьрси: тӧ жь к'идәреґи? Мьн жеґа гот,— әз жь Александровске мә. Әwи әв намә да мьн, мьн ле ньћеґи, әва намә Иванә.

Васили готә Трофим: «Әз зә'ф жь тә р'азимә»... Жь шабуна льнге wи ә'рд нәдьгрт, намә жь дәсте Трофим гьрт у бәзи мал. Ч'ук, мәзьн дора Васили топ бун, ль наме дьнћеґин,

Матве, баве Васили, незики кӧр бу, намә жь дәст гьрт, гот:

— Чька әз жи ле бьнћер'ьм,—намә гьртә xwә, ле ньћеґи, гот,—сәр руе наме ниви нә зьмане мәйә. Иро Шәмийә, жьна к'аре ћ'ьмаме кьрийә, әм ћәр'нә ћ'ьмаме, паше бьшиньн пәй Степан, бьра Степан бьхунә, кәсәк жь мә нькарә бьхунә.—Бәр бь qӧґие чу, намә кьрә qӧґие, дәре qӧт'ие к'ьлит кьр, к'ьлит кьрә щеба xwә.

Эвар ћат, тәв чубунә ћ'ьмаме. Шивәкә рьнд ћазьр кьрьн. Васили чу пәй Степан: нив сьћ'әт нәк'ьшанд, Васили у Степан ћатьн. Феза тәвада Степан данә р'уньштандьне, Матве чу дәре qӧт'ие вәкьр, намә дәрхьст, ани да Степан. Бәре ә'wльн Степан намә гьртә дәсте xwә, ви али, wи али wәлдьгәр'анд, ле ньћеґи, паше бәрчә'вк жь

щеба хwə дəрхьст, да бəр ч'ə'ве хwə, hедика бь к'ере к'еläка наме qəлашт, к'агəзəкə мəзьн же дəрхьст.

Степан незики лəмп'е бу, намə хwəнд:

Иван намеда ньвьси бу:

— Славе дьшиньм баве хwəр'а у бəр wида дагул дьбьм. Славе дьшиньм бьре хwəр'а, славе дьшиньм жьна Василр'а—Парашер'а бь зар'ава, славе дьшиньм хушке хwə Катеринер'а, мере wер'а, бь зар'ава. Славе дьшиньм щинар'а гьшкар'а у бəр wанда дагул дьбьм...

Бьре мьни ə'зиз Васили, wəхте əм hатнə ви wəлати, е кö мəрие wан həбун, чунə щəм мəрие хwə, ле əз мам ви бажарида. Наве ви бажари Сан-франсиско... Ль вьра əз гəр'ийам, нəгəр'ийам, мьн хəбат нəдит, мамə бе хəбат... Əз мəщбур бум бьчума бажаре Сакраменто. Ль вьра жи мьн нькарьбу хəбат бьдита, р'ожəке əз расти щьhуде wəлате мə hатьм. Ван щьhуда п'ак заньбу зьмане Америкае у зьмане мə. Бь сальха, əwана жь wəлате мə Урьсетенə, ле зуда hатьнə вьра.

Ви щьhуди, хwəде к'омəка wир'а бə, пешийа мьн к'ət əз гəр'андьм, анщах хəбатəк жь мьнр'а дəстхьст. Ль вьра хəбата мьн əwə, кö əз чешма т'əмьз дькьм. Ле həqəки öса hьндьк дьдьн, wəки т'ера нане к'ölфəте мьн накə...

Вьра wəлатəки зə'фи бе р'əh'мə у бе инсафə. Мəрие вьра нə минани мəрие мənə, wəки к'əсибəк йане бəлəнгазəк бе бəр дери, həр кəс qəдагəр'ина мала хwə кəри нан бьдə тə, ль вьра, wəки мəри ль к'уча, бəр дери бьрчийана бьмрə, кəсəк пари нан надьнə дəсте wи мəри, wəки əw мəри нəмьрə... Гəлə щара у гəлə р'ожа qəwмийə, wəки əз к'ölфəта хwəва 7 р'ожа пари нан дəве мə нəбуйə. Бьрчибуне зор мə кьрийə, əм чаwа фьqарə гьрйанə, кəсəка пари нан нəданə мə...

Р'ожəке льнге мьн шьмьти, əз к'ətьмə ч'ə'ла чешме, hьндьк мабу əз чешмеда бьхəньqийама, ле п'ак бу Анушка жьна мьн незики мьн бу, hатə həwарийа мьн, зузка мəр' дьрежи мьн кьр, мьн хwə мəр'е гьрт, Анушке

әз кьшандьм, дәрхьстьм. Wәки Анушкә нинбуйа, әзе бьхәнқйама. Һ'але мә ль вьра зә'ф чәтьнә...

Бәлки хwәде мала wан хьрав бькә, е кӧ һатьн әм хапандьн у әм һатнә ви wәлате зӧлме...

Е кӧ һатьбунә wедәре, гӧнде мә, дьготьн ль wәлате Америкае «щьнәтә», wәки мәрьв саләкеда дьбә дәwләти, ле әва незики дӧ саланә, әз нькарьм р'ожәке нан тер бӧхьм, к'олфәте мьн бәләнгазиеданә...

Wәхте әм р'еда гәмиеда дьһатьн, мәзьна жь мәр'а гот:

— Зер'е к'е һәйә, бьра ньһада биньн бьгӧһер'ьн, чьмкӧ әw п'әрә ль Америкае qә капекәки жи qимәт накә.

Мә гьшка зер'е хwә данә wана, дәwса зер'а wана данә мә доләре к'агәз. Мә нә һ'әсаб заньбу, нә жи зьмане wан. Щьһуда жь мьн пьрси: «Чьма тӧ ӧса бе п'әрәйи, бәләнгази, тә чьqас зер' гәмиеда гӧһаст бь п'әре Америка»? Мьн кӧ wанр'а тәмам гот, wана готә мьн, wәки wана гәләки әм хапандьнә. Бьре мьни дәлал, һун дьбиньн әв чь wәлатәки хапинокә...

Ль вьра мьн мәләгане мә дитьн Ватӧлин Прохор. Мьн әw нас нәкьрьн, щьһуда нишани мьнда. Wана данә сәре хwә к'ӧме ви wәлати минани qаська, р'уе хwә кӧр' кьрьнә, qә ль мә нәбунә хwәйи...

Баво, һ'әта әз нәһатьбумә вьра, ви wәлати, мьн ньзан бу бьрчибун чь тьштәки чәтьнә ль әмре әисенда... We роже лә'д бу. Өз у Анушка бәр дарәке р'уньштьбун, wәлате мә к'әтә бира мьн, әм гьрийан жь дәст бәләнгазие у бьрчибуне... Хwәде мала wан мәрие кӧ әм хапандьнә сәд щари хьраб бькә, дьгот ль wәлате Амрикае һ'әму тьшт болә, т'ьжийә...

Р'астә, болә, ле бона к'е? Һәр бона дәwләтийа, мәрие к'әсиб бьрчийана нано-зько дьхәбьтьн wан дәwләтийара. Ль ви шьһәрида һ'але мә qә п'ак нәдьбу, әмә һәрро бьрчибунеда бун, мә нане зьке хwә тер нәдьхар...

Щьhуда готэ мьн, wэки эз бэр бь рohьлате hэрьм. Wана дьготэ мьн: «Ль wедэре тёе зу хэбатэкэ п'ак дэстхи, ль wедэре щие эк'ьнчийанэ, щие мьлк'эдаранэ (щие фермеранэ). Wан щамера намэ ньвисин, данэ мьн, сэр наве мэрие хwэ ль wедэре. Нан мэр'а дагьртьн у hьнэ п'эрэ жи данэ мэ. Мэh ливэке зедэтьр эм р'е дьчун. Щарна эм ль гёнде сэре р'е йане бажарнэ бьчук дьсэкьнин. жь бьрчибуне мэ нан дьхwэст, ле кэсэки пари нан нэда дэсте мэ. Ль гёндэки эм бэр дэре йэки сэкьнин, мэ бь тьлие дэста нишан кьр, wэки эмэ тинэ, аве бьдэ мэ. Хwэйе мале да дарэки эм к'ётан, бэри мэда...

Р'еда, wэхте нане мэ хьлаз бу, мэ идаре хwэ бь бэре дара дькьр, бь п'ьнщар'е у эмише бэйани. Эм кё гьhиштнэ wи wэлати, эм гэлэки wэстийа бун, льнге мэ qальшти бун, бьне льнге мэ бьбун авьлданк. Чэнд р'ожа мэ нькарьбу хwэ сэр льнга бьгьрта. Бь наме мэ зу эw мэри дит. Эw мэри жи щьhуде wэлате мэ бу, жь Малорусие бу (Украинае). Эви жи wэхте намэ хwэнд, урьси жь мэ пьрси: эм мэрие к'идэренэ? мэ бь эщq щаба wи да... Эм зэ'ф ви мэри жи р'азинэ. Эwи Танийа, qиза мьн, кьрэ бэр дэсте малэкэ дэwлэти. Щие мьн жи ль к'эрхане кьр, ньhа эз ль к'эрхане дьхэбьтьм. Эва дё мэhэ эз дьхэбьтьм, ле вьра жи п'эра hьндьк дьдьн. От'аха мэ тёнэ, эз у Анушка дьчьн дьк'эвнэ бьн п'ьре, ль wедэре р'адьзен...

П'ьрэкэ зэ'фэ мэзьнэ, сэр чэме Ревирйейэ. Бьн ве п'ьреда, хенжь мэ, тен р'адзен гэлэ мэриед бэлэнгаз минани мэ, hьнэк жь wан э'йни бьнэлие вьрьн, жь мьлэте Американэ, к'эсибьн, п'эре wан тёнэ, wэки отаха хwэра к'ьрекьн. Вьра hэнэ мэрие минани qэт'рана р'эш, леве wанэ qальньн, дьране wанэ спинэ, wэхте мэ эw литьн, эм э'щебмайи ман, ле мэринэ зэ'фэ дьлованьн... Жьне wан к'ьнщ данэ Анушке, мера жи к'ьнщ данэ мьн, ле дэwлэмэнде Американ жь ван бэлэнгаза qэ h'ьзнакьн.

Васил, бьра, гэрэке тё бьбэхшини, эз нькарьм тэр'а

п'әра бьшиньм, тӧ ньзани әз к'әтьмә чь h'аләки чәтьи у бәләнгаз. Васил, бьре мьни ә'зиз, әз бәхте тәдамә нәби нәби тӧ гӧр'а wан дьки, бей ван дәра, мала хwә бьфроши, тек'әви ви h'але әз тедамә. Әз ньзаньм ахрийа мьн у h'але мьн we чawa бьбә?

Аqьле мьни бьр'и, wә кӧ әв намә хwәнд, hуне бьзанбьн чьтәвайә wәлате Америкае.

Дә бь хатре wә—Иван Гурйев.

Сала 1910, мәha августе...

Wәки h'але мьн п'ак бу, әзе п'әре тә бьшиньм...

Пәй we йәкер'а, пәй we хәбәрдана мәләгана, баве мьн диса ма wи гӧнде Александровске.

Бьhар кӧ hат, мә диса даре хwә hьлда, әм чунә бәр дәwаре мәләгана. Әмә т'әвә әшq бун, чьмкӧ дйа мә сьбе шәбәqе р'адьбу, дәw дьк'ьла, he әм нәчьбунә чоле, мә таште бь дәwe т'әзәйи р'ьнд т'ер дьхар... Бь we әшqе жи мә дәwаре хwә р'ьнд дьчеранд...

We сале пайизе, дәрәнг, qәзийакә мәзьн ль сәре мә qәwми... Баве мьн шәв р'абу, кьрә гази, гот:

— Гәwре, мал хьраб, р'абә, чawa мала мьн хьраб бу, чawa зар'е мьн hесир манә бәр диwара...

Дйа мьн, т'әна кьрес, банзда бәр дәри, гот:

— Шәмо, чь буйә, чь qәwмийә?

— Мал хьрабе, агьле га qәлаштьнә, га дьзинә.

Бу куринийа дйа мьн гьрийа, әм пер'а дьгрийан... Баве мьн хwә да бәр диwер, чә'ве хwә гьрт, паше ньшкева к'әт, чawa дарәкә жь к'оке бьбьр'и...

Дйа мьн у хушке мьн хwә авитнә сәр щьнийазе баве мьн, гьрийан, бьре мьни мәзьн, Бьро кьрә гази:

— hун чь дькьн? Аве биньн, аве, зу!

Әз р'әвим чум, мьн тасә ав ани. Ав р'әшанднә сәр чә'ве баве мьн, нив сәh'әте шунда баве мьн р'абу сәр хwә...

Паше дәwар h'әсабкьрьн, се га тӧнәбун. Баве мьн гәр'ийа, пәй гьли готьна к'әт, пе h'әсийа, wәки Мирзе

кӧр'е Т'әме К'әпо ортьли жь Qәрәwлие, әwи дьзибун, ле мә тьштә нькарьбу бькра...

Мәләгана гәләки баве мьн к'ӧта, ӧса к'ӧтабун, wәки баве мьн жь ә'рде р'анәдьбу, се дьране wи шкенандьбун.

Чьqас дәwаре мә hәбу, гьшк жь мә стәндьн, hәqе мә жи жь мә стәндьн. Баве мьн жь дәст we к'ӧтане нәхwәше нава щийада бу. Әм hәрр'о дьгрийан, кәсәк жь мә жь дәрд у кӧла нан нәдьхар. Гава кӧ баве мьн hәма h'әвәки п'ак бу, әм жь wи гӧнди дәрк'әтьн, чунә щәм Сьлое Норе, ль гӧнде Т'икме мәзьн... Әwи щамери мала мә бь зар'ава we зьвьстане хwәйкьр, нан у авкьр.

Нәрдӧ бьре мьн у әз бунә хӧламе мәләгана. Ле wәхте бьhар hат, әм бунә р'енщбәре wи гӧнди.

Гәрәке әз бежьм, мәрие минани Сьлое Норе кем hәнә нав мәда: Мәрики хәриб дост бу, дьлован бу, гәлә кӧрманщед минани мә бәләнгаз, Сьло хwәйдькьр, бь нан у ав дькьр, h'әта әw мәри сәр хwәда бьhата, мала Сьлода дьман.

П'ак те бира мьн, әм 7 нәфәр hатнә гӧнде Т'икмә, к'ӧча мә чу бәр дери. Сьлое щамер дәрк'әт бәр дери, гава кӧ дит мала мәйә, гот:

— Шех Шәмо, мала мьне, мьн бьhистийә qәзийакә мәзьн ль тә дәст дайә, тьштәки накә, бьра зар'ӧ hәр'нә мале. Гази кьр:

— Безе, Wәрдәк, wәрьн зар'е шех Шәмо бьвнә мале...

Әw баве мьн сәкьнин, хош-беш данә hәвдӧ. Дӧ р'ожа шунда Н'ӧсое бьразие wи у баве мьн чунә нав гӧнд, ханик мәр'а гьртьн. Әw дӧ р'ожбун әм мала Сьлода бун, ле р'ожтьра дьне әм hатнә хание хwә. Р'астә, әм ханики дьне бун, ле к'ӧлфәте wи жи минани wи дьлован бун. Әмә сәр нан ава wи бун.

К'ӧлфәте Сьло hәбу: дӧ жьне wи, Безе у Wәрдәк, чар qиз у дӧ кӧр', Ноое кор'е мәзьн бу, жь Безе бу, ле

Ah'мәд көр'е чук бу жь Wәрдәке бу. Паше Wәрдәк wәльди, дө көр'е дьн жи к'әтнә дест. Сьло диза хwә мәзьн — Хәзал маледа дабу бьразие хwә Ћ'өсо. Хәзал зә'фә бәдәw бу. К'е чә'в ль Хәзале дьк'әт, нькарьбу ћәрдө чә'ва ле бьнћер'ийа, жь бәдәwийа we. Көр'әки Хәзале ћәбу, наве wи Әфо бу...

Wәхта бьћар ћат, әм бунә р'енщбәре wи гөнди... Әз у Ћосе бубунә р'енщбәр. Ћәр йәк жь мә башдә-башдә дьчу бәр дәwаре мьћ'әләке. Ле чоле әм дьгьћиштнә ћәвдө, сьбе ћ'әта эваре әм щәм ћәвбун.

Р'ожәкә ћавине бу. Әз, Ћосе у Ah'мәд кәвийа чем мә дьлист. Мә хwә п'ехас кьрьбу, льнгава дьк'әтнә нава аве, жь аве дәрдьк'әтьн. Әм щарна дәрбази wи бәри аве дьбун. Щарәке Ah'мәд ћәма к'ьнщава да нава аве у ньшкева қөни бьне аве бу, паше дәрк'әт, ле диса қөни бьне аве бу. Мә ћәwари бьрә мал, бу қалмәқалма мә, қир'инийа мә, әз гьрийам. Ћьла ћәwари жь мале нәћат, мәләганәки к'ьнщава да нава аве, Ah'мәд дәрхьст...

Ле әw йәк авитнә стөе мьн, дьготьн: «Д'рәб бәре чу нава аве, паше зар'а ч'э'в да wи, ле ћ'ал әw ћ'ал бу, бәр э'wльн Ћосе әw йәк нишани мә да... Эваре баве мьн әз сәва we қәwмандьне гәләки к'өтам.

Мәсәләкә мә көрманща ћәйә, дьбен:

— Мәри канике фьр'ә ав хар, гәрәке мәрьв бьшекьринә.—Ньћа әз қә бир накьм we қәнщие, йа кө мала Сьлое Ћоре we р'ожед мә чәтьние мәр'а кьр.

Мала Сьло ньћа дьминә ль гөнде Ћ'әко, нәћ'ийа Т'алине, Әрмәнистане...

Сала 1927 мьн Ah'мәде дәстәбьраке хwә у Әфое харзие wи бьрә Ленинграде. Ah'мәд ль wедәре хwәнд. Чawa батрак әwи зу фә'мкьр, wәки әв диwан-диwана wийә, чawa комунистәки ћ'әлали рьнд; пәй хwәндьнера, wәхте жь Ленингьраде ћат, хәбатәкә рьндә комунисти дьбьр. Ле дьжмьне сьньфа чә'внәбари кьрьн, фәсадийа Ah'мәд кьрьн, Ah'мәд данә көштьне.

Р'астэ, Аһ'мәд жь нава мә чу, ле гәләк һәвале ши комунист ши бирнакьи у әш хәбата әши дькьр, ньһа әш дькьи. Колхоза гönде һ'әко сәр наве шийә у жь колхозед гönде körманща тәви пешдатьрә. Ль гöндда һәйә ава к'езин кьри, гönд дöхә ава каниед Әләгәзе. Гönде шан тәв бь ханмане т'әзә, жь кәвре бьр'и, хшәй отах у диwанед р'ьндьи. Ль мала ведьк'әвә электрик—лəмп'а Илйич—ləмпе Ленин. Гöндда һәйә мәк'т'әба ортә, бь зьмане körманщи дьхуньи. Дәрсдаре мәк'тәбе Әфое Сölейманова, харзийе Аһ'мәдә. Әши жи ль Ленинграде хшәнд. Пар сала 1956-а Әфо хьлаз кьр института педагогие ль бажаре Р'әшане...

Әфо жи, чаwа комунисте һ'әлал, гәлә хәбат бьрийә у дьбә нава körманщада.

НАВА КÖРДА, БЬһАРЕ ЛЬ ДОЛГЕ

Wa сале р'енщбәрийа мә сьламәти дәрбаз бу. Мә пайизе һәqә хшә стәнд у әм жь шедәре жи дәрк'әтьи, чунә нава körманща ль гонде Агдаши, шәлате Qәрсе. Мә диса дәст бь р'енщбәрие кьр.

Нав körманща qәйдә у qанун лапә башqә бун. Р'енщбәрийа нава körманщада жи жь р'енщбәрийа мәләгана һесатьр бу у фьрqитьр бу...

Жийина гönде körманща тьһәрәки дьне бу. Мәләган-урьс, чаwа мьи серида гот, гьшкә әк'ьнчи бун.

Ле к'örд дö п'ае ши дәwар хшәй дькьр, гönде шан ль чйа бун. Р'астә, һәрке ньнәк körманщ әк'ьи дьчандьи, ле диса әк'ьне шан жь дешер ньндькьтьр бу. Р'асти жи нав мьләтед шандәра кәсәк нот'лани к'örда мал-дешер хшәйкә т'önә, әш кö хшәйкьрьна пез.

К'örд дьман нава чйада, ль шан чйа тьме шиндьбә чере р'ьнд. Ль шан черед хшәш, к'ок дьбьи пәз у дәwape шан. Зьвьстана чйае шан бәрфәкә к'ур ле дьк'әвә,

ле гава кӧ бьhар те, әw бәрфа к'ур дьh'әлә, шинайи шин дьбә, wан дәра щур'ә-щур'ә кӧлилк дәрте.

Qиз у хорт qәлфә-qәлфә дьчьнә п'ьнщар'е. Qиз у хорте дьлк'әти щәм hәв дьсәкьньн, гьли готне хwә hәвр'а дьбежьн.

Жь we шунда qиз у хорт щарна дәрдьк'әтнә бьндаруке. Wи чахи hәр qизәке жь мал дани: hеке мьришка, ар, р'ун, бьрьнщ у шәкьр. Чәнд qиз дьбунә кәвани, хорта жи пәсари топ дькьрьн. Әw qизед кәвани чедькьрьн мьрт'охә, h'әwлә, hекәр'ун, п'әлaw у харна майин. Н'әта харьн дьhатә чекьрьне, qиз у хорт дьстран, говәнд дьгьртьн, дьлистьн h'әта эваре. Эвара диса бь к'ьлам у әшq дьhатнә гӧнд.

Гава кӧ qиз у хорт незики гӧнд дьбун, гӧнди дәрдьк'әтьнә бәр дәрийа, дина хwә дьданә р'әqаса щаhьла у әw жи пер'а к'ефхwәш дьбун. Щарна каләки лаqьрдчи дьк'әтә нава we говәнде, хwә ви али-wи али дьh'әжанд, лаqьрди дькьрьн, т'әв пе дьк'әнийан, щарна жи каләк тӧлӧм жь дәсте сазбәнд дьгьрт, у ль т'ӧлӧме дьхьст, хwә жи дьк'әтә сәр говәнде: hьм т'ӧлӧме дьхьст, hьм жи сәргованди нәрм дьк'ьшанд у е дьн hин дькьрьн.

Навине р'ожед ӧса әзиз гәлә щара дьбун у щаhьлед кӧрманща зә'ф к'еф дькьрьн, чьмкӧ qизе мә кӧрманща сәр чә'ва нагрьн, чаршәва хwә накьн, минани әщәма у т'ьрка.

Нәбуна кӧрманща hәр пезда бу у дәwар хwәйкьрьнеда бу, чьмкӧ әwана жь пез у дewер hьм hасьл т'оп дькьр, hьм hьри, hьм шәwат (сәргин), hьм жи гошти. Ләма жи бьhар кӧ дьhат, wәхте ьди сәре пез тек'әтае, бьза, к'ӧрда к'аре хwә у долга дькьр...

Бәри гьшка бәга, агәләра у дәwләтийа дьчун, щие р'ьнд дьгьртьн, паше «щол» дьчун щие долге хwә к'ьвш дькьрьн...

Пәй we йәкер'а р'ожәкә тә'вә р'ьнд к'ьвш дькьрьн у кӧрманща пәзе хwә дьбьрә «долга», щие гәрм, пәзе хwә дьзәйнандьн. Долгада бәрх р'ьнд шир дьдане, дьче-

рандьн у гьврьк дькьрьн, бона чуйина зозана, р'йа дур, wəки бəрх бькарьбьн həр'нə зозана ль сəре чйа незики бəлəкиед бəрфе...

Ль сəре ч'йа həргав hенькə, шинай болə, меш-моз ле кемьн, сьбе h'əта эваре h'əйwанət дьчерə...

Бь qəйде ə'шира, wəхте к'örд тенə долга у wəхте сəре пез дьк'əве, həр йəк зə'де пез чедькə: гошти, к'адə, кьлоч, мьрт'охə, гази хəлqе дькьн у нан дьдьн. Меван нан дьхön, дьбен:

— Мала wə т'ьме т'ьжибə, пəз, дəwаре wə зедə бьн, кəвани, дəсте тə жь ə'йаре р'ун дəрнəк'əвə у гəлəк гьли готьн у дöа дьбежьн дьчьн. We р'оже гəлə харьн дьдьнə шьвана...

ЛЬ ЗОЗАНА

Wəхте пəз за, к'öта бу, бəрх h'əвəки гьврьк бун, hини ч'ерə бун. Чəнд р'ож бəрха бь мийава «Бəро-дан» дькьн. Ми у бəрх тəв həв дьчерьн... Öса дькьн, wəки бəрх бькарбьн həр'нə р'йа дур...

Р'ожа кö пəз we ьди бəр бь зозана həр'ə, щаhьл—qиз у хорт к'ьнще хwə т'əмьз хwə дькьн дəрдьк'əвьн. Həр кəс дьчə щəм шьване хwə...

Мə пəз р'е хьст: Щаhьлед гönд мəр'а hатьн, h'əта пəз жь зəви зийана дəрбаз бун. Wи чахи к'алə-к'ала мийа у бəрха, к'ьламед qиз у хорта т'əв həв дьбьн, əw бəст у нəwал т'ьжи дькьн, мəрьв we шабуне qə т'ер набə. Гönди т'əв жь höндöре мала дəрдьк'əвьн, р'адьбьнə сəре ханийа, сəр диwара у дина хwə дьдьнə пез, h'əта пəз жь бəр чə'ве wан önда дьбьн...

Щаhьлед гönд вəгəр'ийан, чунə мала. Ман шьван, əм (дуажо) у бəрхван. Шьван ль пешийа пез дьчу, пəй wи нерики хəмьланди, зəнгьлəки стöда, зьнгə-зьнга зəнгьл бу, пəй шьван дьчу, пəз у бəрха жи дабу пəй.

Р'ожа пешьи әм гәләки нәчун, мә пәз һеди ләqанд, wәки бәрх хам нәбьн у бькарбьн һәрьн, дәрк'әвнә зозана...

Ле һәла бәри дурк'әтьна жь гөнд, дәwләтийа әм ренщбәр данә сәкьнандьне, готьн:

— Мә пәзе xwә тәслими wә кьрийә, һун жи тәслими xwәде кьрьнә, бона һун мале мә һ'әлал, сьламәти у рьнд бьчериньн...

Wәхте әw тәми у тәслим к'өта бун, бәг, агә у дәwләти вәгәрийан, сәрььван бьлур да сәр лева xwә, лехьст у кәри ре к'әтьн...

Кәрие пез дабунә пәй һәв, мә щаһьла xwә дабу доре, һедикава пезра дьһатьн, дина xwә дьда пез, wәки йәк жь йәки нәqәтә, wәки бәрх жь мака нәминьн...

Мьн п'ак әw роже э'зизә нава көрманща дит, һ'әта ньһа не бира мьн нәчуйә: әw к'ән, әw шабуна щаһьла, к'ьлам у листка wан, к'ьнщед хорта: оймә, архальх, бишмет у чәркәзи, к'олосед сәре wан, тьжи шә'р-шьмаqи бун, ришйед шә'р у шьмаqийа дьһатьн, дьк'әтьнә сәр чә'ве wан. Qиз у буке wан жи xwә хәмьландьбун: дере тәзә нәqьшанди, хьрхале гьлавдункьри, э'нтәрие рьнд у тәтәрие дузмәкьри. Qиз у бука сәре xwә хәмьландьбун: к'офи, к'ьтан, финое qотьккьри, сәре финое у к'офи wан тьжи дьрав бун, бәрщеник, мори, мьрщан стөе wанда мәрьв һ'әйран у һ'ьжмәк'ар бу ле бьнһер'ийа. Хорта сьмеле xwә бада бун, qиза жи чә'ве xwә кьл дабун, мәрьв тьре дә'wате тәзә жь һәв бәрлайә, щаһьл тенә мал.

Ле һәрке исал чәнд салә дәрбаз буйә у әз тиньмә бира xwә, агьр дьк'әвә дьле мьн, чьмкө әw шаий, әw к'еф, һәр йа бәга бу, агәләра у дәwләтийа бу. Мәрие к'әсиб: хорт, qиз, бук у заред wан, дурва дьсәкьнин, стөе xwә хар дькьрьн, дурва дьнһерин. Нә кө qиз, бука, зара у хорта стөе xwә хар дькьрьн, малxwе мала у жьнед wан жи стөхар дьсәкьнин. Wи чахи, нава we шайеда у әшqеда, әзи бәрхван бум, мьн дит, чawa де у баве мьн, хушкед мьн у зared к'әсиба, минани К'әләше Ә'ло, Бә-

к'ое Бырке у ед майин дурва дьсэкьнин, дина хwэ дьданэ шайа wана.

Шайед öса дьдэwмин сале се щара: щарэке wехте дьчунэ долга, щарэке wэхте дьчунэ зозана у щара дьн жи wэхте «дагер'е». Ьди жь зозана дадьгэр'ийан, дьhатьнэ мал: «бэран бэрдане».

Эм кö эп'ещэ э'рд чун, сэр шьвен кьрэ гази, гот:

— Ьди бэри эварэ бэрх нькарьн aqa hэр'ьн, бэра пэз р'эh'эт бэ, кэри дэст хwэда ныгьли, мэгэл hат, бьзьн h'эвэки бэла бун, дьчерийан. Сэр шьван гази мэ кьр. Чь тьште п'ак агге мэ, we роже мэр'а дагьртьбун, ль мэ т'эва бэла кьр, мэ шива хwэ хар...

Паше шьван у дуажо hатьнэ щэм сэршьване мэзьн, шewр кьрьн. Сьбе к'энге бьлэqьн, к'идэре пез бьчериньн, к'идэре авдьн у чэнд щара: к'идэре we р'эh'этие бьдьнэ пез. Сэршьвен т'эвар'а гьли кьр, тэми даеда, эм гьшк бэла бун, чунэ дора кэрие пэзе хwэ...

Эм кö гьhиштьнэ wара, эм гэлэки т'эне нэман, дö-се рожа шунда баре к'очэра hатьн гьhиштнэ мэ. У к'очэра дэст пе кьр, дэwса wape хwэ чекьрьн, кон вэгьртьн. Коне дэwлэтийа коне мэзьн бун, бь чит п'эрдэ бун, коне wанда hэбу щие меван, кölин (щие hасьле) у щие навмале. Ьнэкэ дэwлэти, хенжь wан конед wанэ мэзьн, hэбун чадьред wан. Ле hьнэк к'эсиб hэбун, коне wанэ бьчукэ кэвн hэбун, hьнэк жи qэ коне wан тönэбун, хwэр'а h'олькчедькьрьн, h'олькада дьман, h'эта дагер'е...

Ль сэре wан чйа hэбун чэм, wан чэмада hэбу мэ'сие алэбальг. Щина жь зьнара дэрдьк'эт ава зэлалэ тэмьз. мэрьв нькарьбу фьр'э ав вэхара, жь сарайа we аве. Зар'ед дэwлэтийа сьбе h'эта эваре диса эшq шайа бун: дьчунэ п'ьнщар'е, дьчунэ бьндаруке, мэ'си дьгьртьн у хwэр'а к'еф дькьрьн...

Ле зар'ед к'эсиба т'эвэ сэр хэбате бун: hьнэк дьчунэ бэр бэрана, чьмкö бэран жь мийи башqэ дьчерьн h'эта бэранбэрдане, hьнэк дьчунэ бэр голька, hьнэк дь-

чунә бәр бәрха, һьнәк мьqати һәспе дәwләтийа дьбун у гәлә шөхöле майин дькьрьн...

Һ'але мә р'енщбәра минани һ'але гаване мәләгана бу. Вьра, сәре чйа, көрманщед мә: бәг, аға, шех у кулак диса әм дьданә хәбате у эксплуатасиа дькьрьн. Әмә диса wи һ'але бәләнгазиеда бун. Жь дәште, р'йа дур, нава зьнара, шькәвта у гәлийа, һ'әта әм һатьнә зозана, к'ьнще мә qәльшибун, чарöх льнге мәда п'әр'ьти бун. Жь льба кавьр'а, йа кö мьн р'ева бәрәв кьр, баве мьн к'олосәк мьнр'а авите, ле әw к'олоси зьвьр бу, гöһе мьн у стöкöра мьн дешанә, гәрмеда у сöр'еда к'олосе мьн әз хwәй нәдькьрьм...

К'ьнще мьн хенжь п'отәки у шаләки кәвн, һәбу кölавәки qölqölки, е кö мьнр'а һьм дошәк бу, һьм льһ'еф бу, һьм балги бу, һьм жи сьт'ара жь сöр'е-сәрме у баране бу, т'орбәки мьн у qаськәкә чүк. Әw qаськ мьн һәргав хwәр'а дьгәр'анд, wәхте әз незики шьване пәзе зайи дьбум, мьн лава дькьр, шьвана теда шир дьдот дьданә мьн.

Һ'але мә бәрхвана у шьване пәзе зайи жь һ'але шьване майин чеһьр бу, әм р'оже дö щара дьһатнә мал, мә карьбу харна мале бьхара, ле әwана дьманә чоле у һ'әвте щарәке йане мәһе дö щара дьһатнә мал. Ле шьване пәзе qьрд qә нәдьһатнә мал. Әw жи wәки дьһатьн, нане хwә дьбьрьн у пезр'а хwе дьбьрьн...

МЬЖУЛИЕД МӘ

Әм бәрхван у шьване бәрана щарна незики һәв дьбун, хwәр'а дьлистьн. Листка мә һ'ол бу, бәз бу, тәпоташбу. Щарна жи мә говәнд дьгьрт, хwәр'а дьлист. Йәки дәст пе дькьр дьстьра, е дьн жи ле вәдгәр'анд:

Дәб ло, ло, ло, ло шьвано
Дәб ло ло ло, ло шьвано.

тъли зерӧ ло бьлурвано,
тъли зерӧ ло бьлурвано.

Дае шьван пез начеринэ,
Баво шьван пез начеринэ.

Феза мало ло дьгэринэ,
Бьнийа мало ло дьгэринэ.

Дэб ло ло ло, ло шьвано
Бэжн зьраво ло гэдэм к'awo.

Дае шьван ло мьн настинэ
Баво шьван ло мьн настинэ.

Һэрӧо, һэрӧо дьхапинэ
Һэрӧо, һэрӧо дьхапинэ.

Дэб ло ло ло, ло шьвано
Тъли зерӧ ло бьлурвано...

Щарна мэ бь сьре бьлуре дьхьст гэйде нерийа. Жь мэ т'эва р'ьндтьр ледьхьст Һ'эсэн. Əwи щарна ледьхьст гэйде Бэк'ое бьлурван, мэ т'эва гӧһ дьда сэр. Те бира мьн, Һ'эсэн пер'а бьлуре дьхьст у дьгот:

— Wэхтэке хортэк һэбу, наве wи Бэк'о бу. Бэк'о хортэки зэ'фи бэдэw бу у аqьл, ле кэсэки wи т'ӧнэбу, к'эсиб бу, xwэ сэри xwэ бу. Бэк'о һьлда даре xwэ, чу т'эркэсэри дьне бу, xwэр'а р'енщбэрие дьгэр'йа. Һат щэм мэрики дэwлэти, бу шьване wи. Qизэкэ wи дэwлэти һэбу, наве we П'орсор бу. Дьле Бэк'о к'этэ П'орсоре, дьле П'орсоре жи к'этьбу Бэк'о. Һ'эвт сала Бэк'о шьване wи дэwлэти бу, щикида нэдьчу, дэсте Бэк'о жь П'орсоре нэдьбу. Бэк'о бьлурванэки öса бу, wэки жь лехьстьна бьлура wи пэз дьчу аве, жь аве дьһатэ берие, бона дотьне.

Һ'эсэн эв гэйдэ йэко-йэко мэр'а ледьхьст, мэ гӧһ дада сэр.

— Р'ожәке щәрде авитә сәр пәзе wи. Щәрдәкә зә'фә гьран бу. Аґе wи хöламава пәй к'әт, ле нькарьбу пәз вәгәранда. Щәрде пәз бърьбу жь чәме Фәратерә дәрбазкърьбу. Аґе wи нав хöламада у эла хwәда сәкьни, гот:

— К'е пәзе мьн вәгәринә, бинә бәр дәре мьн, әзе П'орсоре бьдмеда.—

— Кәсәки төрөш нәкьр бьчуйа пәз банийа. Хöламед wи, мерхас тәв к'әр бун. Сәре хwә бәржер кърьн. Ьәр Бәк'о дәрк'әтә мәйдане. гот:

— Аґа, wәки öсанә әзе пез биньм.

Аґа нава щьмаә'теда гот; «Тә кö пәз ани, әзе П'орсоре бьдьм тә».

Бәк'о да бьлура хwә, чу сәре гöжмәки сәкьни у қәйде нерийа лехьст. Ь'әсән бьлур да сәр лева у әw қәйде нерийа жь мәра лехьст. Бәк'о öса рьнд лехьст, wәки нерийа бьhист, нери рәви, хwә авитә чәме Фәрате, дәрбаз бу hат, пәз жи да пәй, кьр, нәкьр, нькарьбу кәре пез зәвткьра. Пәз съламәти кьшийа, hатә бәр дәре хwәй. Ле аґе Бәк'ора кьрә бе бәхти, гот, «Wәки тö қьрарәкә дьн жи бьқәдини, әзе паше П'орсоре бьдмә тә»...

Мә дьготә Ь'әсән: «Чьма аґе бебәхти кьр... Ь'әсән щаба мә дьда, дьгот: «Чьма hун ньзаньн аґа тәвә бебәхтьн?—Әw қьрара дьн жи аґе готә Бәк'о, wәки тö пез п'еп'әлингера бини бане жорьн, паше әзе П'орсоре бьдьмә тә. Бәк'о ньhери, wәки аґе бебәхти кьр, ле мәщбур бу әw қьрар жи бьқәданда. К'ьвш кьрьн, wәки рожа иние Бәк'о пез бинә бане жорьн. Ле вьра жи аґе бебәхти кьр. П'еп'әлинг да бьр'ине, wәки пәз бе, п'епәлинг бьшке, пәз нәчә бане жорьн. Бәк'о hаж wан шöхöла нин бу, ле wәхте р'ожа иние hат, П'орсоре Бәк'ор'а әw йәк гьли кьр Бәк'о кö дит, wәки аґ'а дәст бебәхтийа кьрийә, әwи жи бь аqьле хwә пәз ани. Бәре әwи қәйде нерийа лехьст, ани ь'әта щие п'епәлинга даринә бьр'и бу, ль wедәре пәз да сәкнандьне. Паше қәйде «чьлапә» лехьст. Ль вьра диса Ь'әсән бьлур да сәр ле

ва хwə qəйде «чьлапə» мəр'а ледьхьст.—Wəхте Бəк'о qəйде «чьлапə» лехьст, нери сəр we п'епəлинга бьр'ир'а банзда сəр п'епəлинга сьламəт, пез т'əви да пəй нери, «чьлапə» кьр, дəрбаз бун чунə бане жорьн: Хəлqе те дəрхьст qəлпийа аґе, ле аґе ьди нькарьбу тьштəк бькра, ґабу П'ор'сор маледа да Бəк'о. Чəнд сал к'ьшанд, аґа мьр, əw дəwлəт ма Бəк'о у П'ор'сореґа. А, wa мьразе Бəк'о у П'ор'соре həвбун.—Хенжь wан мьжулийа, нав мəда həбун дəнгбеже мə, wан дəнгбежа щарна дьстьран, к'ьлам дьготьн. Жь дəнгбежа мə h'ьздькьр дəнге Қəлh'ан «бəґе». Қəлh'ан мəрики к'əсиб у эґим бу. Кəсəки wи тӧнəбу· Қəлh'ан, чаwа дьготьн, qə де у баве хwə нəдитьбу. Пирəкə наве we Ширьн бу, əwe пирке Қəлh'ан дəwса wара дит бу, Қəлh'ани hе нав печəкеда буйə. Ширьн жи жьнəкə пирə, бе мер бу, демəк би бу, хwəйа се бьзьна бу. Қəлh'ан тинə бь шире wан бьзьна мəзьн дькə. Пирьк жи мьр бу, ьди кəсəки Қəлh'ан тӧнə бу, дьма мала Шəбаб бəґе, нано зько дьхəбьти, т'ӧ həq нəдьданə Қəлh'ан, тӧ к'ьнщ жи нəдьданə wи. К'ьнще мə хьраб бун, ле к'ьнще Қəлh'ан жь е мə хьрабтьр бун. Сəрчоке шале wи қ.льшибун, чоке wи теґа дəрк'ətьбу, п'оте ле тə дьгот qəстана щурə-щурə п'инə лехьстьнə, сəрмьла wи qəльшти бу, щане wи теґа дьхӧнин, qə кӧлаве wи жи тӧнə бу, анибун щьləкə ґа, həвва дьрубун минани кӧлаве шьвана, давитə сəр мьле хwə. К'ӧме сери п'апах бу, ле ӧса кəвн бу, wəки пьрча п'апех щина сьмьтибу, п'ост ґəwр дькьр, əw жи тə дьгот qəст ӧса кьрьнə, wəки мəрьв пе бьк'ənə...

Қəлh'ан ə'мьрва жь мə тəва мəстьр бу, ле мə тəваґа чукти дькьр, к'омəк дьда мə тəва...

Бəжнəкə ъравə к'awə ль Қəлh'ан бу. Бəре сьмела т'əзə хӧида бун. Ч'ə'внə р'əшə гьрə ле бун, бӧрӧ-бьжанге wи сьхə р'əшə дьреж бун, тə дьгот: бь кьле Сьбh'ане кьлданə. П'никə фьрə мерани ле бу, позе wи qальни нəдьреж бу. Wəхте Қəлh'ан дəве хwə вədькьр, дьране

wи минани сәдәфа дьбьрьqин, тә дьгот әw дьран бь мәqәса бьр'инә, wәкәһәвкьрьнә... Т'әмори, туницьк у голанщкед wи р'әшә кöришки бун. Гава кö Кәлһ'ан чә'ве хwә вәдькьр, ль мерьв дьнһер'и, мәрьв һ'әйран һ'ьжмәк'ар бу ле бьньһер'ийа. Wи к'ьнще wи п'әр'ьтива дьле гәлә qиз-бука к'әтьбу wи. Кәлһ'ан хенжь we йәке хортәки эгьн бу, тö тьрса wи тöнәбу, щарна, wәхте гöра хwә давитә пез, әwи бь шьвдаре хwә дьрежи гöра дькьр, нәдьһшт гöр пез бьбьн. Гава кö Кәлһ'ан к'öм qот дькьр, дьстра, гöл, сосьн у р'ьһ'ан пер'а дьһ'әлийан. Дьготьн: Шәбаб бәг дьхазә wи бькә дәнгбеже хwә, хwәр'а бьгәр'инә, ле жь чә'внәбарие нәдьбьр, чьмкö нәдьхwәст, wәки хöлам жь аге бәдәwтьр бә.

Мә тәва Кәлһ'ан һ'ьздькьр, ләма жи жь ширнайа мә наве wи дани бу Кәлһ'ан «бәг». Щарна мьн к'ьнще wи дьбьр дьда дйа хwә, дийа мьн к'ьнще wи дьшушт, п'инәдькьр у мьн дани дьда wи...

Дәрбаз бу пенщи сал зедәтьр, һ'әта рожа иройин жи к'ьламәкә Кәлһ'ан жь бира мьн нәчуйә. Наве we к'ьламе:

— Qöлихане кöр'ап:

Дә wайе, wайе, wайе, wайе...
Т'öщари дәрде Qöлихане кöр'апе мьн дьле мьн дәрнае.
Бәжна Qöлихане кöр'апе мьн зьравә дарәкә жь дара бие,
Бәжна дәлалие дьле мьн зьравә дарәк жь дара бие.

Мале мә данинә зозан-зозане Гехие,
Дә бьра рәбе әʻаләме бькә мьразе мьразхаза,
Мьразе мьн Qöлихане кöр'ап
Мьне чәнд салəки дәрбаз кьра qар у бегаре ве һewие.

Дә wайе, wайе, wайе, wайе...
Т'ö щари дәрде Qöлихане кöр'ап жь дьле мьн дәрнае.
Бәжьна Qöлихане кöр'апе мьн зьравә дарәк жь дара кәте,
Бәжна дәлалие дьле мьн зьравә дарәк жь дара кәте.

Дә бьра рәбе әаләмс бькә мьразе мьразхаза,
Мьразе мьн Qölихане көрапе мьн
Бьра сәр мә дәркәта мор у кагәзе ве дәwләте
Дә waйе, waйе, waйе, waйе...

Ӈ'әта әз сахбьм р'у дьнйае, төщари дәрде Qölихане көр'ап жь дьле мьн дәрнае...

Ньзам к'ижан сал бу. Шәбаб бәге бь хöламе хwәва щарәке авитнә сәр пәзе обәкә Дьлхера. Ӈәwари дь әла Дьлхера дак'әт, бәри Шәбаб бәге дан, т'алане хwә же стәндьн, хöламәки wи көштьн у Шәбаб бәг жь дәсте Дьлхера р'әвә-р'ев хьлас бу...

Салтьра дьне Кәлӈ'ан дьчу бәр пәзе qьрд. Мә ьди Кәлӈ'ан нәдьдит, мә гәләки бира wи дькьр.

Пайиза we сале зу hат, ль зозана зу сәрма к'әте, к'очәр зу жь зозана р'абун hатнә wape жерьн...

Эла Дьлхера эварәке he, р'о нәчубу ава, авитнә сәр пәзе Шәбаб бәге, ә'йни wи пәзи, е кö Кәлӈ'ан дьчу бәр. Кәлӈ'ан бь сильӈ' бу, чьмкö Шәбаб бәге п'ак заньбу, wәки Дьлхера we ӈ'әйфа хwә же ӈьлдьн, ләма жи Шәбаб бәге ӈ'әму шьване хwә сильӈ' дабуне. Wәхте авитнә сәр пез, Кәлӈ'ан шәрдер'а кьрьбу шәр'. Ӈ'әта гöлләк т'ьвьнг wида hәбу, Кәлӈ'ан пәз нәдабуеда, дö мәрие wан бьриндар кьрьбу, hәспәк жи көштьбу. Ле wәхте гölле wи хьлас дьбьн, щәрд дьбинә, wәки гölле wи төнә, ьди дәнг жь тьвьнга wи нае, ӈьщуми сәр wи дькьн у Кәлӈ'ан дькöжьн...

Wәхте мә бьӈист, гәлә ӈ'әйфа мә ль Кәлӈ'ан дьhат, ле р'асти нә кö әм т'әне чawa hәвали wи ӈ'әйф дьhат, бawәр бькьн, wәки әw әл т'әв ӈ'әйфа хwә Кәлӈ'ан дани· Р'ожа чә'лкьрьне мәрие дьлован к'ьламе qәйде сәр мьрийа дьготьн, сәр Кәлӈ'ан qәйдәнә öса дьготьн, агьр дьл ӈ'ьнаве мәрьв дьхьст...

Wәки Кәлӈ'ан öса нә к'әсиб буйа, әw aqьле wи, бь меранийа хwә, дәнгбежийа хwә у бәдәwийа wи лайиqи

диwана мир Ӈ'акьма у ӧлмдара бу. Ле wи wəхте wан бəга у агəлəра мəри дьӀатьнə Ӏ'əсабе Ӏəр əw мəри, е кӧ хwəйе дəwлəте бун, хwəйе кəри сурие пез у р'əвое Ӏəспа бун... Əwе минани Кəлӏ'ан мəри нəдьӀатьнə Ӏ'əсабе, чьмкӧ, чаwа ə'йанə, Кəлӏ'ан к'əсиб бу...

А бь ви тьӀəри əw хорте дəлали ə'зиз бе Ӏəқ дьхəбьти Шəбаб бəгер'а у сəре хwə да бона дəwлəта wи...

Əw листьке мə кӧ дькьр, мə дьзикава дькьр, wəки хwəйе пез пе дьӀ'əсийа, мəр'а дькьрнə шəр', əм дьк'ӧтан, нəдьӀьштьн, wəки пəз к'оми сəр Ӏəв бьбə, аге мə дьготьн:

— Пəз wи чахи хьраб дьчерə, пəз к'ок набə.

Мə ə'исан чьқас жь Ӏəв Ӏ'ьздькьр, ӧса жи нав пезда Ӏəбун дəстəке мə, мə жь wан дəстəке хwə Ӏ'ьздькьр. Мə щарна əw бəрдьдан бəр чə'вканийа, wəки т'əне т'ер бьч'ерьн, к'ок бьн.

ПАЙИЗЕ ЛЬ ДАГƏР'Е. ШАЙА БƏРАНБƏРДАНЕ

Wəхте дьк'əвə мəӀа пайизе ə'wльн, к'ӧрд жь сəре чйаед бьльнд бəрə-бəрə дадгəр'ьн, тенə жер, щие гəрм. Ӏəрке бьӀаре (мəрьв т'ьре) кӧрманщ пəй бəрфе дьк'əвьн дьчьн, чьмкӧ бьӀаре Ӏəма бəрф Ӏ'əлйа ӧса бəрə-бəрə пəй дьчьн, ле пайизе бəрə-бəрə к'очəр жь бəрфе дьр'əвьн, тен дьк'əвнə щие кӧ бəрф дəрəнг дьк'əвə, йан қат нак'əвə. Ль wандəра черə Ӏавине шиндьбу бона dewep у пез.

Пайиза дəрəнг дьбə: «бəранбəрдан». Əw р'ожа ə'зиз дьбə р'ожəкə ӧса, wəки шабун дьк'əвə нава т'əва, ле жь т'əва зə'фтьр ша дьбу р'енщбəр: шьван у гаван, чьмкӧ we р'оже шунда ьди wəхта wан р'енщбəрие к'ӧта дьбə, Ӏəр йак жь wана дьстиньн Ӏəqе хwə, к'аре хwə зьвьстане дькьн, зьмер'е хwəйи зьвьстане дьбиньн...

We р'ожа кӧ we бəрана б ри нав мийадьн, сьбе

шəбəqе дьхəмьльн, к'ьнще т'əзə xwə дькьн, hьнəк дəф у зöр'нə у т'öлме тиньн нава пез, wəки лехьн. Əw сала т'əзə бу, wəки мьн «бəранбəрдан» дит. Мьн жь хортəки пьрси: «əwана сазбəнда чьма анинə»...

Хорт wa тьhəрəки ль мьн ньhер'и, гот:

— Чьма тö кори, тö набини wəки иро «бəранбəрданə», хəлq к'аре xwə дькə: тö чawa шьвани, wəки тö ньзани?

Əз незики хорт бум, мьн салхе xwə жер'а да, wəки əw чəнд сал бун, əм р'енщбəре мəлəгана бун, исал т'əзə əм hатьнə нава körманща.

Хорт диса ль мьн ньhер'и, гот:

— Иро дə'wəта пезə, we wанр'а дə'wəтəкə р'ьнд бькьн, гöлла агьркьн, шайа wан бькьн.

Сəрда зедə кьр, гот:

— Р'ожа иройин дьнйа т'əв ша дьбə, чьqас ə'шир həйə ль дьнйае гьшк шадьбьн, дə'wəта пез дькьн. Хорт р'адьбьн гöлаше дьгрьн, həла гəлə ойина тöе бьбини...

Р'асти жи, we р'оже бəран т'əвə бьсккьри бун, щур'ə-щур'ə бьскед сор, к'əск, qич'ьк, гəwр у ед майин сəр бəрана дьhатьн дьчун. Бьскед р'əнгкьри, зəнгьлед р'ьнд у дарьке «тəае» к'awикə р'ьнд дьда бəрана. Тö дьбежи: бəрана жи заньбу, wəки əw р'ож р'ожа дə'wəта wанə, wана жи стрöе xwə бьльнд кьрьбун. Ньнəка ль həв дьхьст, ньнəк сəкьнибун, зур бубун, ль xwəйе xwə у щьмаə'те дьнhер'ин. Qизед щаньл т'əмəзие xwə вədькьрьн, ль стöе бəрана гьредьдан, хорт тен, wан т'əмəзийа вədькьн дьбьн. Ле е кö т'əмəзие вədькьн дьбьн, xwə к'ьвш дькьн, wəки we qизе we бьстиньн. Де у баве qиза дурва, бьн чə'вава п'ак тəхмин дькьн, чька к'ижан хорти т'əмəзийа qиза wан вəкьр бьр, чька хорти hежайə йан на, чька дəwлəтийə, wəки qəлəнəки р'ьнд бьстиньн.

Т'əмəзи вəкьрьн жи wa дьбə: хорт у qизьк həвдö бəрhьнге дьбиньн, qəwл-qьрар дьдьнə həвдö, wəки we həвдö бьстиньн, лəма жи хорт we р'оже т'əмəзие вədькə,

дьбә; hьнәк хорт жи hәнә, е кӧ соз данә hәвдӧ, wәки хушке xwә we hәвр'а тенә бәрдели. Әw жи тен т'әмәзийа вәдькьн дьбьн. Щаhьл тинә бира xwә, hәвр'а хәбәр дьдьн, чawa hавине ль зозана wана п'ак әшq дәрбаз дькьр. Те бира wан бәр туме сое йан жи бәр дара шилане кӧлилкдайи hәвр'а хәбәрдьдан у соз дьданә hәвдӧ...

Бәранбәрдан кӧ бу, әз незик сәкьнибум у мьн дина xwә дае. Жьнәке бәран ажот, ани незики к'оме, чу. Мьн пьрси:

— Чьма мер тӧнәбун бәран банийа, wәки we жьньке ани?

Кале щәм мьн сәкьнибу, мьнра гьликьр, гот:

— Wәхте мер бәрана тинә, дӧ п'ае мийа нер дьзе, ле wәхте жьн тинә, ми кем нер дьзе, тәв пәзе мейә. Бәран кӧ hатьн, ми жи анинә незик, тәва чә'ве xwә нәдьбьр'и... Ле бәран к'әтнә нава мийа. Әwana тәв зур' бубун, дьнhер'ин, мьн ньзан бу чь дьнhерьн? Кале кӧ дит, әз wa мәшqул ле дьнhерьм, готә мьн:

— Тӧ зани чьма wa дьнhерьн?

Мьн го, «wәлә әз ньзаньм»...

Бьсәк әз тәр'а бежьм:

— Бәрана кӧ бәрдьдьнә нава пез, дина xwә дьдьне, wәки бәре ә'wльн hатә бәран мийа qәр, демәк сале we п'ак hәр'ә, бәрф нак'әвә, пәзе h'әта бьhаре ль qьжла бьчерә, wәки мийа бәләк hатә бәран, демәк сале we бәрфе бе, ле диса п'акә, п'әзе п'ьр' hьндьки we бьчерә, ле wәки бәре ә'wльн мийа qәрqаш hатә бәран, демәк we зьвьстане бәрфе әрhәдә бьк'әвә, xwәйе пез гәрәке к'аре xwә бькә, дәбаре hазьркә, wәки пәзе wи qьр' нәбә, дәрк'әвә бьhаре...

Wи чахи «К'осә гәлди» дьхәмлиньн у нава мала дьгәр'иньн, әw жи wa чедькьн:

Хортәки тиньн, жь бьска бәрана жер'а ру у сьмела чедькьн, пачәкә сьпи тиньн дьдьнә дора к'олозе wи, дьбә минани п'ира—мәлла, ә'бакә гәwр тиньн ле дькьн,

hәрке оләщах бу, ә'ба тӧнәбу, терәкә га дьдрун, минани ә'бе давенә сәр мьле wи. Паше хортәки жи тиньн, дьхәмьлиньн минани жьна, әw жи дьбә жьна «К'осә» у нава мала дьгәриньн, рун, пәнер у п'әра бәрәв дькьн. Щарна жьна «К'осә» xwә даве сәр дәwләтийа, wи чахи «К'осә» дә'wa намуса xwә дькә, дә'wa п'әра дькә, дәwләти карә hәр wи чахи жь дәсте wан хьласбә, к'әнге п'әра йан кавьр'әки рьнд бьдә дәwса намуса «К'осә.» «К'осә» кӧ нава мала гәр'ийа, пера дьгәрьн чәнд хорт к'әшкулә дәстданьн, чьралхе топ дькьн. «К'осә-гәлди» дьбьн хортед мале к'әсиб, чьмкӧ әw р'ун у пәнер дьдьнә wан. Әва йәка щаhьл дькьн у ә'сәйә...

Хенжь wан шайа, we роже дьбьн гәлә шайед майин, чьмкӧ к'ӧрд we роже h'әсаб дькьн рожәкә зә'фә ә'зиз, зедәбуна пәзе wан у дәwләта wан.

Пәй бәранбәрданера агае мә hәqe мә шьвана дьдане у пәз те h'әсаб бәлабуйи ль xwәйа. Ль вьра кулака әм ренщбәр дьхапандьн, чьмкӧ мә пәз дьчеранд бист пәзи бәрхәк h'әта пайизе, демәк жь дӧсьди дәh бәрх, ле мә дьчеранд 400—600 пәз у дьстәнд дәh бәрх, йане h'әйшт бәрх, дьданә шьване мәзьн у дӧ-се бәрх дьданә мә, дуажо...

Ле ангори wан хапандьна h'але мә шьван у гавана жь мәләгана четьрбу, чьмкӧ вьра hәqe пәзе гӧрахwари бь qәйде ә'шире жь мә нәдьстәндьн, әм щие бәласәбәб нәдьhатнә к'ӧтане, wәки шьван бәрат'а wан банийа бьдае.

ПӘЗЕ ӦНДАБУЙИ. МЬРЬНА БЬРЕ МЬН

Салтьра дьне әм диса бунә ренщбәр. Ищар әм тәв баве мьн, hәрдӧ бьре мьн у әз. Мә гӧра баве xwә дькьр. Баве мә ьди кал бубу, нькарьбу aqаси ль чоле бәр пез бьгәрйа, мә щарна дьготә баве xwә, wәки нәе чоле. Ле баве мә гӧра мә нәдькьр, роже растә, щарна рьhәт

дьбу, ле шәве h'әта сьбе дора пез qәрәwьли дькьр у дьготә мә:

— Лао, hунә щаhьльн, шәве hуне хәwр'а hәр'ьн, дьзе бен тек'әвнә гöhер'е пез бьдьзьн, йане гöре хwә бавенә пез...

Ћәма кö тә'ри дьк'әтә ә'рде, мә шив дьхар, баве мьн п'оте хwәй гәрм хwә дькьр, сәйал чар алийа дьда сәкьнандьне, эварда h'әта сьбе фитә-фита wи бу, дора гöhер'а пез дьчу,-дьhат.

Щарәке әм h'ьшйарбун, р'абунә сәр хwә, мә ньhер'и бьре мьни мәзьн: Бьро тöнә. Баве мьн гәр'ийа, нәгәр'ийа Бьро нәдит. Әм ә'щебмайи ман, мә ньзан бу чь hатьбу сәре Бьро у к'öда чу. Баве мьн жь хәлqе, р'ewийа у щинара дьпьрси, ле Бьро бу кәвьре бьне бира. Мә тәwqе хwә же бьр'и. Әз у бьре мьни Дәwреш дьчунә бәр пез, баве мә жи али мә дькьр. Се мәhа шунда щаб данә мә, wәки Бьро буйә р'енщбәре гöндәки. Баве мьн пьрси у чу гönде Әмәнчайире. Р'асти жи Бьро ль гönде Әмәнчайире ль мала Мьстое Мирзә бу. Баве мьн кьр-нәкьр, лава кьр, ле Бьро вәнәгәр'ийа, нәhат.

Бьро готьбу баве мьн, wәки нәфәре мала мә зә'фьн у чьqаси дьхәбьтьн, нахәбьтьн, т'ö h'але мә ченабә, лəма жи чуйә хwәр'а башqә бьхәбьтә...

Бьро бьре мьни мәзьн бу у эп'ещә к'омәк дьда мә. Жь чуйина Бьро шунда h'але мә h'әвәки хьраб бу.

Бьhар у hавин сьламәти сәр мәр'а дәрбаз бу. Пәзе бәр мәда сьламәт бу, ле пайизе qәзийакә нәдити диса hатә сәре мә: се пәзе мә р'ьндә бьжарти öнда бун. Баве мьн гәләки ль wи пәзи гәр'йа, ле нәдит. Әм тәв к'әтьнә тәфәкурийа wи пәзе öндабуйи, йәкә мә нәhатә сәр йәке, алики бьре мьн чу жь мә дурк'әт, алики жи пәз öнда бу.

Щарна эвара әм топ дьбун сәр hәв, ахә-аха баве мьн бу, дийа мьн у хушкева дьгрйан, әм, әз у Дәwреше бьре мьн жи пер'а дьгьрйан. Әw hәрсе пәзе öндабуйи,

пәзе йәки дәwләти бу. Әwи мә'ни дыгъртьн, hәрр'о дьhат мәр'а дькьрә шәр', дийа мьн дьгьрйа, щинара дьhат wир'а дькьрә шәр', әw дьчу.

Эварәке әмә р'уньштьбун, к'әсибәки гөнд наве wи Бәк'ое Бьрьке бу, hатә мала мә, баве мьнр'а гот:

— Шәмс, тө чьма начи сәр к'очәке, наньhер'и, бьра к'очәк бона пәзе өндабуйи бьнhер'ә, чька к'е әw пәз бьрйә.

Әм тәв ша бун, дора Бәк'о т'оп бун. Баве мьн пьрси:

— Бәк'о щан, к'очәк к'ийә? Жь к'идәрейә?

Бәк'о щаба баве мьн да, гот:

— Дьбен к'очәкәки өса р'ьндә, qә к'очәке өса тө-нә. Жь ә'рд у ә'змин занә. П'ак тә дәрдьхә. Наве wи к'очәк Исмаилә, жер'а дьбен к'очәке гөли.

Баве мьн р'абу, h'әвәки незики Бәк'о бу, пьрси:

— Әз ә'мре хwәда qә нәчумә щәм к'очәка, әз чь бежмә к'очәк.

Бәк'о гот:

— Төе hәр'и бьнп'ийа оде бьсәкьни, сьлаве бьдей, бежи:—Баве к'очәк, әз hатьмә шөхөле мьн бь тә hәйә. Әwе жь тә пьрскә, төе h'але хwә жер'а бежи. Әwе тә-р'а бьньhер'ә у we бежә тә, к'е пәзе тә бьрийә?

Бәк'о сәрда зедәкьр, гот:

— Шәмо, тәр'а р'ьнд ле hатийә, к'очәк hатийә ви гөнде щинара, незикә.

Wәхте Бәк'о дәрк'әт леда чу, баве мьн у дийа мьн hәв шewрин. Дийа мьн гот:

— Hәр'ә, чька чь дьбежә, ле аqьле мьн тьштәки набьр'ә...

Сьбәтьре дийа мьн у баве мьн чун хwә авитнә Т'ещөе дәwләти, дө манат бь сәләф же стәндьн, анин...

Нивро бу. Баве мьн hәрдө манат кьрә нава дәзма-ләке, гьреда, чу щәм к'очәке. К'очәке жер'а готьбу, wәки

әw һәрсе пәзе мә Мирзе Тә'ло жь Синәке дьзинә бьрьнә. Дӧ манат дабунә к'очәк.

Баве мьн шәшә нан хwәр'а да пә'тьне, се манат диса жь Т'ещое дәwләти стәнд, бәре хwә да Синәке, чу. Һатьбу гьһиштьбу әйни гӧнде wи мерьки у чубу мала wи, чер'и wи кьрьбу, пера кьрьбу шәр', wәки пәзе мә вәгәр'инә. Әw мерьк жи к'әсибәки минани мә бу, сонд харьбу, wәки гӧмане wи нагьһижә тӧ пәза у qә пәзе кәсәки нәдьзийә. Баве мьн же бawәр нәкьрьбу, гази к'әдхӧде гӧнд кьрьбу, дә'wa пәзе хwә же кьрьбу. Әwи бәләнгази жи сонд харьбу, гӧмане wи нагьһижә нә кӧ пәзе мә тәне, сонд харьбу, wәки әмьре хwәда дьзи qәт нәкьрийә.

Баве мьн ле ньһер'и: тьштәкн нькарә же бьстинә, чубу щәм аґе шькйат. Аґа бе п'ешк'еш qә нәһьштьбу баве мьн бәр чә'ве wи к'әвә. Баве мьн wедәре бәрхәкә р'ьнд дьк'ьр'ә, дьдә бәр хwә дьбә дьдә аґе. Паше аґа ль шькйате баве мьн дьнһер'ә. Баве мьн бәрида тәмәнә дьбә, п'анте давежә, п'йа дьсәкьнә: йәко-йәко бәгр'а дьбежә...

Аґа гази wи бәләнгази дькә. Щәм аґе жи әw бәләнгаз сонд харьбу, wәки т'ӧ пәз нәдьзийә, ле бawәр нәкьрьбун. Аґа жь wи бәләнгази стәндьбу се пәз, һәрсе пәз жи хwәра ньлдабун. Баве мьн әщебмайи мабу бь we кьрьна аґе. Баве мьн чубу щәм аґе, жер'а готьбу:

— Аґа, маqул, һәрсе пәзе тә жь дьз стәндийә, к'а бьдә мьн әз бьвьм, нә хәлq дә'wa пәзе хwә жь мьн дькә.

Аґе баве мьнр'а кьрьбу шәр', готьбуе:

— Wәки тӧ щаркә дьне жи бей ван дәра, әзе чәрме пьшта тә р'акьм.

Баве мьни бәләнгаз әw п'әре бь сәләф стәндьбу, хәрщкьрьбу, дәстәвала һатьбу мал.

Пәй чуйина баве мьнр'а әм п'ак мьqати пез дьбун. Щарна хушка мьн дьһатә чӧле щәм мә, мәра мьqати пез дьбу, wәки бьре мьн Дәwреш һ'әвәки р'азе, чьмкӧ әw шәве дәwса баве мьн мьqати пез дьбу...

Р'ожәке әмә бәр пез бун. Әз бум, баве мьн бу у Дәwрәше бьре мьн бу. Мә шире бьзьна дотьбу, пе нан дьхар.

We гаве мәрик сәр мәда hат. Баве мьн бәр wи мерькива р'абу, әм жи р'абун, бь qәйде ә'шире баве мьн кölаве хwә шьвантие р'ахьст, гот:

— Qörба тö мевани, к'әрәмкә р'уни.

Әw мерьк р'уньшт. Баве мьн чу бьзьнәк гьрт шир дот, ани да бәр мерьк, кәри нане мә жи мабу, әw жи да бәр мерьк. Әw щамери ль мә ньher'и, ль к'ьнще мә ньher'и, h'але мә ньher'и, h'әвәки сәре хwә h'әжанд, ле нан нәхар. Ч'ә'ве мә зар'а wи кәре нен бу, мьн тер нәхарьбу. Wәхте әwи нан нәхар, Дәwреш röhe мьнда гот:

— П'акә, әwи нан нәхар, әме нане хwә тер бьхön.

Баве мьн wa ле ньher'и, гот:

— Qörба, хорте дәлал, меван мевane хwәдейә, чьма тö нен нахöи?

Әwи щаба баве мьн да, гот:

— Әз дьбиньм, wәки h'але тә жь h'але мьн хьрабтьрә, ле әw qәзийа ль тә дәстдайә, гәләки ль тә чәтьн те.

Баве мьн ахин hате, гот:

— Әре, wәлә öсанә, тö чawa зани, wәки qәзйае әз п'әжмурдә кьрьмә.

Хорт жь мәр'а гот:

— Вьр чьл р'ож hәйә—h'әвәки döнörмишбу, паше диса гот,—әре чьл рож hәйә, әw кәре пези әз бьрьм, hат ви синорир'а дәрбаз бу чу. Се пез к'әтиә тәв пәзе мьн, мьн те дәрнәхьст, ле wәхте әз hатмә röher'а пәзе хwә, әз паше пе h'әсийам, wәки се пәзе хәлqе тәв пәзе мьньн, ньha әw пәзи сьламәтә, т'әв пәзе мьн дьчерьн, сальха дьдьн, wәки әw пәзе бәр wәйә.

Жь шабуна льнге мә ә'рд нәгьрт у мә ньзан бу чь бьднә мьзгинийа wи щамери.

Баве мьн р'абу сәр п'йа, гот:

— Хорте дəлал, əw қəнщийа тə мынр'а кьр, əз қə нъзаньм чь мъзгинне бьдьмə тə.

Əwи щамери сальхе хwə жь мəр'а да, wəки к'əсибəки минани мəйə, қəзйакə öса жи пар ль сəре wи қəwмийə, т'öщари хьрабие накə, т'ö мъзгинне жи жь баве мын настинə.

Баве мын гот, wəки əз пер'а həр'ьм; həма we р'оже əз wи мерикир'а чумə нава кəрие пəзе wан, wəки wан həрсе пəзе мə биньм. Wəхте əз hатмə нава кəре wан, шьван дора мын т'оп бун, готнə мын:

— Wəки тö пəзе хwə həма жь вьра нас бьки, əме пəзе тə бьднə тə, ле həрке тö нас нəки, əм надынə тə.

Мын дора хwə нъhер'и, пəзе мə зу нас нəкьр. Əз р'абумə сəр кəврəки бьльнд, дəстхwəда мын həрсе пəз наскьр, дурва həрсе пəзе мə щəм həв, алики кəре пəзе wан дъчерийан.

Шьвана п'əе мын да, готын wəки əз пъспорəки р'ындьм. Паше wи шьвани салхе мə wан həвале хwəр'а да, wəки мəринə зə'фə бəлəнгазын. Wана бəрхəк шəржекьр, посте wи кьрынə э'йар, гоште wи кьрынə нава h'уре wи, п'ынщар: щə'три, пунг у соғик кьрын нава гошт, к'урмə— кə агьр лекьрын.

Шьванед дыне чун hынə бəлге сое мəзын жь ч'э'вканийа чынин анин р'əх к'урмеда, wана чə'ləкə зə'фə нə-к'ур к'олан. Wəхте агьр гöр' бу, ьди ду т'önəбу, ани hынə агьр кьрнə бьне чə'ле, бəлге сое h'уре гошт теда аландын, гошт h'урва у бəлге соева кьрынə we чə'ле, агьр тъжи сəр кьрын. Агьре гöр эп'ещə сəр wи гошти дъшхöли. Wəхте дəрхьстын бəлге сое h'ъшк бубу, hынəк wи шəwьти бун. Ле h'ур тъштə пе нəhатьбу, həр h'ур жи пъжийа бу, спи дькьр. Хwəли у к'озийа эгьр п'ак у фəсал сəр данə алики, бəрош данə бьни, бь дарьке чекьри, минани мəре бьчук, гоште h'урда wəлəгəр'андын кьрынə бəроше...

Бина гошт у п'ынщаре əм öса hьлдан, тə дьгот мə-рьв к'ətийə нава багəки к'ури рынд у бина щурə-щурə п'ынщар'е же те. Мын зуда гошт нəхарьбу, дьране мын həв

дьхарьн. Әw гоште бәранбәрданеда мьн хwарьбу, һәр әw бу, мәе гошт жь к'ö банийа, к'е бьда мә?

Һәван рахьстьн, нан анин, кölав данин у гази мьн кьрьн, мә нан хар. Тә'ма öса хwәш, һ'әта рожа иройн мьн гоште öса һе нәхарийә.

Баве мьн щаб сәр Мирзе Тә'лода шанд, wәки мә пәзе хwә дитийә, бьра һәрә пәзе хwә жь бәг бьстинә. Мәһәк к'әтә орге, мә Мирзе Тә'ло дит, әwи мәра гот:

— Әw пәзе к'әтә дәве wи гöри, ьди к'әнге дьдә мә, әз чәнд щара чумә щәм, мьн кьр, нәкьр, әwи пәз нәда мьн. Һәла сәрда гази к'атьбе хwә кьр, һьндьк мабу «рапорт» сәр мьн бьньвисийа, әз бьдама гьртьне. Бь лава, дилəка әз анщах жь дәсте wи зальми хьлаз бум.

Әwи сәрда зедә кьр, гот:

— Әwана бәреда һини хуна мә бунә, дьхöн, чька к'әнге we ч'ә'ве wанра бе.

К'әтьбу к'урайа пайизе, баране дәст педькьр, щарна ба жи пера дьһат. Әм ьди һини чоле бубун, мә карьбу бәр wан сöр-сәрма тәйах бьда. Дәwреше бьре мьн һәрр'о дьгот:

— Әз нәхwәшьм, сәре мьн дешə, дьле мьн жи дьwәрьмә.

Ро' бь ро Дәwреш минани кölилкәке дьчълмьси, нькарьбу пез хwәйкә. Бәләнгази һәманги пәй пез к'аш дьбу. Ахрие к'әтә нава щийа. Баве мьн гәлә һ'әким, дәрман анин бона Дәwреш, ле нәбу тьштәки. Р'ожәке баве мьн чу пәй һ'әкимәки зә'фи ә'йан, жер'а дьготьн Чоле һ'әким, ани. Әwи готә баве мьн, wәки Дәwреш бавенә п'осте бьзьна. Баве мьн чу нерики р'ьнд к'ьр'и ани, әw бьзьн шәрже кьрьн у Дәwреш гәрмә-гәрм авитнә п'осте бьзьне, тәндур жи дадан. Се р'ожа бьре мьн п'осте бьзьнеда ма. Әw жи нәбу тьштәки.

Wәхте пайиза дәрәнги [кә'те, һәqе мә к'öта бу, мә пәзе хәлqе сьламәти нав мала бәлакьр, һәqе хwә жь нав гönд топкьр, стәнд, we пайизе әм жь мәрәка Т'ещо

дәрк'ətьн, hатьн к'ətнə к'охе Сутə-коре. Зьвьстане шəwата мə кем бу, Дəwреш жь сəрме мал тəйах нəдьда, дьчу дьк'ətə тəwла Мирзе Хёдо (жер'а дьготьн Мирзе лəпрех, чьмкё əwи тəпьк жь р'еха дьк'ёта), хwə гəрм дькьр. Щарна əз жи пер'а дьчум. Мьн Дəwреш зə'ф h'ьздькьр...

К'ətə зьвьстане, Дəwреш мьр. Баве мьн, дийа мьн у мə зар'а гəлə шин-гьр'и кьрьн, ле тё фəйда нəкьр.

Дəwреш бьрьн, həqкьрьн, хера wи дан. Баве мьни кал ма тəне, бе хəбатчи, хwə жи ьди кал бубу, нькарьбу р'енщбəри п'ак бькра. We пайизе мала Сьлое Норе жь нав мəлəгача hатə wи гёнди Qəрəqəле. Əз, Н'осе, Ah'мəд диса гьhиштнə həв. Əм həвр'а дьгəр'йан, мə həвр'а дьлист. Мала Сьло к'ətьбу ода Хəло. Мə п'ак у əщq həвр'а дəрбаз дькьр ..

Р'астə, пайиз бу, ле we сале бəрф дəрəнг к'ət, həла р'йа ə'рəба дьхəбьти, ə'рди р'əш бу, гёнди дьчунə аша, шəhəр у карвана, к'аре хwə у зьвьстане дькьрьн. Баве мьн, дийа мьн шewр кьрьн, wəки əз həр'мə шəhəр, хwəр'а хəбатəке дəстхьм.

Əw шewрəкə п'ак бу, чьмкё р'енщбəрийа нава гёнда тё к'ар надьда мə. Мə нькарбу хwə пе хwəйкьра...

ЛЬ ШəhəР. ШəР'Е ИМПЕРИАЛИСТИ САЛА 1914

Щинаре мə к'аре хwə дькьрьн, wəки həр'нə шəhəр, щəh у гəньм бьфрошьн. Wана дьхwəст жь шəhəр хwəр'а hур-мур бьк'ьр'ьн: шəкьр, чай, сабун, нəвт у п'ərчə. Дийа мьн торбəк дьру, к'ьнше мьн п'инəкьр, нан дагьрт, у əз сьбəке шəбəqе ə'рəбар'а р'ек'ətьм. Реда мьн к'омəки дьда хwəйе ə'рəба: гае ə'рəба дажот у гёр'а wан дькьр, чь wана мьнр'а бьгота, мьн h'əму шёхёл бəр дəсте wан дькьр. Дё р'ожа шунда əм гьhиштьнə Qəрсе.

Qəрс hатийə авакьрьне бəр чйаки, сəре чйе кəлакə

мəзьи жь зьнара Iатийə чекьрьне. Qəрс к'этьбу бьи бандур'а Урьсете сала 1877—1878. Чawa кö мəзьи сальха дьдьи, wəхте Qəрс Iатə стəндьне, сəрк'арийа əскəре шер Лорис-Меликов дькьр. Чарнькале Qəрсе ч'йанə, сəре wan ч'йа Iатьнə чекьрьне гəлə табие əскəр. Əw чəнд сал бун, мьи шəIəр нəдитьбу, əз э'щебмайи дьмам жь мəхлуqəте wи, Iатьи-чуйина wи. Мəрьв нькарьбу Iеса к'учада бьчуйа жь дəст файтона, фьрг'уна, э'рəба у э'исанət. Бəре жи əз дö-се щара Iатмə шəIəр, wəхте əмə незики шəIəр бун, ьди qə нəIатьмə, чьмкö əмə р'о I'əта эваре ль чоле бун, бəр дəwape хəлqе бун, əм нькарьбун бьIатана шəIəр... Нава шəIəр щи нəма, əз ле гəр'йам, бəлки хwəр'а хəбатəке дəстхьм. Кəсəки хəбат нəда мьи. Чумə бəр дəре йəки, мьи ль дерихьст, мəрики qьр'ьнтəйи бьльнд дəрк'ət.

Жь мьи пьрси:

— Чь тə лазьмə?

Мьи щаба wи да, гот:

— Аг'а, əз хəбате дьгəръм, хəбатəк тönə бьди мьи?

Мерьк wa зур' бу, ль мьи ньIер'и, ль к'ьнще мьи, чархе льнге мьи ньIер'и, гот:

— I'əйран, дö гамеше мьи Iənə, əк'ьне мьи Iəйə, тö Iати щəм мьи хəбате дьгəр'и, Iəр'ə гöндда бьбə хölам...

Мьи щие хwə ль хана П'анос кьр, дö р'ожа мьи Iəqе wи дайе, дö р'ожа шунда əз бе Iəq теда мам, дəwса Iəqе хане мьи тəwла dewep пацьш дькьр, чьмкö ль we хане дьIатьи фьрг'ун, э'рəбə у мəрие сйар, I'əйwanəте хwə бь Iəq ль we тəwле гьредьдан. Əз Iəрр'о дьчумə нава шəIəр, хəбате дьгəр'ийам, Iəрр'о жи бе фəйдə бу, тö хəбат дəст нəдьк'ət. П'əре мьи ьди Iьндьк мабун. Мəрики маqул Iатьбу хане. Щарна эвара дəрəнг əз дьшандмə нава шəIəр, мьи ич'кə жер'а дани. Əwи мəри готə мьи: Iəр'ə гöнде мəлəгана, Александровке, wедəре завода пемзе вəбуйə, хwəр'а тек'əвə сəр хəбате.

Wи гöндида əм чəнд сала бьбунə р'енщбəр, мьн ч'укмəзьне wи гöнди нас дькьр. Əз р'ек'этьм чумə wедəре. We завода (к'əрхана) пемзеда дьхəбьтин гəлə зар'е мəлəгана, həвалед мьн е кö əм həвр'а дьчунə мək'тəбе.

Əз кö hатмə заводе, ьди эвар бу, хəбат к'öта кьрьбун, щаhьла хwəр'а дьлист. Гава кö зар'е мəлəгана əз дитьм, дора мьн гьртьн, пьрс у пьрсйар жь мьн кьрьн. Чь wана пьрси, мьн щаба wан да. Лə'зəки шунда кöр'е Симйон hат. Əw həваləки мьни р'ьнд бу. Баве wи жи к'əсиб бу, зар'отиеда кöр'е Симион мьнр'а дьhатə чоле, мə картол жь бостана дьдьзи, дьпə'т дьхар. Наве wи Иван бу. Wəхте Иван əз дитьм, ша бу, к'əнйа. Əз, əw, жь щьмаə'те дурк'этьн, мə хəбəрда.

— Тö hати чь?

Мьн щаба wи да, гот:

— Əз hатьмə хəбатəке дəстхьм. Гавантие əм тö к'аре набиньн, т'ьме бьрчи у бəлəнгазие данын.

— Баве тə ль к'öйə? К'и ньhа сахə?

Мьн жер'а сальхе чуйина Бьро да у дəрhəqа мьрьна Дəwр'ш жи шьро кьр...

Иван щие мьн кьр. Əз к'этьмə сəр хəбате. Мьн гəрəке əw кəвьре пемзе hур т'опкьра, текьра qöтийа: шöхöлəки зə'фи hесабу.

Əз зу hини we хəбате бум. Əм дьхəбьтин жь сьбешəбəqе h'эта эваре, wəхте р'о дьчу ава. Р'оже дьдан шəш шəйи (30 капек). Мьн щие həрдö хушке хwə жи кьрьн, əw жи дьхəбьтин. Əзи жир бум, зу hини щьнсе пемзе бум, чьмкö пемзə п'арəвəдьбə сəр чəнд щьнса, əз röhастьм, кьрьмə бьжарк'аре we пемзе. Мəhе дьданə мьн дəh манат. Ль сəр we заводе əз незики дö сала хəбьтим. Əзи həла сəр we заводе бум шəр'е империалисти сала 1914 qəwьми. Хwəйе we заводе дьма Т'блисие, мəhе йане дö мəhа щарəке дьhат, ль завода хwə дьнhер'и, диса вəдгəр'ийа, дьчу...

Пайизе, сала 1914 wəхте həла əз сəр заводе дьхə-

бытим. полкәкә (белукәкә) qазаха hатә wедәре, полк незики заводе hewри, чадред xwә спи вәгьртьн. Щарна, нивро шунда әз дьчумә we полке, мьн нан-харьн дани мал.

Р'ожед лә'да жи әз дьчумә щәм qазаха, мьн hәспе wан авдьда, али wан дькьр, хәбата wан дькьр. Hәсп дьбьрьн ч'ем дьшуштьн, т'имар дькьрьн, дәwса hәспа т'әмьз дькьр у альфе wан дьдае. Гәлә qазаха у забьте wан h'ьз жь мьн дькьрьн. Qазах у забьте wан пе h'әсйан, wәки әз п'ак заньм зьманед т'ьрка, әрмәни, к'өрди, hөр'өма у ур'ьсн. Wана готә мьн: wәрә бьбә дилбәнде мә. Мьн әw йәк qәбул кьр. Р'ожтьра дьне qөмандаре полке гази мьн кьр, әз бьрмә щәм xwә, мьнр'а гот:

— Wәки төбей щәм мьн, әз мәhе бист у пенщ манат п'әрә, к'ьнщ у hәспәки жи бьдмә тә. Хушке мьн сәр мьнда гьрийан, лава кьрьн, wәки әз нәчьм. Ле әw бист у пенщ манате мьнр'а qәwл кьрьбун, бәр ч'ә'ве мьн тьштәки зә'ф мәзьн дьhатә h'әсабе у мьн гот:

— На, әзе hәр'ьм.

Мьн изна xwә жь qөмандар xwәст, wәки изне бьдә, әз 3 р'ожада хушке xwә бьбьмә мал, бем. Wана изна мьн да, әз хушкава, мә п'әре hәqe xwә жь заводе стәнд, әм р'ек'әтьн чунә мал.

Мьн хушке xwә бьрьн мал, hьштьн, әз вәгәр'йам, hатмә полке. Забьтәки гази мьн кьр, жь мьн пьрси:

— Төзани төе чь бьки?

Мьн гот:

На, әз ньзаньм.

Төгәрәке бьби дилбәнде мә. Wәхте гази р'испие гөнда дькьн, әм чь дьбежьнә тә, төгәрәке бежи wан, чь әw дьбежнә тә, төгәрәке wәлгәр'ини, мәр'а бежи. Жь we шунда, әме ль гөнда альфе hәспа, щәh у гиhе бьк'ьр'ьн, төгәрәке ль wедәре жи дилбәндие бьки. Wәхте әм р'е дьк'әвьн, р'йа пьрс ки...

Н'әвтеке шунда, әм р'е к'әтьн бәр бь Qaqьзмане, wьра әме бьчуна Сариблахе, алие Тәндурәке, сәре сино-

ре Урьсете у Р'оме. Ӈ'әта әм Qaqьзмане дәрбаз бун, әм шошеда дьчун, паше qӧмандар гот:

— Жь вьр wa әм гәрәке р'йа к'әсә hәр'ьн, нава гӧндда у ч'йа.

Ова шӧхӧла шӧхӧләки чәтьн бу: мьн гәрәке hьм дилбәнди, hьм жи р'е пьрс кьра. Гәлә щара әм шәв р'е дьк'әтьн. Шәв нава гәлийа у зьнарар'а чуйин зә'ф чәтьн бу, гәлә щара дӧ-се р'е у шьвәр'е бәр мә дәрдьк'әтьн, мә ньзан бу, әм к'ижан р'е hәр'ьн. Р'ьә'ата wедәре бь дьжмьнайи ль әскәре урьс дьнher'и, әм дьхапандьн, р'йа р'аст нишани мә нәдьдан. Wи тәhәри щарәке т'ьрка әз хапандьм: р'йа хьраб у лапә башqә нишани мьн дан. Wәхте qӧмандар карте ньher'и, әм р'екә дьнеда дьчун, гази мьн кьр, әз дамә нава qамчийа, к'ӧтам. Мьн готе:

— Әз нә ньhәqьм, әз qә нәhатьмә вандәра у ль ван дәра нәбәләдьм, гӧндийа әв р'е нишани мьн данә.

Qӧмандар hерс бу, гот:

— Wәки тӧ зә'ф хәбәрди, әзе тә гӧлләкьм, бькӧжьм.

Әwи кӧ ӧса гот, р'асти бежьм, әз тьрсйам. Мьн дьле xwәда гот, wәки ван дәра мьн бӧкӧжә к'и бь к'ейә у к'и we чь бежә...

Әw щие әм теда дьчун, щики р'ьнди бәдәw бу. Шахе гәлийада hәбу меше hур, wан гәлийада hәбу кание сар у ч'әме бьч'ук теда дьк'ьшийа, hәбу эмише бәйани; сев hӧрме у шилан жи ӧса зә'ф бун, р'е нәдьда мә, wәки әм дәрбазбьн. Ле р'екә п'ис бу, әм ньkарьбун п'ак бьчуна жь дәст кәвьра, нәwала у зьнара. Ӈәспе урьса hәла hини нәwала у зьнара нәбубун, нә'ле льнге hәспа дәрдьк'әтьн. Әскәр нәwaләкә к'урда hewьри, дӧ р'ожа р'әh'әт бун, hәсп данә солкьрьне, дӧ р'ожа шунда, әм диса р'е к'әтьн.

Әм кӧ незики синоре Р'оме бун, ьди р'оже нәwалада дьhewьрин, шәве р'едьк'әтьн дьчун, wәки щә'сусе Р'оме мә нәбинә. Ӈ'әйшт шәва әм р'е hатьн, әм hатьн незики әскәре Р'оме бун. Ль Сарибьлахе әскәр бәрә-бәрә т'оп дьбу: дӧ пае wи әскәри xwә шахе гәлийада вәдьшарт, wан

гәлие к'урда чадьре хwә вәдыгьртьн. Әскәр р'оже щикида нәдьчу, р'ьh'әт дьбу. Чар р'ожа шунда ниве шәве әскәре урьс h'ьщуми синоре Р'оме у әскәре wи кьр. Бу гьрминийа т'опа, т'әqә-т'әqа гӧлла, хьрминийа пулемйота; әw нәwал, ч'йа у бәст т'әв hьлдан. Налә-нала бьриндара бу, qижинийа qӧмандара бу, h'ӧкӧм дькьр, wәки әскәр пешда hәр'ә.

Алайа мә гәрәке бьчуйа пьшта әскәре Р'оме же бьстәнда. Мә хwә дьләзанд, wәки бьqәдиньн h'ӧкӧме сәрәскәр, е кӧ готьбу:

— wәки hун ве йәке нәqәдиньн, әзе qӧмандара т'әви сәр qӧльхе дәрхьм...

Әм нәwаләкә ӧсар'а дьчун, wәки кәсәк мә нәбинә. Әw шәр'е мьн бәр ч'ә'ве хwә дит, әз р'ожа пешьн зә'ф тьрсйам: у мьн хwәр'а дьгот:

Гәло, чьма әз hатьмә ви шәр'и, чи мьн, чь шәр'?

Wи чахи hәрдӧ хушке мьн у гьрие wан к'әтә бира мьн. Нәспе әз ле сйар дьбум, hәспәки qазахайи бьльнд бу, әзи hәла he щаhьл бум, мьн п'ак hәсп нәдьqәфьланд, щарна hәспе әз дьбьрьм, зьнара hасе дькьрьм, зьраве мьн дьqәтийа...

Ле дӧ р'ож дәрбаз бу, әз hин бум, qә хәма мьн нинбу Мьн хwә пешйа qазаха h'ьщум дькьр, дьчум. Әм кӧ h'әвәки к'әтьнә пьш әскәре Р'оме, щарәке бу шәр'е дәстәшура (атака), мьн жи шуре хwә к'ьшанд, хwә дьрежи wан кьр.

Әм he дьчун к'урайа пьшта әскәре Р'оме... Ә'йни we р'еда qәзийакә мәзьн сәре мьн дәстда.

Әw р'йа кӧ әм теда дьчун, мьн шашкьр, хальфим чьмкӧ к'очәра әз хапандьм, р'екә дьне нишани мьн дан. Әва ч'йана зозане к'ӧрда бун, h'әзар щийа, р'йа к'оча, к'еша пез у dewep ле hәбу, мәрьве нәбәләд зу карьбу р'е шашкьра, бьхальфийа.

Пәй we хальфандьне qӧмандара-сәрк'аре алайа мә ьди ит'бара хwә мьн нәданин. Wана т'ьре, мьн фәстана әw хапандьн, әз жь qӧльхе дәрхьстьм, дәwса айльга мьнә дӧ

məha, йа кӧ дьгьрт 50 манат, ани 7 манат данə мьн, дӧ-се qамчи данə пашйа стӧкӧра мьн, əз wедəре Ӏьштьм.

Алайа əскəр чу, ви ч'йайе хьки-хали, əз мамə т'ə-не бе сильӀ', чйае нəнас у wəӀ'ид. Мьн да Ӏ ьше xwə: əз бемə нава wан к'ӧрда, ə'шире мьн дəрбазкьн, əзе Ӏəр'ьм. Əз Ӏатьмə дəwca wape wан, ле кəсəк т'ӧнəбу, т'əва бар кьрьбун, чубун...

Əз к'ӧда Ӏəр'ьм. Лə'зəке əз wедəре сəкьним, мьн xwəр'а фькьр дькьр. Мьн Ӏəw ньӀер'и, бьнийа мьнда дəнге льнге Ӏəспа Ӏат, əз к'ətьмə к'озəкə бəрха мəзьн, qӧла диwарар'а дина xwə да wан, чька əw к'инə. Эме qəльнəке сəкьним, мьн дит дӧ-се əскəре урьс we тен. Лə'зəки шунда мьн ле ньӀер'и кəри əскəре сйари we сəр к'ӧтайə сəр Ӏəвдӧ, кəр'ə-кəр' тен. К'ӧхин жь йəки нəдьӀат, бəре мьн кьр, əз дəрк'əвьм Ӏəр'мə пешйа wан у Ӏ'ал-Ӏ'əwале xwə wанр'а бежьм. Паше əз дӧшӧрмиш бум, дьбəк əwана бежьн тӧ щə'суси, мьн вандəра бькӧжьн- əз Ӏəма кəр'ə-кəр' щие xwəда сəкьним, Ӏьнəк жь wан Ӏатьн бəр дəре Ӏозе-р'а дəрбаз бун.

Мьн гот: Wəлə we бен мьн бьбиньн, чька мьн бькӧжьн, бьгьрьн, бьбьн, йане ə'щебəкə дьне биннə сəре мьн. П'ак бу, Ӏатьн дəрбаз бун, кəсəки əз нəдитьм.

Ьди нивро дəрбаз бубу, эвар незик дьбу. Əз жь Ӏозе дəрк'ətьм, мьн бəре xwə да ч'йае мəзьн, чум. Ӏəла Ӏе тари нəк'ətьбу ə'рде, əз Ӏатьм дəрк'ətмə сəре ч'ие. Əзи бьрчи бум, нан мьнр'а т'ӧнəбу. Жь сəре ч'йа мьн ле ньӀер'и, р'йа кӧ əз теда Ӏатьбум, нас кьр Бьнат'ара ч'йе wаргəк Ӏəбу, wаргəйи вала бу, кəсəк т'ӧнəбу, ле ду же дьк'ьшйа. Мьн го: Wəлə wедəре мəри Ӏəнə. Мьн xwə ви wаргəйи гьрт, əз чум. Əз Ӏатьмə нава wаргə, кəсəк т'ӧнəбу. Wана жи бар кьрьбун, чубун, агьр бəри сəргина, п'əин дабун, əw сəргин у п'əин мьн т'ьре мəринə. Бьрчибуне зор дьда мьн, мьн ньзан бу чаwа бькьра, п'ьнщар' жи qə дəст нəдьк'ət. Əз жь wара дурк'ətьм, мьн ньӀер'и сəр р'е Ӏəванəкə т'ьжи жь бара к'ətийə. Əз Ӏатьм, мьн Ӏəван

hьлда, ле ньhер'и, чь бынhер'ьм: həванə т'ьжи гəньмə. Мьн гəньме xwə hьлда, вəгəр'йам, чумə щəм эгьр, селəкə кəвьн ль wедəре мабу, əw сел да сəр эгьр, сел сор бу, hьнə гəньм мьн кьрə селе xwəр'а qəлинок qəландьн, wəхте qəлиноке мьн сор бун, мьн р'окьрə сəр бишмете xwə у hьнəкə дьне кьрьнə селе. Гава кӧ мьн qəлинок т'ер харьн, qӧдум hатнə бəр чоке мьн. Паше мьн гəньме майин жи qəланд, т'ьжи həвана xwə кьр, əз р'ек'этьм, hатьм дак'этьмə гели. Ьди тари мьн к'этə э'рде. Əз р'абум, к'этьмə qəфа зьнарəки, р'уньштьм. Ӈ'эта ниве шəве əзи h'ьшйар бум, ви али xwə дьnher'и чька дə'бə wандəра т'ӧнə. Ньзам чawa хəwр'а чум. Сьбе шəбəqе h'ьшйар бум, мьн заньбу р'йа мьн дурə, əз диса р'е к'этьм.

Гəрəке əз бежьм, р'йа мьн р'екə чətьн бу; мəхлуqət р'əви бу, чубу; wандəра сə т'əвə бьрчи бун, hини щəндəке мəрийа у h'əйwəнət бубун. Бина мəрийа дурва hьлдьдан у бь qəлфа пешйа мерьв дəрдьк'этьн. Куч'к ьди бубунə мина гӧра.

Щарəке qəлфə куч'ьке öса пешйа мьн дəрк'этьн, п'ак бу, дьзикава нəhатьн, həла эп'ещə э'рд həбу, бу э'wта-э'wта wан, мьн xwə авитə шкəвтəке, жь шкəвте мьн xwə жь wан xwəйкьр. Ӈ'эта р'о hатə нивро, сə жь шькəвте дурнəдьк'этьн, нивро шунда ма сəйе мəзьнə гӧрех. Мьн h'итəки мəзьн hьлда, фəсəлəк к'этə мьн, пьшта се мында бу, əw h'ите мəзьн мьн ль qафе сехьст, həр э'wтинəк же hат, дӧ се щара вəпəч'ьньки, ьди р'анəбу, мьн сə кӧшт, е майин жи р'əвин. Əз жь шкəвте дəрк'этьм. к'этмə дəве р'е, бь тьрс чум. Ӈ'əвəки чум, р'асти щьнйазəки hатьм: əw мəри зуда кӧштибу, əз ьди hин бубум, qət нətьрсйам жь щьнйаз. Незики щьнйез бум, т'ьвьнга wи к'ӧчькчапа Р'оме бу. к'елəке к'этьбу, т'орбəки нава льнгадабу, мьн т'орбə жь нав льнга дəрхьст, т'ьжи гӧллə бун, т'ьвьнга xwə у т'орбе фьшəкава hьлда, жь шабуна льнге мьн э'рд нəгьрт. Чəqмаqе т'вьнге дəрхьст, ле ньhер'и, т'ьвьнгə р'уикьри бу, тьштəк пе нəhатьбу, hӧндӧр'е т'ьвьнге

дьбьрьци, тә дьгот т'әзә жь дәбәхане тьвьнг анинә, һәр қөндага дарин ль ә'рде һ'әвәки гәwр бубу. Мьн шабуна у бона щер'бандьне гөлләк агьр кьр. Чawa мьн нишан гьртьбу, һәма өса орт'а нишане хьст.

Ьди хәма мьн нин бу, бawәркә қөдум һатьн бәр мы', тө дьбежи: чокед мьн жи қәwәт гьртьн. Т'ьвьнга xwә һазьри ла дәсте xwә, гелида р'е к'әтьм. Жь шабуна қә ньзам әз чawa незики ашәки бум, тө дьбежи һьнәка гөтә мьн: ль эшда мәри һәнә.

Әз һ'әвәки сәкьним, ле ищар хәма мьн нинбу. Т'ьвьнга мьнә дагьрти һазьр дәст мьнда бу. Жь р'е дагәр'ийам, феза эшр'а чум, һәр пьш xwә у дора xwә дьнһер'ьм. Әз кө жь эш дурк'әтьм, мьн ньһер'и жьнәк жь аш дәрк'әт у бәрбь мьн һат. К'өрди готә мьн:

— Бьра, бьбәхшин, төе к'өда һәр'и?

Мьн готе:

— Чи тәр'анә, дури мьн һәр'ә, незики мьн нәбә.

Әw жьньк сәкьни, готә мьн:

— Дьр'ийа xwәдедабә, әмә бьрчинә, қә нан т'өнә бьди мә?

Баре мьни гьран бу: һьм һәвана қәлинока, һьм жи т'орбе фьшәка. Мьн готе:

— Незики мьн нәбә, әзе ль тәхьм, нане мьн т'өнә, ле қәлиноке мьн һәнә, әзе бьдмә тә.

Жьньк дурва сәкьни, мьн һәвана xwә жь сәр мьле xwә жорда ани, қәлинок жь һәване дәрхьст, т'ьжи щеба xwә кьрьн, һәрч'е майин жи бь һәванева дани wедәре у же дурк'әт'ьм, готе:

— Хушке, wәрә бьбә.

Әw кө һат, һәвана қәлинок ньлда, чәнд һ'әб авитә дәве xwә, гот:

— Мәрийо-мәрийо, xwәде тәр'абә, xwәде огра тәр'абә, чь дьле тәда һәйә, xwәде тәр'а мьйасәр бькә.

Жьньк чу, незики эш бу, дө мер жи жь аш дәрк'әти һатьн щәм we жьньке, ль мьн ньһер'ин, дәсте

хwə бəрбь ə'змана бьльнд дькьрьн у дöə'а дькьрьн, ле əзи дур бум, мьн ьди нəбьhист, чь дьготьн. Əз бь лəз чум. Баре мьн h'əвəки сьвьк бу.

Р'еда к'ətə бира мьн, wəки ль Сариблахе, ль гöнде Qьзнəфəре мере мəт'а мьн həйə, мала wан ль wедəрейə. Əз ша бум, мьн зу кьр, wəки зу бем дəрк'əвмə Тəндурəке, ль гöнде Qьзнəфəре. Бəреда əз hини чоле бубум, ьди qə хəма мьн нинбу, нə шəв, нə жи р'оже, чьмкö т'ьвьнга мьнə бь мьнр'а бу...

ДЬЛК'ƏТЬН У "ДƏСТАНИГАРИ"

Əз чəнд р'ожада hатьм дəрк'ətмə Тəндурəке. Р'оже əз р'е дьhатьм, шəве жи мьн хwə дьда бьр'əкед зьнара, щие бьльнд, т'ьвьнга хwə дагьрти hазьр дьда сəр чока хwə, hазьрбум, wəки тьштəк бьqəwьмə. А, öса əз hатьм гьhиштмə гöнде Сариблаха, Тəндурəке. Р'ожəке əз wедəре мам мала Р'ьзган-аға, чьмкö мьн бьhистьбу кöр'е ви жи урьси хwəндийə. Мала Р'ьзган аґада əз п'ак р'ьhət бум, к'ьнще мьн шуштьн, мьн ав хwəкьр. Паше кöр'е Р'ьзган аға мьнр'а hат, жь гöнд дəрк'ət, р'йа Qьзнəфəре нишани мьн да. Əз hатмə мала Сəфое мере мəт'а мьн, hе дəwаре эваре нəhатьбу гöнд. Мере мəт'а мьн əз нəдитьбум, həр гаване жь нав мəлəгана дьhатьн, сальхе мьн жер'а дьдан, wəки кöр'е Шəмое буре ви дьхунə, наве ви Ə'рəбə...

Əз кö hатьм п'ər'е гöнд, мьн мəрики пьрси:

— Мала шех-Сəфо к'ижанə?

Мерьк т'ьлий хwə дьрежкьр гот:

— Əw мала hане жорьн мала шех Сəфойə, əwе ль бəр дери сəкьнийə, həма шех Сəфо бь хwəйə.

Мере мəт'а мьн сəкьни бу, əз незик бум, мьн сьлав дае, əви сьлава мьн вəгьрт, пьрси:

— Qöрба, тö к'ийи? Жь к'идəрейи? Əз тə нас накьм...

Мьн кö сальхе хwə жер'а да, əз к'имə, мере мəт'а мьн

әз бьрмә мале, бь дьл у әшq hатә р'уе мьн, пьрса мала мә т'әва кьр: мьн йәко-йәко жер'а гьли кьр. Әwи жь мьн пьрси дәрhәqа хwәндьна мьн, мьн жер'а гьли кьр: чawa хwәнд, чawa сәр к'әрхана пемзе хәбьтим у чawa әз чумә бажар'е Qәрсе.

Wәхте мьн әв гьли к'ӧта кьр, Сәфое мере мәт'а мьн жь мьн пьрси:

— Дә бежә, хале тә бь qӧрбана тәбә, бе тӧ ани, баране тӧ ани. Чawa тӧ т'әне hати, дәрк'әти вьра?

Чь hатьбу сәре мьн, мьн мере мәт'а хwәр'а гьли кьр. Әwи дәст ль чока хwә дьхьст дьгот:

— Ле мьн малхьраби, тӧ чawa жь wәлате Ә'нтабе т'әне hәйло hати, дәрк'әти вьра. Тә нәго hьнәк мьн дӧкӧжьн, wәйле мьн малхьраби... Каре, qизе, зу тәндуре дадә, Ә'рәбр'а харьне чекә.

Мәт'а мьн зуда мьрьбу, мабу мере we, кӧр'әки we (әw жи жь aqьл сьвьк бу) у qизәк, наве we Каре бу.

Мала хале хwәда әз мам незики мәhәке. Нава we мәhеда әз у qиза мәт'а мьн Каре hини hәв бун, дьле мә к'әтә hәвдӧ. Әм щарна дьчунә чоле, дьчунә мале щинара у гәлә щийа, әм жь hәв нәдьqәтийан, hәвр'а дьчун. Әм ӧса hини hәв бун, ӧса дьле мә к'әтә hәвдӧ, wәки нив сьh'әте мә hәвдӧ нәдита, бина мә дәрнәдьк'әт. Мә соз да hәвдӧ, wәки әз Каре бьстиньм, йане бьр'әвиньм. Wәх. те мә бә'са хастьне дькьр, мә ньзан бу әзе qәлән жь к'ӧ биньм, wәки Каре хwәр'а бьхазьм.

Әзи к'әсиб бум, тьштәки мьн т'ӧнәбу, мьн qәлән бьда. Щарна баве Каре сәр дәнге мәда дьhат, әw гьлие мә дьбьhист, әwи жи дьгот:

— Лао, qәлән шәриә'теда hәйә, h'әта п'ехәмбәра жи qәлән дайә, чawa әз тә бе qәлән бьдьмә мер. Хәлqе мьнр'а чь бежә?

Каре дьгот:

— На баво, qәлән де у бава дәрхьстийә бона к'ара хwә, мә нот'ьла пез хwәр'а дьрфошьн.

Баве жи əw гьли qəбул нəдькьр. Ӏесьр жь чə'ве Каре дьӏатьи, дьгьрийа, ӏəр бь гьри бəр дьле хwəда дьӏат. Wəхте баве Каре дьчу, мьи Карер'а дьгот:

— Нəгри, бьсəк, əзе бьхəбьтьм, п'əра qазанщкьм, qəлəне тə бьдьм, тə хwəр'а бьхазьм.

Каре жи ша дьбу, нəдьгьрийа.

Баве Каре мəрики зə'фи шəр'уд бу у ӏерс бу. Wи гöнди т'əви бь баве Каре нькарбу, wəхте чомахе wи у мəртала wи дьк'ətə дəст, кəсəки пе нькарбу. Wи гöндида дьман qəбилəкə көрманща, wанр'а дьготьн qəбила'«йəкнава», мəзьне we qəбиле Щəwo бу. Мəринə зə'фə р'ьнд у ӏ'öрмət бун.

Гöнде Сариблахе бəреда щие əскəр бу, п'ошта əскəре синоре Урьсете хwəй дькьр, теда ӏəбу. Wи əскəрир'а Урьси дьготьн «пограничи». Гəлə qьжле[1]/ əскəр теда ӏатьбунə авакьрьне. Ль wи гöнде Сариблахе р'уньштьбу каменданте əскəре урьс. Жь Урсете əскəр дьӏат ль wедəре р'ьӏ'ət дьбу, зəгирə дьстənд, дьчу бəр бь шəр'е Р'оме. Хенжь we йəке, wи гöндида ӏатьбунə авакьрьне чənд дьк'ане ермəнийа. Əw дəр бубу минани шəӏəрəки. Өз ӏəрр'о дьчумə wедəре, хwəр'а тəмашə дькьр, эвара вəдьгəр'нйам, дьӏатьмə мал. Каре жи сьбе ӏ'ətа эваре хəбата мале дькьр у харьн чедькьр, ӏивийа мьи дьсəкьни: Щарна, wəхте əз дəрəнги дьк'ətьм, тəми дьда лawке йəкнава, wəки бежнə мьи, əз ӏəр'ьм нан бьхöм. Ле əзи нəбьрчи бум. Чənд салдат-əскəр бьбунə досте мьи: əwана ə'щебмай дьман, дьготьн:

— Ӏ'əйран, мəрьв ньзанə, wəки тö нə урьси, öса п'ак зьмане мə зани. Тö к'идəре öса ӏинбуйи?

Мьи сəрӏатийа хwə wанр'а гьли кьр:

Чawa нава мəлəгана р'енщбəр бум, чawa дьчумə мək'т'əбе, чawa чумə qазахар'а у чawa wана əз жь qö-

---

1 Qьжле—казарма.

лӧхе дәрхьстьмә. Wана у афисере-забьте wан жь мьн һ'ьздькьрьн, һәрр'о харьн дьданә мьн, әз бьрчи нәдьбум.

Р'оке, сьбе шәбәqе бу, әскәре сийари һатьн, незики мала баве Қаре бун у гази мьн кьрьн. Wана готә мьн:

— Wәрә, комендантe Сариблахе мәзьн һ'ӧкӧм кьрийә, wәки ве сьһ'әте бей щәм, we qӧльха дилбәндие бьдә тә.

Бь әве щабе әз зә'ф шабум. Дәсхwәда к'әтә фькра мьн: әз п'әра қазанщкьм, қәләне Каре бьдмә баве we, Сафо. Әз зу р'абум, мьн сәр ч'ә'ве хwә шушт, қә тә'ште жи нәхар, бәзим чумә Сариблахе. Каре пәй мьн к'әт, кьрә гази:

— Ла п'ор'кӧр'кьре, тӧе бе тә'ште чаwа һәр'и? Wәрә тә'ште бьхwә, паше һәр'ә...

Ле мьн қә щаба we нәда, әз ләз дьчум, wан р'ожа гәлә р'ӧә'ат бь ә'рәбә, фьрг'уна у бара зәг'ира әскәр аниби, чаwа олама дәwләте. Әw р'ьә'ат гьшк к'ӧрд бун, әрмәни бун, т'ьрк у һӧр'ӧм бун. Қәсәки жь wан зьмане урьси ньзан бу, комендант у забьта нькарьбу әw сәрwахткьрьна.

Әз кӧ незики ә'рәба, фьрг'уна у гае баркьри бум, мьн ньһер'и, комендант хwә-хwә нава wанда сәкьнийә, дора wи т'ьжи мәри бунә, һәвдӧ нькарьн сәрwахткьн. Әз һатьм, незик бум, сьлав да wана, жь wан мәрийа пьрси чь һ'әwалә, wана щаба мьн да, гот:

— Әм ьди нькарьн пешда һәр'ьн, иро панздәһ-бист р'оже мәнә, шәв-р'о әм тен, wан нәwала у гәлийа, һ'әйwанәте мә дәст хwә чу, сәqәт бун, әм нькарьн ве зәг'ире пешда бьбьн. Эскәре сәр мә, мә дӧк'ӧтә...

Әз һатьм, нәзики комендант бум, жер'а т'әмәнә бум, дәсте хwә да бәр ә'нийа хwә, минани әскәр у готе, чь дьхазьн әw мәри? Комендант ль мьн ньһер'и мьн р'а гот:

— Тӧ дьхази qӧлӧх бьки? Чәнд зьмана зани? Чьма тӧ жь qӧльха хwә бәре дәрк'әги?..

Мын wнр'а гьли кьр гот, чawa hатэ сэре мын, лъ цёлёха мынэ бэре. Дэрhэца зьманада мын гот, эз заньм зьманед: р'оме, эрмэнийа, hёр'ёма, к'ёрда у урьси.

Комендант жь мын пырси:

— Тэ к'идэре хwэндийэ, wэки тё аца зьмана зани.

Мын жер'а гот, кё мын т'ё щийа нэхwэндийэ, бавe мын у эм р'енщбэр бун нава wан мьлэта, лэма жи зьмане wан заньм, ле зьмане урьси мын п'ак хwэндийэ, мэк'т'аба гёнда йа 5 дэрсхана к'ёта кьрийэ. К'агэза хьлазкьрына пенщ дэрсхане wи чахи жь бэрийа хwэ дэрхьст, дьрежи комендант кьр. Комендант эз hьлдамэ сэр цёлёхе, эwи жи айльг'а мын к'ьвшкьр 25 манат у h'ёкём кьр, wэки к'ьнще эскэрие р'ьнд бьднэ мын.

Ве цёлёха т'эзэ h'але мын хwэш кьр, гэлэки дьхэбьтим, жь мын h'ьздькьрын. Эскэре кё цёлёха комендант дькьр, т'ахбура 593-а бу, жь Оренбурге бун, т'эвэ ьди нэ щаhьл бун, жь эскэре майин мэзьнтьр бун, кал бун, эскэре майини щаhьл цэрф wан кала дькьр. Дьготьн «эскэре э'иса», эw кал зэ'ф дьхэйидин. Мын жь эскэрэки пырси: «Чьма wанр'а дьбен эскэре э'иса?»

Эwи мынр'а гот:

— Эw нав данэ сэр wана бона we йэке, wэки эw кал т'эв hатынэ шэр', hатынэ пышта п'адше, бь наве э'иса п'ехэмбэрва, нишана хач'э мэзьн данэ сэр э'нийа wана, чawa мэрие п'адшейэ h'элал.

Щарна нане зэгира эскэр дэрэнг дьhат. Wи чахи жи эз, зэг'ирэк'ар Андреев, чawьш[1] Николаев у чэнд цазахава, эм дьчунэ гёнда, мэ дэwар дьк'ьр'и, дани.

Сэр we цёлёхе эз мам h'эта сала 1915. Харьн, к'ьнщ у мьдас жь к'иси дэwлэте бун, хенжь айльха мын, п'эрэ дэст мын дьк'этьн, эw п'эрэ т'эв мын дьбьр, дьда бавe Каре дэwса цэлэне Каре. Сэфойе бавe Каре, соз да мын, wэки эз 150 манати бьдмэ wи, эwe Каре бьдэ мын.

---

1 Чawьш—урьси фельдфебьл

Р'астә, qәләнәки һьндьк бу, ле баве Каре дьготә мьн:

— Чьма тӧ хәриби? Нә тӧ кӧр'е буре мьни, һьм жи кӧр'хале Карейи...

Мьн һәр мәһ айльга хwә дьстәнд, дани, дьда баве Каре. Хенжь wи п'әрәйи, мьн даеда мьһ'инәкә «Кьһ'ел», тьвьнга хwә к'ӧчукчап, дәстә к'ьнще р'ьнд жи мьн Карер'а стәнд. Хенжь һурамуре майин...

Щарна, wәки дьбу хәбәрдан, хәлqе мьнр'а дьгот: «Тә һьндьк нәдайә, тә гәлә дайә. К'е тәр'а һатьбу хwәзгини». Ле кәсәк нәһатьбу, мьн хwә кәр' дькьр...

Мьн кӧ qәлән да, к'ӧта кьр, изна хwә жь комендант стәнд, wәки бьһелә әз жьна хwә, Каре бьбьмә мала хwә, диса вәгәр'ьм бем. Комендат изна мьн да, сәрда жи чәнд манат жь щеба хwә дәрхьст да мьн, гот:

Һане, әва п'ешк'еши тә у жьна тә.

Мьн р'азәльхи да комендант, әз ләз вәгәр'ийам, һатмә щәм Сәфо. Мьн Сәфор'а зуда готьбу, wәки к'аре Каре бькә, әзе бьбьм. Ле әз кӧ һатьм, Сәфо тӧ к'аре Каре һәла нәкьрьбу. Мьн пьрси жь Каре.

— Чьма к'аре хwә наки. Нә әзе тә бьбьмә мала мә?

Каре кәр' бу, qә мьнр'а хәбәрнәда, ль дери дьньһер'и һесьр жь чә'ве we дьбәрин, дьк'әтьнә сәр сурте сор. Мьн ньзанбу чьйә, чь qәwьмийә? Әз зур бум, мьн ль Сәфо ньһери. Сәфо жи чомахе wи дәстда, нотьла мәрики һазьркьри руньштьбу.

Мьн жь Сәфо пьрси:

— Хало, чьма наләзини, нә ьди дәрәнгә?

Әwи щаба мьн да:

— Ә'рәб, тӧ кӧрәки аqьли у зә'фи хwәндийи, әз чawa Каре бьдмә тә?..

Әwи кӧ öса гот, минани авәкә сар тӧ сәр мьндаки. Әз рöса бум мам. Мьн готә Сәфо.

— Нә мьн qәләне хwә тәмам дайә тә, мьн дәwса qәләнәки се-чар qәлән да тә. Әва сәләкә, мьн айльга

хwə да тə, хенжь айльгe: чь дəст мьн дьк'ət, тəви ль мала тə бу.

Сəфо к'əнийа, сəре хwə h'əжанд, гот:

— Тə qə п'ərə нəданə мьн.

Мьн щарəкə дьйе жи готе, wəки тö мере мəта мьни, хале мьн тей, чьма дəсте мьн Каре жь həв дьки?

Сəфо жь щи рабу, бəрбь мьн hат, чомах hьлда гот:

— Wəки тö зə'ф хəбəрди, əзе тə бьк'ötьм, жь мала хwə жи дəрхьм, ьди haйельм, п'ега тə ль мала мьн к'əвə!

Мьн лава кьр, готə Сəфо.

— Ахьр öса нə п'акə, əва салəке зедə həйə, əз дьхəбьтьм, тиньм qəлəне qиза тə дьдьмə тə, чьма тö wa дьки?

Сəфо пашда чу, жь мьн дурк'ət, гот:

— К'əнге тə qəлəн дайə мьн. К'əнге у к'инə хwəзгиние тə, е кö hатьнə qиза мьн нишан кьрьнə, qəлəн к'ьвшкьрьнə у к'и шаде тəйə, wəки тə пеш wива qəлəн дайə мьн?..

Əва гьлийана əз лап бе гöман кьрьм. Əз тəзə сəр wан хəбəра к'ətьм, wəки Сəфо əва сал-нивəкə мьн дьхапинə, мале мьн дьхwə. Мьн ле нь'ерги расти жи əwи əз хапандьм, тьштəк жи же дəрнак'əвə... Мьн кьр кö, əз мь'ина хwə же бьстиньм, həрьм. Əз чумə тəwле, мьн кьр кö дəстк'еш кьм, дəрхьм. Сəфо жь щи рък'еви мьн кьр, дьзгина мь'ине жь дəст мьн дəрхьст, höндöрда əз к'ötам: дəст у ləпе Сəфо минани дəст ləпе h'ьрга. Əзи he зарö бум, qəwата мьн нəдьгьhиште, əз бəр рəвим, дəрк'ətьм дəрва. Сəфо дабу пəй мьн, тьвьнга мьн сəр мьле мьн бу, Сəфо пара дəст авитə тьвьнга мьн, бəрбь хwə к'ьшанд, тьвьнг жь дəсте мьн дəрк'ət, ле we ьь'əте жи гöр'ин жь тьвьнге hат, лула тьвьнга мьн дəсте Сəфода, Сəфо к'ət. Жь qарə-qар, хəбəрдана мə мəри тьжи бəр дери, сəр ханийа бубун. Гöндийа əва йəка

дит. Дö эскэре урьс жи гöндда бун, wана жи дит. Ћатьн, эз гьртьм, тьвьнга мьн öса дэсте Сэфода ма.

Wан эскэра эз анимэ щэм комендант, жь щэм комендант шунда эз бьрмэ Qöлпе, щие пьристав ле дьма, ль wедэре эз гьртьм...

Чэнд рожа шунда бь Ћ'öкöме комендант бу суда мьн. Бэри суде, судеда жи гöндийа тэв расти готьбун, Қаре хwэ жи готьбу:

— Ә'рэб тьвьнгэ сэр мьла дьрэвийа, баве мьн пара гьћиштэ Ә'рэб, дэст авитэ лула тьвьнге, к'ьшанд бэрбь синге хwэ, пьшта Ә'рэбэ ль баве мьн бу, бу гöр'инийа т'ьвьнге, т'ьвьнг агьр бу, дэсте баве мьнда т'ьвьнг ма, баве мьн к'эт.

Гэрэке мэрьв бирнэкэ гьлие э'ширтие, у эз дьньвисьм эw qэзийа кö ль мьн qэwми. Мэзьне wи гöнде «йэкнава» Щэwo бу. Wэхте салдата эз гьртьм, ьди we ббьрама щэм комендант, эwи гот:

— Гэлэ щинарно, Ә'рэб иро шунда дьжмьне мэйэ, к'идэре расти мэ бе, эме лехьн, ле ви гьлида Ћун гэреке расти хэбэрдьн, чаwа qэwмийэ öса бежьн... Иро щамере Ә'рэб к'этийэ, бь qэйде мэ э'шире. Эм к'этийа нахьн, к'энге Ә'рэб р'абу сэр п'йа, а, wи чахи эме э'ширти у мерани лехьн.

— Wэ тэва дит, wэки Ә'рэб дьр'эвийа, дьчу, ле шех Сэфо да пэй Ә'рэб, дэст авитэ лула тьвьнга wи, сэр хwэда к'аш кьр, бу гöр'инийа тьвьнге, гöллэ ль шех Сэфо к'эт у т'ьвьнг жи дэсте wида ма. Ћун гэрэке бежьн we йэке, чь wэ чэ'ве хwэ дитийэ. Жь we шунда Ћун тэв заньн, wэки расти бежьн, шех Сэфое р'э'мэти гэлэ мале Ә'рэб хар: ахьр хwэде qэбул нэкьр...

Жь wан шунда Ћэрдö эскэре урьс зэ'ф р'ьнд хэбэр дабу, wана готьбу:

— Гöне Шамилов qэ те гöнэ, эwи мерьки хwэ бь хwэхwэ кöшт, чьмкö Шамилов дьр'эвийа, дьчу, эwи да пэй, эwи

хwə-хwə дəст авитə лула тьвьнге, к'ьшанд, wəки əwи нəк'ьшанда, Шамилов рəвибу чубу, əw жи сьламəт мабу...

Т'əва öса р'асти, həqзандə дьгот.

Wəхте суда мьи к'öта бу, əм ьди гəрəке жь гöнде Qöлпе дəрк'ətана бьhатана, мьи готə салдата:

— Бьсəкьи, бьра əw həр'ьи, əз ьикарьм wанр'а бем we р'ева мьи хьи, мьи бькöжьн.

Салдата готə мьи:

— Чьма дьтьрси, нə мерька тəва р'аст гот?..

— Чаwа qəwьми бу, wана жи öса гот.

Мьи wанр'а гьли кьр: qəйде мə ə'ширие у чаwа мəзне гöнде wаи Щəwое «йəкнав» we р'оже готьбу щинаре хwə...

«Йəкнава» чун, əз салдатава манə Qöлпе, əм чунə мала досте баве хwə Гузадианс Тигран, əwи мерьки höрмəтəкə р'ьнд мəр'а кьр: харьи бол бу. Хенжь we h'öрмəте щəм мьи незики 50 маиати həбу, е кö комендант п'ешк'еш дабу мьи у Каре...

А бь ви тьhəри гор'бьгор'е Сəфо нəhьшт мьразе мьи у Каре həв бьбə.

ЛЬ WƏЛАТЕ Р'ОМЕ. К'ЬЛАМА СЙАБƏНДЕ СЬЛЕВИН У ХƏЩА ЗƏР...

Вəгəр'андьна мьи ль гöнде Qьзнəфəре ьди нəдьбу. Бь к'агəза комендант əз к'ətьмə сəр qöльхе, полка Лабинске, əw жи алайа qазах бу, чаwа дилбəнд у чумə wəлате Р'оме...

Əw wəлате Р'оме кö əскəре урьс зəвт кьрьбу, р'öə'ater т'ьжи бу. Əскəре мə дани бу Əнт'абе, əw чəнд гöнд: Севьк, Дерьк, Зедка у е майии гöнде эла Сипка бун. Эла Сипка жь дəст зöлма диwана Р'оме рəвибун, hатьбунə Урьсете: wəлате Qəрсе. Чаwа мəзьна-кала гьли дькьр: зöлма диwана Р'оме зöлмəкə öса бу, ьди wана ьикарбу тəйах бькьра, дьстəнд хəрщ: малə ду демək жь к'ижан

мале ду дьк'ьшэ, hэбэ-т'өнэбэ гэрэк бьдэ хэрщ, қэнчур, олам, бегар, сэре пез, сэре dewер, хенжь wан хэрща у бегара дьдан хэрще «диш к'ирэси» эw хэрщ демэк те навкьре бу көрманщи «к'ьрийа дьрана»—hэqе дьрана. Эw жи wa дьбу: wэки қаймэқайм (нэчэльк), мьлазьм, забытэк йане қөльхдарэки Р'оме майин бьhата гөнд, пэз жер'а шэржекьрьна, hөрмэт бькьрана, гэрэке эw гөнд нав хwэда хэрщ бешкьрьна, бьдана wи, чьмкө эwи қөльхдари бь дьране хwэ нане wан харьбу, гэрэке эрhэдэ hэqе дьране wи бьданае, wи хэрщир'а дьготьн: «диш-к'ирэси»...

Ибое Э'мо, жь гөнде эйла Сьнщо мьнр'а гьли дькьр, дьгот:

— Э'рэб щан, тө he щаhьли, растэ тэ хwэндийэ, ле тө ньзани зөлма диwана Р'оме, п'акэ тэ нэдитийэ. Эw зөлма кө Р'ом мэ к'өрдар'а дькэ, кэсэк накэ сэре қула, қул жи нэ wи h'алида бун. Wэки ль гөнде мэ көрманща зэбытик (щэндэрмэ) битэр буйа, гэрэке эw гөнде көрманща кажи-важи кьра, мэри бөк'өтана, р'өшэт бьстэнда, гэрэке эwи жи жь мэ бьстэнда «дишк'ирэси». Мала Э'мэр-аг'а мэзьне мэ шанздэh гөнде Сипка бу. Эрмэни жь wэлате урьс hатьн, мэр'а гьликьрьн, wэки мьлэте урьс нэ минани Р'оме зөлөмк'арэ, мьлэтэки р'эh'мэ. Мэ шewр кьр, эм бьрэвьн бэрбь wэлате урьс, бэрбь мьлэте р'эh'м...

— Эмэ нэ к'очэр бун, эмэ р'ьэ'ат бун, эм т'өщари дэрнэк'этьнэ зозана. Мэ шewр кьр, wэки бь мэ'нийа зозана эм бьр'эвьн...

— Мэhа гөлане к'өта бубу, чайир, бэст у зозана көлилк дабу, тэ'ве дьда э'рд гэрм дькьр. Э'ли аг'а эваре мэри шандьн гөнда, wэки гьрэ-гьре гөнда бен we шewр бькьн. К'ьвш кьрьбун р'ожа иние. Мэзьнед қэбила р'успи, гьрэ-гьре эла сипка hатьн, ль гөнде Э'ли аг'а топ бун. Ль wедэре мэ шewр кьр, wэки шэвэке, эварда эл рек'эвэ мэ'нийа зозана. Р'ожа р'эве к'ьвш кьрьн. Гэрэке hэр гөндэк р'еке бьhата ль дэшта Алащгьре эм бьгьhиштьна hэвдө. Ле өса нэбу. Эм кө р'ек'этьн, эл т'эв гь-

Ӏништнә Ӏәвдö. Ӏатьбу к'ьвшкьрьне: мере бь силӀ', шурмәргал, бь рьм, п'ишто у қәмә Ӏазьр бьн, Ӏьнәк хwә бьднә пешийа к'оча, ле ниве п'ьре хwә бьднә пәй к'оча, Ӏазьр бьн, wәки пәй мә к'әтьн, хwә нәднә паш, бьмрьн, ле Ӏесире хwә нәднә дәсте Р'оӀма хайин. Бәләде мә Сәрк'исе әрмәни бу, е кö гәлә щара чубу Урьсете, ре заньбу. Әwи Ӏьнәк зьмане урьса жи заньбу. Әм рек'әтьн. НәӀ шәва әм ре дьӀатьн, Ӏәр ль чйае Т'опран-қәле әскәре Р'оме хwә гиӀандә к'оче мә. Мә қә нәӀьшт, wәки әw әскәр дәст бәр хwә Ӏьлдә, гöлла агьркә, мә чар алийава Ӏ'öщум кьр, әскәр бәр мә көре к'örда тәйах нәкьр, рәв пе к'әт, сйаре мә бь рьма, пиштойа пәй к'әтьн, ле жьна, щаӀьла у мере бе сильӀ' к'оч дажотьн. Әм Ӏатнә сәре синоре урьс, дәрбази ви wәлати бун. Ле р'асти әз тәра бежьм, Ә'рәб, мьләте урьс, мьләтәки зә'ф р'ьндә, бе мурә, нахазә, wәки мә к'örда бешинә. А бь ви тьӀәри әм жь зöлма Р'оме хьлас бун.

* * *

Чәнд рожа шунда әскәре мә пешда чун. Әм Ӏатнә Бöрнöблахе. Әм незики чийае Сип'ане-Хәлате бун. Әw ч'йа öса мәзьнә, бawәркә тьштәки жь Әгри-Даге данахwә. ДәрӀәqа wи чйае Сип'ане-Хәлате к'örда к'ьламәкә р'ьнд дьготьн у шьро дькьрьн:

Хwәдеграви зуда, сәре wи ч'йайи дьгәрийа хортәки неч'ирван: Сиабәнде Слевин. Сйабәнд хортәки эгьни-зьрьнг у бәдәw бу. Жь эла «Зилийа» бу.[1] Дьле Сйабәнде Слевин к'әтьбу Хәще. Дьготьн Хәще жи қизәкә зә'фә бәдәw буйә. Сйабәнд к'әсиб бу, аqа мале wи тönәбу, wәки қәләне Хәще зәра бәдәw бьда, жь хwәра банийа. Хәще öса бәдәw бу, чьqас ә'ширәта дора wан Ӏәбу, wәки чә'ве к'е ль Хәще

[1] Әва гьлийа, бawәркә растә, чьмкö дора wи чйайи дö п'а дьманэла Ә'вдьлмәщите Зилн, жера дьготьн Ә'вдьлмәщите бавезди.

к'әта, аqьл сәре wан дьчу. Дьле Хәще жи п'ьр' к'әтьбу Сйабәнде Слевин. Баве Хәще к'өрдәки зә'ф нә к'әсиб бу, заньбу, wәки дьле Хәша qиза wи у Сйабәнде Слевин һәвда һәйә. Әwи жи Сйабәнд qәбул дькьр, ле к'анбагбә, жь тьмайа дьне нәдьхwәст qиза хwә бьдә Сйабәнде Слевин, әwи дьхwәст qиза хwә бьдә qәләнәки п'ьр' бьстинә. Мерайа Сйабәнд, мерхасийа wи, һөрмәта wи у бәдәwийа wи мәрьв же тер нәдьбу. Сйабәнд у Хәще бь ә'мьре тәбийәте һәрдө жи дәнгбеж бун. Әw һәрдө дьзикава рәсти һәв дьһатьн, дьк'әтнә к'еф у һ'әнәка, ле гава кө дьбу бә'са qәлән, Хәще дьгрийа, Сйабәнд бәр дьле wеда дьһат, нәдьһьшт Хәще бьгри у сонд дьхар, wәки чаwа һәбә, һәрке көштьнбә, бь зорбә, йане хwәшибә, дәсте wи төщара жь Хәще набә у we Хәще хwәр'а бьстинә...

Щарәке qиз, бук у хорте әла «Зилийа» топ бьбун, дьчунә бындаруке. Хәще у Сйабәнде Слевин жи чун. Ль сәре ч'йае Сип'ане-Хәлате аqа qиз, бук у хорт топ бьбун, нәдьһатә һ'әсабе. Сйабәнд у Хәще шьвәр'екә дьнә'а һатнә wедәре. Гава кө Сйабәнд у Хәща-зәр тенә wедәре, дәве тәва хардьбә у зур дьбьн, wан һәрдөйа дьньһер'ьн. Ле гава кө дьбу листьк-р'әqас, йане дәнгбежи, диса кәсәк минани wан төнәбу...

Гәлә көр'ед бәга, агәләра у дәwләтийа дьһатнә хwәзгиние Хәще, Хәще йәк жь wана qәбулнәдькьр.

Чәнд сал к'әтнә орте. Р'ожәке Сйабәнд Хәще рәванд, бьрә сәре ч'йае Сип'ане-Хәлате. Се р'ожа у се шәва Сйабәнд у Хәще һәв ша дьбун у зә'ф р'азибун, wәки мьразе wан һәвдө бун. Р'ожа чара, нивро бу, нава көлилкада һәрдө р'уньштьбун. Хәwа Сйабәнд һат, сәре хwә да сәр чока Хәще, хәwр'а чу. Wәхта Сйабәнд хәwа ширьнда бу, Хәще тәморийа Сйабәндә көришки ша дьбу, ньшкева р'ьнгә-р'ьнг һат. Хәще ньһер'и бәста бьнийа wан.

Гак'увикә дәлал we дьр'әвә, дө-се гак'увийа дайә пәй. Ле гак'увики мәзьни хал-хали әw гак'уви т'әк кьрийә, дьбә е дьне нәwерьн сәрда һәр'ьн. Wәхте әва йәка

Хәще дит, Ӏесьр жь ч'ә'ве Хәще Ӏатьн, гьрийа. Ӏесьре öса к'ур дьбарйи дьлоп-дьлоп, сәр сурәте сорда дьӀатьн... Ӏесьрәк Ӏат, к'әтә сәр сурәте Сйабәнд. Сйабәнд жь хәwе банзда сәр хwә, ле ньӀер'и Хәще дьгри, Сйабәнд пьрс кьр:

— Хәще, чьма тӧ дьгри? дьвә кӧ тӧ п'ошман буйи? Бәр дәсте хwәде ад у қьрарбә, қәсәма мере бәребә, мә Ӏ'әта ньӀа минани хушк у бьра Ӏәвр'а дәрбаз кьрийә, әзе диса тә бьбмә мала баве тә...

Хәще готә Сйабәнд:

— П'и!.. Сйабәнд, тӧ чьма öса дьбежи?.. На, әз нә п'ошманьм, Ӏ'әта р'ожа мьрьне, әз жь тә дур нак'әвьм.

— Ле тӧ чьма дьгри?—Сйабәнд жь Хәще пьрскьр:

— Ӏежка гак'увики, гак'увикә р'ьнд дабу пешйа хwә, дьбьр, дӧ-се Ӏ'әба жи дурва пәй дьчун, нәwербун хwә бьдана сәр. Әw гак'уви мерхасәки минани тә бу, жь шабуна у әшqа дьл, гьрие мьн Ӏат, әз гьрийам...

— К'а?—Сйабәнд пьрскьр,—к'и али чун?

Хәще нишани Сйабәнд да, гот:

— А, ви алие Ӏан чун,—дәсте хwә дьреж кьр.

Сйабәнд р'абу сәр хwә, шур у мәрт'ала хwә гьредан, тир у кәване хwә Ӏьлдан, гот:

— Сәре ви чйае Сип'ане-Хәлате кәсәк жь мьн мерхастьр тӧнә, әзи неч'ирваньм, чawa гак'уви бе щәм мьнр'а дәрбазбьн у пәй wан к'әт чу.

Сйабәнд незики гак'уви бу, тиркәване хwә к'ьшанд, дьрежи wи кьр, wәки лехә, гак'уви минани мәрики, чьлапә кьр, Ӏатә щәм wи, стрӧе хwә ль Сйабәнд хьст, Сйабәнд авитә гели.

Хәще сәкьни-нәсәкьни Сйабәнд нәӀат, тӧ дьбежи дьле we заньбу тьштәк сәре wи qәwьмийә, лә'зәке шунда, Хәще пәй чу...Ви али, wи али гәр'ийа, Сйабәнд т'önәбу. Хәще гәләки гәр'йа, Ӏатә Ӏ'афа гели, ле ньӀер'и: Сйабәнд бьне гелидаһ, нә'лә-нә'л же те, Сйабәнд дарәке к'әтийә, ль пьштә пил к'әтийә, сингр'а дайә дәр.

Хәще вьра жь дәрд-кӧлар'а гот:

Сəрс чӏйае Сип'ане-Хəлатс we бь мьжə,
Бьне чӏйае Сип'ане-Хəлат we бь мьжə.
К'е дитийə, к'е бинайə,
Wəки нечӏир-нечӏирван бӧкӧжə?

Г'акувно, тə стрӧ дьрежо, wəкə бəжна мьно,
Чawa тə жь həв кьр дəсте жьи у мерo,
Стрӧ дьрежо,wəкə дара суке.
Чawa тə хьраб кьр бəхте хорт у буке.

Сӏйабəнд гот:
—Хəще, Хəща мьнə дəлал,
Чawa нəбу мьразе мьн у тə,
Мəс xwəp'a сəрс Сип'анс-Хəлатс,
Чекьра конəки рьнди дəлал.
Хəще мəкə, мəлубинə,
Hесьра сəр сурəте сорда мəбаринə...

Сйабəнд у Хəще гəлə к'ьлам wедəре готьбун дьк'əwгьри, дьгриа.

Чawa wедəре мьнр'а сальх дан, Хəще жи xwə зьнерда давежə. Ӧва к'ьлама у шьровəкьрьна we мəзьнə, h'əму к'ӧрд дьстрен, дьбежьн.

Ле qӧнтара ч'йае Сип'ане-Хəлате гӧндəк həбу, наве wи гӧнди Бостан-Qəйа бу. Ль wедəре əскəре мə hewьрибу. Ль wан гӧнда əва к'ьлама мьнр'а готьн...

«ХАЙИШ ДЬКЬМ, XWӘ НӘКЬНӘ К'ЬФАРА ГӦЛЛА МЬН» ВӘГӘР'АНДЬНА МЬН ЛЬ МАЛ

Qӧнт'ара ч'йае Сип'ане-Хəлате əм гəлəки нəман. Wəхтəке шунда h'ӧкӧме qӧмандаре ордие hат, wəки əм пешда həр'ьн. Qӧмандар h'ӧкӧм кьрьбу, гəрəке алайа мə бьгьрта qəлач'иед hьнда Мьлазгьре у Кармунще, к'елəка ч'əме Фəрате. Афисерəк, забьтəк, чəнд qазах у əз жи чawa дилбəнд, пешийа əскəр чун. Мə гəрəке щики р'ьнд бьдита, əскəр ле бьhewpə, ч'ере xwəш ле həбə, бона həспа.

Бəрwара ч'йакида əм дьчун, həспа сəри к'ӧтабу сəр

hәвдö, hеди-hеди дьчун Тә'ве дабу сәре чйае Сип'ане-Хәлате, бәрф тә дьгот зивә зер к'ьландә. Хölә-хöла канийабу, ава зәлал дьк'ьшийа. Шәв каннйада сое, мәндәке, тьршое у п'ьнщар'а майин навнери дабу. Кölилка жи п'әнщә дабун, щурә-щур'ә әw бәст. нәwал у бәрwар хә. мьландьбун, тә дьгот т'әв ль мә дьнhер'ьн. Бина wан кölилка хwәш дьhат. К'ьвш бу, wәки hәспе мә жи к'еф дьда, чьмкö щарна куз дьбун, дәве хwә давитнә hешнайа тәзә, р'ьнд дьчерйан. Нәр дәрбәкер'а дәве wан т'ьжи hешнайа хwәш дьбу. Пешийа мә дәнгәк hат. Әскәр сәкьни, забьт h'öкöм кьр, чәнд qазах пешда чун. Әм жи пәй wан дьчун, бәрә-бәрә әw дәнг незики мә дьбу. Wәхте hатьнә незик, мә ле ньhер'и, мерәк т'әне we дьр'әвә, незики 10—15 мера дайә пәй. Әw дәh-панздә мер гöлла агьри wи мере т'әне дьр'әвә дькьн. Дькьн, накьн, гöллә ле нак'әвә, е кö дьр'әвийа, hәй ль пьш хwә вәдгәр'ийа дькьрә гази, дьгот:

— Н'әйран, хwә нәкнә к'ьфара гöлла мьн· Wә жь мьн херә. Әw гьлие зуда qәwмийә, буйә, чуйә, wә херә.

Хwә-хwә жи вәдьгәр'йа, hәма сәр дәста йәк гöлле хwә давит, йәк мәри дöкöшт у дьр'әвийа, әw гьли жи дьготьн. Бәр ч'ә'ве мә, әwи эме 20 дәqәйи се мер öса кöшт. Qазаха hәвр'а гöллә авите, гöлләк ль пә'ние к'әт, бьриндар бу, әwи кö дитьн qазахьн, гöлла хwә агьр нәкьр. Qазаха әw гьртьн...

Мә же пьрси, әва чьтәвайә, wә жь hәвдö херә. Әwи мерхасиа мәр'а гьли кьр, гот:

— Исал чәнд салә дәрбаз буйә, wәки qәзийа qәwьми, мьн мерәк жь wан кöшт. Ньha әз hатмә ви гönде hани жерьн, шöхöле мьн ль wедәре hәбу, qә нә гönде wанә-жи, әвана пьзмамед wи мерке кöштинә, р'асти мьн hатьнә, дьхwәзьн мьн бököжьн, h'әйфа хwә вәкьн. Әз бәр wан дьр'әвийам, мьн п'аки дьгот: «Н'әйран, т'ö к'аре wә бь мьн нәк'әтийә, вәгәр'ьн, hәр'нә мал»...

— Әвана вәнәдьгәр'ийан, се мере дьн жи данә кöштьне.

Əw дəһ-панздə мер qазах гьрт, шандə диwана Мьлазгьре, ле əw хорте мерхас кӧ qазаха бриндар кьрьбу, шандиə һ'əкимхана əскəрие, сьламəт кьрьн, бəрдан чу мала хwə.

А бь ви тəһəри мьн wəхтəкə э'мьре хwə ль вьр дəрбаз кьр. Һəрро щие дур, сəре ч'ӥа у нəwала нава гьрминийа топа, рəqə-р'əqа гӧлла у кӧштие. Ль вьра нə минани хӧламтие йане гавантие бу, əз qə бьрчи нəдьбум, һəрр'о харьна мьнə гошти һəбу, əзи т'ер бум.

Зьвьстан ьди незик дьбу. Жийин бəрə-бəрə дьк'ətə чəтьнйе. Р'азана чадьрада жи ьди сар бу. Мə тəйах нəдьда, мьн фькьр дькьр wəки вəгəр'мə мала хwə. Wи чахи əскəр нəма жь мал (жь Урсете) дьстəндьн, wан намада дьньвисин wəки зар'е wан бьрчи дьбьн, буйə хəлайи, чьмкӧ чьqас мере хəбатчи һənə, бьрьнə шер'. Манə кал, жьн у зар'ӧ. Кəсə т'ӧнə бьхəбьтə, əк'ьн бькə. Ньнə намада жи дьньвисин, wəки дəwаре wан жи же дьстиньн, дьбьнə бона гоштие əскəр, жьн зар'ед wан жи хəлайеда дьминьн· Əва щабана у гьлийана һ'але əскəр лап хьрав кьрьбу. Һəр əскəрək мала wи, жьн у зар'ед wи мабун,шəв у р'о бəр ч'ə'ве wи бун. Əскəри т'əви нəр'əзальхиедабу, дьзикава п'ьстə-п'ьста wан бу, һəвр'а дьзикава хəбəрдьдан. Ньнəка жи əшкəла дьготьн: «Чи мə, чи ван чӥа. Ə'рде мəйи зə'фə, чьма əм һатьнə нава ван кəвьра у зьнара хуна хwə дьр'ежьн?..

Р'асти жи ə'рде Урьсете р'астə дузə, бе чӥа, бе кəвьр, т'ьжи мешə. Дəнг һат, wəки шəр'е алие Герман йане щəп'а (фронт) Герман зə'фи чəтьниеданə. wəки нəхwəшханада т'ьжи бьриндарьн, бе хwəйи, кəсək ле нань-һер'ə. Т'əва дьгот, əва йəка кӧ те сəре мə, т'əв хайинтийа-мьгənətийа мəзьнед мənə, мəр'а ханйнтие дькьн, мə дьфрошьн бона к'ара хwə. Гьшк һивийа к'ӧтабуна шер' бун, гəлək əскəр жь шер' дьр'əвийан, дьбунə «дезертир»[1]...

[1] Дезертир — əw əскəре жь шер дьрəвийа, хwə вədьшарт, нədьчу шер.

Чьqас әм иезики щәп'е (фронт) дьбун, әwqас h'але мә чәтьн дьбу. Әз чаwа мәрики хwә сәре хwә, нә әскәр бум, чьмкӧ п'адшэ урьс әм к'ӧрд нәдьбьрнә шер', мьн э'рзә да, wәки изна мьн бьдьн, әз hәрмә мала хwә. Qӧмандаре алайа мә бәре изьн нәда. Wәхте мьн гот, wәки изне нади, әзе э'рзе бьдмә qӧмандаре ордие, дӧ р'ожа шунда изна мьн да.

Мьн hәqе хwәйи пенщ мәha стәнд, бәре хwә да Синәка h'әсьнийа чумә мала апе хwә, мала кӧ'ед К'әле Бьро...

Синәк щики зә'фи р'ьндә, щие зозанайә, әз кӧ hатьм hьнәкә he конада бун. Әз hатмэ мала H'әмое зә'ве хwә, H'әмо кӧ'е К'әлое Бьро, hьм кӧрап бу, hьм жи зә'ве мьн бу, Ч'ичәка хушка мьн дестда бу. Кӧ'апәки мьн мьрьбу: Мәмо, дӧ кӧр'е wи hәбун, йәки нhha сахә, нав әскәре советиеда майорә, Бакроев Т'емур Мамоевич. Әз wедәре мала кӧр'апе хwә, п'ак р'ьh'әт бум, чьмкӧ р'о h'әта эваре сәре wан ч'йа у нәwалада әз гәләки wәстийа бум. Кӧр'апед мьн зә'ф жь мьн h'ьздькьрьн, р'о h'әта эваре жь мьн дурнәдьк'әтьн. Паше әз р'е к'әтьм, чумә wәлате Qәрсе, гӧнде Сусьз, щие мала мә ле дьма.

Әз кӧ вәгә'ийам, hатмә мал, мьн мала мә h'аләки чәтында дит. Әw чәнд сал бун, әз жь мале дурк'әтьбум, хәбатчи малда т'ӧнәбун, кемасикә мәзьн hатьбу сәре де у баве мьн. Дйа мьн чә'ве we дешийан, бьрьбунә сәр h'әкима, wан h'әкима чә'ве дйа мьн дьha хьраб кьрьбун, лап кор бьбу. Хушка мьнә Гоге, мә wи гӧндида дабу мер, щарна дьhат к'омәки дьда дйа мьн. Баве мьн ьди кал бьбу, ле жь к'әсибтийа хwә hәла he гаванти дькьр, гӧнде Сусьзеда...

Wәхте әз дәрда hатьм, дйа мьн әз нас нәкьрьм .. Р'абу сәр хwә, дәнге мьн нас кьр, хwә авитә п'есира мьн, әз h'әмез кьрьм, гьрийа...

Әw эме нив сьh'әте hәбу, нәдьhьшт кәсәк незики мьнбә. Гава кӧ әз тер пачкьрьм, паше хушка мьнә Гоге незики мьн бу. Дәнге hатьна мьн дәстхwәда ль нава гӧнд бәла бу, щинар тьжи дора мьн бун, ша дьбун, дьготьнә дйа мьн:

—Дийа Гәwре, чә'ве тә р'оньк, шькьр Ә'рәб hат. Тӧ hәма hәрр'о дьгрйайи.

Дийа мьн жи щаба wан дьда, дьгот:

— Әз зә'ф wә Сусьзийа р'азимә, хwәде кӧр'е wә бьhелә, р'онкайи тьме ль пешийа wәбә...

Баве мьн нә ль мал бу, чоле бәр dewep бу. Хушка Гоге чу мьзгини да баве мьн, Гоге бәр dewep ма, wәки баве мьн бе, мьн бьбинә.

Гава кӧ баве мьн бьhист, әз hатьмә, бәр калтийа хwә нәньhер'и, жь we дәре бәзи h'әта мал. Hатә мал, hесьр жь ч'ә'ва дьhатьн, дьгьрийа, әз h'әмез кьрьм, пачкьр у бь гьри дьгот:

— Лао, тә чawa әз тәне hьштьм. Нә әзи кальм, ьди чоле бәр dewep анщах саскар дьбьм, hәр гӧмана мьн тӧйи, тӧ жи дьчи. Бе р'енщбәрие жи идара мә набә...

Паще руньшт, h'але хwәда гьрийа, дәрдӧ кӧле хwә мьнр'а гьли кьр...

Гава кӧ әз чә'в баве хwә к'әтьм, мьн ле ньhер'и: к'ьнщ ле qәтийанә, сьтар ле нәмайә, ьди кал буйә.

Мьн баве хwә hьшт, кал бу, ч'ә'в чунә к'ор, дьран девда т'ӧнә, майә hәстӧ у ч'әрме wи. Әз к'әлогьри бум, мьн баве хwә h'әмез кьр у әз жи гьрийам.

Әм тәв сәр hәвда гьрийан...

Лә'зәке шунда әм кәр' бун, дәст бь пьрс-h'әwала кьрьн. Чь hатьбу сәре мьн, мьн чь дибу, тәв баве хwә-р'а гьли кьр. Ле мьн шәрм кьр дәрhәqа дьлк'әтьнийа Каре wанр'а бьгота, ле мьн тьхмин кьр, wәки әw пе h'әсийанә. Wана жи әw йәк нәда р'уе мьн.

Пәй гьлийар'а, мьн дәст кьрә щеба хwә, 180 манат дәрхьст, да баве хwә. Баве мьн ша бу, чьмкӧ наве пол п'әрә

(капекәк) мала мәда т'өнәбу, зьмере мә жи qə т'өнәбу. Нане р'енщбәрие эвар-эвар топ дькьрьн, бь wи нани идара хwə дькьрьн. Әw п'әрә бәр чə'ве баве мьн чawa дәwләтәкə мәзьн бу. Баве мьн дьгот:

— Лао, әва п'әра тера мьн у дйа тә h'әта се-чар сала we бькьра, ле мә п'әрә бь сәләф дәйн кьрийә у мәh бь мәh сәләфа wан зедә дьбә, wәхтеда мә дәйн нькарьбу бьда, ньha әw п'әре сәләфе сәләфа зедә дькә, әм анщах дәйне хwə бьдьн...

Чawa мьн серида гот, ьди к'әтьбу пайизкə дәрәнг, сөр'-сәрма р'ож бь р'ож зедә дьбу, hәрро шьли-шьлоп'ə дьбари, әз чумə бәр дewер, мьн нəhьшт баве мьн hәр'ə, бəлки әw бəлəнгаз h'әвəки рьh'әтбə. Мьн торбе хwəйи гавантие диса авитə стöе хwə.

Әw гöнде Сусьз кö әм hатьбуне, зə'ф гöндəки р'ьндбу, əhəлие теда тəв йək жь йəки четьр бу, херхаз бун, хəрибдост бун у бь р'əh'ьм бун. Бьнəлие wи гöнди жь эла «Сипка» бун. Т'ö гöнда, т'ö щийа мə öса р'ьh'әт дəрбаз нəкьр. Мə ньзанбу wи гöндида əмə хəрибьн, йане «п'әрək'әндəнə»[1]

Wəхте мала мə тəзə hатə гöнде Сусьз, әм к'әтьнə к'охе Усе Т'ещо. Усе Т'ещо мəрики зə'ф р'ьнд бу у мьлук бу. Саləке шунда, әм жь к'охе Усе Т'ещо дəрк'әтьн, hатьн, к'әтьнə к'охе Кьное Мьh'о. Кьно нə жь qəбила wи гöндн бу. Кьно хwə h'әсаб дькьр жь qəбила «Ортьлийа», мəрики h'але wи хwəш бу. Әw бу, бьре wи бу у се көр'е wи бун. Әва həр пенщ мера həвр'а бун, у хəбатчинə р'ьнд бун. Бьре Кьно сал донздəh мəh дьчу бəр пəзе мале, у Кьно бь həрсе көрава әк'ьн, тикьн у шöхöле мале дькьрьн. Wана öса дькьр, wəки чандьн, гьhийадьруи, нандьруи у нанк'öтан бəри гьшка дькьр. Мəринə öса həвр'а бун у мəринə öса тьфаq бун. Мəрьв hавьжийа хwə бь wан дани.

---

[1] Р'әрək'əндə—әw мəринə нə бьнəлинə, бе әрдьн.

Бәре мала Кьно, wәхте дьбу зьвьстан, нәдьһьшт әз у баве хwә һәр'нә оде хәлqе, әм һәр шәв ода wанда бун у шәвбьһерийа хwә дькьр. Жьна Кьно, Безе жьнәкә qальн бу, ле жьнәкә дьлован бу, ў бь р'әһ'м бу. Һәр шәв ль оде дьготә мьн:

— Ә'рәб щан, Ә'рәб, тöе мәр'а ч'ир'окәкә хwәш йане сәрһатике бежи, мьн дәст пе дькьр, дьгот һ'әта нив шәве дәрбаз дьбу, ч'ирок к'öта дьбу, мә шив ль мала Кьно дьхар, дьһатнә мала хwә. Мә wа шәвед зьвьстане дьреж шәвбьһерийа хwә дькьр. Ле әһәлие гöндие Сусьз жь мьн дьхәйидин, дьготьн:

— Ә'рәб, чьма әм нә мәринә, wәки тö щарәке бей ода мә жи, шәвбьһерике жи мәр'а бьки...

Әз щарна дьчумә мале wан жи, мьн шәвбьһери ль wан дькьр. Wи гöндида ньзам чьма, дö мала әз һ'ьз дькьрьм. Йәк мала Усе Поло бу, йәк жи мала Дәwреше Мьстое Qасо.

We сале бәрф зу к'әт, ньшкева ә'рд гьрт, һатә чоке, ьди бәрф qә нәһ'әлийа...Нә мина wан сале бәре, wәки бәрф дьк'әт, диса дьһ'әлийа. Бәрфәкә öса к'әт, пәз, дәwар ль мала бәлабу. Һәqе хwә мьн т'оп кьр, чәндәки шунда мьн к'аре хwә, чуйина хwә кьр, wәки һәр'м щики п'әра qазанщ кьм...

ПАРТИАЕДА (ФЬРQЕДА)

Жь бажаре Сариqамише мәри дьһатьн, гьли дькьрьн, wәки ль wедәре хәбат бе һ'әсаб һәйә: һьм рйа машине чедькьн жь Сариqамише һ'әта Әзörме, һьм жи рйа шоше (р'йа п'ашальг'). Дьготьн чь хәбате бьхази һәйә у хәбате мәрьв зу карә дәстхә...

Р'астә, хwәндьна мьн бь зьмане урьси р'ьнд бу, мьн әw зьман п'ак у фәрьһ' заньбу, ле к'е хәбат бьда мьн, бьда көр'е батрака.

We сала 1916-да пайизе, мала мә һ'аләки чәтьнда бу, зьмере мә зьвьстане т'öнәбу. Әw п'әре мьн жь щә-

п'а (фронта) шер' анибу, әw жи у һәqе р'енцбәрие жи, баве мьн да дәйне хwә, чьмкӧ сәләфе дәйн мәһ бь мәһе зедә дьбу у чawa баве мьн дьгот: «Әм дьхәньqандьн әwи дәйни у әwан сәләфа» .. Мьн изна хwә жь де у баве хwә стәнд, әз бәрбь бажаре Сариqамише р'ек'әтьм. Бәрф т'әзә к'әтьбу, р'е һәла п'ак нәдьхәбьти, р'е чәтьн бу, ле әзи щаһьл бум, хәма мьн нин бу. Р'о у дә'нәке әз гьһишть-мә шәһәр..

Сариqамиш бажарәки ч'укә, ле т'ьжи әскәр бу, гьмә-гьмәкә өса же дьһат, тә дьгот бажарәки гьранә: алики т'ьжи әскәр бу, бь т'оп, т'ьвьнг у әскәре сйари, алики т'ьжи п'алә бу.

Диwана Никалә гәләк махлуqәт: к'өрд, әрмәни, һөр'ьм ани бу сәр we р'е, дьданә хәбате, гәлә п'але урьс жи һәбун жь бажаре Москвае. Әw п'але к'өрд, әрмәни у һөр'өм бь га, ә'рәбә, һәсп у фьргуне wанва дьданә хә-бате. Әw мьләтед Кавказе: к'өрд, әрмәни у һөр'өм ньзан-бун зьмане урьси, ле инжинер, техник у хәбатчие майн-нә интелигент т'әв урьс бун. Гава кӧ тьштәк дьqәwми, әз дьчум, мьн дилбәнди дькьр. Инжинере мәзьн, нава wи Шатов бу, пе һ'әсийа, wәки әз зьмане wан мьләта п'ак заньм, әз к'ьвшкьрьм чawa дилбәнд..

Ль wедәре чәнд п'алед урьс бунә насе мьн: Климов, Михайлов, Попов у Алек'сандр Корнев. Әw һәвал гьшк өзве Партиа соснал-демократе п'але Урсете (болшевика)бун

Wана бәрә-бәрә әз незики хwә кьрьм. К'ьт'ебед ре-волйусие дьданә мьн, мьн дьхwәнд. Wан к'ьтеба ч'ә'ве мьн вәкьрьн, чawa мәрики жь щики тә'ри дәрхьн р'он-кае. Wан к'ьт'ебада әз пе һ'әсийам сәва чь әва шәр'е Урьс у Р'оме дьбә, чawa сәлмийандар—капиталист, бур-жуазиа к'аре дьбинә. Чawa мәрие бәләнгазә-к'әсибә ми-нани мә дьдьнә хәбате сьбе-шәбәqе һ'әта эваре, у хwәра к'аре дьстиньн. Чь мьн дьхwәнд әw т'әв бәр ч'ә'ве хwә дитьбу у хwә-хwә жи хәбьти бум, һатьбумә к'өтане, ле дәwләтийа, аға, бәга к'еф дькьр. Әw к'ьт'еб зә'ф ль мьн хwәш һатьн, ә'йни жь ә'мре мә һатьбу ньвисандьн...

Р'ожәке, wәхте мьн хwәнд к'ьт'еба Ленин дәрhәqа гöндие к'әсиб у гöндие дәwләти, к'ьт'ебәкә зә'фә р'ьнд бу, we к'ьт'ебер'а урьси дьготьн«Развитие капитализма в России»...Әз hатмә щәм hәвале Климов мьн же пьрси:

— Hәвале Климов, әва к'ьт'еба зә'ф р'ьндә, т'әв р'аст у р'ьнд ньвисинә, ле р'аст бежә, к'ижан жь wә Ленинә?

Климов ль мьн ньhер'и к'әнийа, гот:

— Hәвале Шамилов, Ленин нә ль вьрә, qә нә ль Урсетейә, ль wәлате Европаейә. Диwана п'адше гәлә щара Ленин гьртийә, авитйә кәла, сьргункьрийә, бона we йәке, wәки Ленин дьхәбьтә бона п'алә у гöнди бенә азакьрьне, wәки мәрие минани мьн-п'алә, минани тә чобан нәенә зерандьне, нәхәбьтьн нанозьк, бе hәq...

Мьн дәрhәqа к'öтане, зерандьна хwә гәләк wир'а гьли кьр, чawa әм дьhатнә к'öтане у бе hәq дьман. Мьн нишани wан гöндие көрманщ у мәләгане Алек'сандровске дькьр, дьгот:

— Hәр'ьн, пьрскьн, чька әз р'аст дьбежьм йан на? ләма жи әв к'ьт'еб т'әв ль мьн хwәш тен. Әз у баве хwә гаване ван бун...

Щарәке Ион Прохоров готә мьн, wәки әв п'алед урьс жь wи пьрса мьн кьрьнә. Ион Прохоров готә мьн:

— Ә'рәб, мьqати хwәбә, ньзам чьма, ван п'але Урьсете жь мьн пьрс кьрьн: р'астә Ә'рәб у баве хwә гаване гöнде wә бунә. Мьн т'әв жер'а р'аст гот. Ә'рәб мьqати хwәбә, aqaси wанр'а hәвалтие нәкә...

Мьн те дәрхьст, wәки wана пьрса мьн кьрийә. К'ьвш бу, wәки wана п'ак әз h'ьзкьрьм, wана щарна әз дьбьрмә нава щьвата хwә. Hәта wи чахи хәбата «подполи»[1] мьн ньзан бу чьйә, мьн партиа жи ньзанбу чьйә. Әw щара пешьн бу wәхте wана гази мьн кьр, әз бьрмә щьвата

[1] Хәбата дьзикава.

хwэ подполи. Мьнр'а готьн, wэки нэби-нэби кэсэкир'а бежьм, гэрэке дэ кэсэк ньзанбэ эз дьчьмэ щьвата wан. У гэлэ тэмие дьн жи данэ мьн. We щьватеда Ьатьбу Ьэвале Сурен Ьовсеп'йан, эwи мэр'а гот п'адша сэр тэхт авитьнэ...

Щарке щьвата мэ болшевикада йа дьзикава wана готэ мьн, wэки эз Ьэръм, wан к'ёрдар'а, эрмэнийа у Ьёрёмар'а бежьм: бьра дэ'wа р'ожЬэqа зедэкьрьне бькьн. Чьмкё эwана зэ'ф дьхэбьтьн, сьбе шэбэqе Ь'эта тэ'ри дьк'эвэ э'рде. Мьн гьлие wан qэданд. Ле эw к'ёрд, эрмэни у Ьёр'ём эw гьли qэбул кьрьн...

Р'ожэке, сьбе зу п'алэ гэрэке бьчуна сэр хэбате, ле п'алэ нэчун. Т'эв т'оп бьбун бэр дэре инжинере мэзьн у дэ'wа Ьэqзедэкьрьне дькьрьн...Инжинер шандэ пэй мьн. Эз чум, чь бьнЬер'ьм, незики дё-се Ь'эзар п'алэ бэр дэре инжинер сэкьнинэ, qар'э-qар'а wанэ, Ьewэрзэйэ, дэ'we дькьн. wэки р'ожЬэqе wан зедэкьн. Инжинер сэкьнибу сэр балконе ль qате дёда. Эwи кё эз дитьм, сэр балконеда хар бу, готэ мьн:

— Пьрскэ, чьма начьнэ сэр хэбате нэ дэрэнгэ, р'о Ьатийэ нивро.

Эw гьлие инжинер мьн бь зьмане wан: эрмэнийа к'ёрда у Ьёр'ёма wэк'ьланд, готэ wан: п'ала Ьэр йэк бь зьмане хwэ кьрнэ гази у Ьewэрзэ, готьн:

— Сьбе шэбэqе Ь'эта тэ'ри дьк'эвэ э'рде эм дьхэбьтьн, нава р'оже эм нив сьЬ'этe жи р'ьЬ'эт набьн, эм бьрчинэ, га у Ьэспе мэ жи т'ер альф нахён, Ьэqе мэ зэ'ф Ььндькэ. Эм дьхазьн р'ожЬэqе мэ зедэкьн...

Инжинер щаба wан да, гот:

— Бьра Ьэр мьлэтэк, к'и мэзне wанэ бьра мэрие хwэ к'ьвшкьн, эз т'эвар'а хэбэр надьм,—у чу к'этэ отахе.

We сьЬ'этe Ьэр мьлэтэки мэрие хwэ к'ьвшкьрьн. Эм эме 2 сэЬ'эта сэкьнин паше инжинер дэрк'эт, пьрси:

К'ижаньн мэрие wанэ бьжарти.

Ьэрчар мэри пешийа т'эва, башqэ бэр балконе сэ-

кьни бун, ль инжинер дьнһер'ин. Ӧw мәрие бьжарти диса әw гьлие хwә готьн. Мьн жи wәк'ьланд бь зьмане урьси готә инжинер. Инжинер готә п'ала.

— Әз тӧ һәqи wәр'а зедә накьм, һ'ӧкӧм дькьм wәки һун гьшк ве сьһ'әте һәр'нә сәр хәбате...

Мьн кӧ әw гьлие инжинер wәлгәр'андә зьмане wан, wанр'а гот, ньшкева qазахе сйари дәрк'әтьн бь qамчийа у шура нав п'ала к'әтьн, һьнәк п'алә бь дәсте шура һатьнә бьриндаркьрьне. Ле п'алә рәвин к'әтнә мешe Сариqамише сьх, чӥа у нәwала. Дӧ-се рожа кәсәк нәһатә сәр хәбате, ә'рәбә вала бун, га бе альф гьредайи мабун ә'орә-ә'орa wан бу жь бьрчибуне...

Ӧзве партиа болшевика у п'але урьса дьзикава-нан дьшанднә мешә, wан п'алара, wәки әw бьрчи нәбьн...га жи альф кьрьн...

Инжинер ле ньһер'и: кәсәк нае сәр хәбате, хәбата ә'щәлә майә. Паше әз шандмә мешә бь лава у диләка әw п'алә ани сәр хәбате, рожһәqе wан жи зедәкьр...

Бь к'омәкийа wан болшевика, бь к'омәк'ийа wан п'але урьс, әз һәрро дьчумә щьвата wан, ьди эп'ещә чә'ве мьн вәбун у мьн хәбатәкә дьл у әшq, дьбьр нава п'ала, шәр' дькьр бәр буржуа.

Ле жъ гьлие партиае мьн һәла тәв фә'м нәдькьр, мьн ньзан бу чьма һәвра дькьнә шәр' болшевик у меншевик. Мьн нәзанийа xwә әw йәк һ'әсаб дькьр.

Мьн тьре шәр' нава партиа гәрәке qә тӧнәбә у революсйонер гәрәке бьвнә йәк, п'адша сәр тәхт бавежьн, хәбатк'ара у гӧндийа азакьн жь дәсте wан зӧлмк'аре капиталиста, бәга, мира у аға. Щарәке мьн әва фькра xwә һәвале xwә болшевикра гот. Һәвале Климов эме дӧ сьһ'әта зедәтьр мьнра шьровәкьр мә'нийа wан шәр'а, орта мә болшевика у wан: меншевика. Хенжь we к'тебәкә qальн да мьн, wәки әз бьхуньм у бьзанбьм wан мә'нийа. Р'асти жи пәй хәбәрдана Климовра у xwәндьна we к'ь-

тебе, мьн фьрцийа шәр'а у мә'ни п'ак заньбу, wәки щики меншевика хәбәрда, һәрке һәвале мә нә ль wедәребуна әз р'адьбум, мьн хәбәрдьда ль wан дьхьст у дьгот.

Пәй we йәкер'а щьватәкә мә конспиратив[1] к'ьвш кьрьбун нава мешәда, щаб дабунә мьн, wәки әз жи бьчума we щьвате...

Бәр әвар бу, хәбат ьди к'өта бубу, гьшк мьжули шөхөле xwә бубун. Мьн xwә та кьр, әз жь нава чадьра дәрк'әтьм, цәста дәставе чум. Әз кө чум, к'әтмә нава мешә, мьн чъв данә xwә, нәwалар'а дьчумә к'урайа мешә. Р'еда әз һәй дьсәкьним, мьн дора xwә дьнһери, чька кәсәк пәй мьн нае, дәрк'әтмә щие мә к'ьвш кьрьбу, wәки әм һәвдө бьбиньн. Әз кө һатьмә we дәре, кәсәк жь һәвале мә wедәре төнәбу, ле ль wедәре чәнд мәри һәбун. Әз ә'щебмайи мам, тьрсийам. Wәхте әз незики wан бум, мьн сьлав да wана, wана сьлава мьн вәгьрт. Нав wанда хортәки цәмәри, к'ьнще әскәрие ле, цәләфиска руньштьбу. Мьн цә йәк жь wан нас нәдькьр, ле нав wанда һәбун мәри, е кө әз нас дькьрьм, ле мьн ньзан бу әw к'инә, наве мьн һьлдан, готьн:

— Һәвале Шамилов, к'ане һәвале майин?

Мьн xwә кәр' кьр, щаб нәда, чьмкө мьн ньзанбу, әw к'инә...

Лә'зәке щунда һәвале мьн жи һатьн у мә насийа xwә да һәвдө. Әw хорте цәмәр әрмәни бу, наве wи Сурен Һовсеп'йан бу.

Бь ви тәһәри хәбата фьрцe ль мьн xwәш һат, әз к'әтмә партиа болшевика (партиа П'але сосиал Демократе Урсете болшевика)[2]

Әw мәхлуцәте wедәре дьхәбьтин жь дәст хәбата гьран, к'өтане, бьрчибуне, дьжонбуне у сәрме нәxwәш

---

1 Конспиратив—дьзикава

2 Российская Социал Демократическая Рабочая партиа (болшевиков)

дьк'этьн, дьмьрьн. Әw бәләнгаз дәст хwә чубун: Ӏьнәка qә hәqe хwә нәдьстәнд, дьрәвийан дьчун, hьнәк жи га у ә'рәбе хwә жи дьhьштьн бе hәq дьрәвийан дьчун. Сәре рйа сәкьнибун щәндәрмә, әw мәри дьгьртьн, дьк'ётан, диса данинә сәр хәбате...Жь гёнда бь qәлфа мәрие тәзә данинә сәр we рйа машине, йа кё чедькьрьн бәрбь бажаре Әзёрме. Әw мәри жи дьк'этьнә wи h'али.

Эварәкә зьвьстане сар бу. Сьh'әта 11-12 бу, хәлq жь дәст хәбата чәтьн хwәра чубун. Мәрики хwә авитә сәр щие мьн, әз qаим h'әжандьм. Әз хәwр'а дьчум, ньшкева әз вәщьньqим сәр хwә, мьн ле ньhер'и hәвале Михайлов. Мьн же пьрси:

— Чьйә? Чь qәwмийә? hәвале Михайлов.

Михайлов готә мьн:

— Ӏьщбә, дәнге хwә нәкә, hане ви чәмәдани, теда hәйә к'агәз, бьбә нав әскәр бәлакә, ле вьра нәhелә, ньhада бьбә вәщерә, әwи гот у чу...

Әз рабум, мьн к'ьнще хwә хwәкьр, чумә нава кёрманще мә, е кё мьн гёмана хwә пе дани. Р'еда Ә'арьфе кёр'е Qәләндәр жь Qәрәqәле расти мьн hат. Мьн Ә'арьф да сәкьнандьне, h'әвәки пер'а хәбәрда. Әwи тәхмин кьр, wәки әз пер'а хәбәр дьдьм. Ӏәй дора хwә дьнhерьм. Ә'арьф готә мьн:

— Ә'рәб, чьйә? Чь ль тә qәwмийә? Чьма wa дора хwә дьнhер'и? Әва чь qёт'ийә дәсте тәда?

Мьн готә Ә'арьф, wәки әва qётийа к'агәзе хwәндьненә, qә тьштәки дьн теда т'ёнә, дәст мьн к'этьнә, мьнра бьбә вәшерә...Ә'арьф заньбу, wәки әз дьхуньм у к'ьтеба h'ьздькьм...

Ә'арьф qә нана нәкьр, гот:

— К'а, әзе бьбьм бьне э'рәбеда гьредьм, qә h'әвте говәк баве кәсәки нәбинә...

Мьн hәрдё чәмәдане хwә данә Ә'арьф, әз вәгәр'ийам, чумә к'этьмә нава щийа, разам.

Р'ожтьра дьне әз wи сәрида зу р'абум, чумә щәм Ә'арьф. Әw жи рабубу, альф дьда дәwаре хwә.

Мын к'агәз жь чәмәдан дәрхьст, кьрә хөрщьке, авитә сәр мьле хwә, бәрбь вакзала Сариқамише чум.

Ль wедәре әскәр тәзә hатьбу, сьбе шәбәqе нан ль әскәр бәла дькьрьн. Әз ьди hини we хәбате бубум. Мьн фәсал дьрежи дө салдата кьр гот: hәвал hане ве к'агәзе бьхунә, әва дәрhәqа мә ньвисинә, зә'ф рьндә. Wана хwәнд, кьрьнә п'ашла хwә, готьнә е дьне, йәко-йәко, дө-дө дьhатьн. Мьн к'агәз гьшк бәла кьрьн, hатьм щие хwә.

Әз кө hатьм, п'алә тәзә радьбун. Мә тә'ште хар, әз чумә сәр хәбате. Нивро бу. Михайлов р'асти мьн hат, hедика жь мьн пьрси:

— Тә qә чawa кьр?

Мьн щаба wи да гот: «Мьн тәв бәла кьр».

— Тә qә хwәнд, чь к'агәзьн?—Мьн готә Михайлов, wәки мьн qә нәхwәнд, ле әскәр дәст hәв дьрәвандьн.

— Әw тезисе Ленинә апреле бун,—hедика Михайлов гөhе мьнда гот, е кө hәвале Сурен Ьовсеп'йан анинә данә мә.

Мьн дәрhәqа wан тезисе Ленинә апреле ль щьвата мә дьзикава бьhистьбу, ле мьн qә нәхwәндьбу. Дьле мьн гәләки жь Михайлов ма...Мьн жер'а гот:

— Ле тә чьма бәрhьнге мьнр'а нәгот, мьн йәк жь хwәр'а бьhьшта бьхwәнда. Әва әw тезисьн е кө дәрhәqа wан hәвале Сурен Ьовсеп'йан мәр'а гот.

— Әре, ә'йни әwьн,—Михайлов готә мьн...

Ле әwи кө дит, wәки дьле мьн гәләки жь wи майә, бәр дьле мьнда hат, гот:

— Ьәвале Ә'рәб, qә бәр хwә нәк'әвә, мә бона хwә әw тезисе Ленин hьштийә, әзе әваре бьдмә тә, бьхунә.- Әз шабум...

We роже эваре мьн хwәнд «Т'езисе Ленинә апреле»...

Т'езисе Ленинә апреле qәwәтәкә öса да мә, wәки п'алә йане әскәр дьхwәндьн әw тезис, ьди хwә-хwә дьhатьн пьшта мә болшевика, хәбәр дьдан...

Гәрәке мәрьв р'аст бежә, гәлә к'омәк дьданә мә болшевике жь бажаре Qәрсе. Чәнд щара hатә щәм мә hәвале Ҥовсеп'йан Сурен, е кö нишани мә дьда: чаwа әм гәрәке бьхәбьтьн у чь бькьн. Бира мьн те Ҥовсеп'йан Сурен бәри тәва щаб мәр'а ани, wәки Ленин жь wәлате мә дәр hатийә Петрограде. Жь мәha апреле шунда ида Сурен Ҥовсеп'йан нәhатә щәм мә.

Мәha майе (гölане) незик дьбу. Партиа мә болшевика hазьрикә р'ьнд дькьр: мә дньвисин лозунге мә болшевика, бәйраqе сор hазьр дькьрьн, гәрәке hәр мьләтәк бь бәйраqа хwәр'а дәрк'әтана, мәри hатьбунә к'ьвшкьрьне: к'ижан мәри we бәйраqе бьгрә дәсте хwә у пешие hәрә. Бәйраqа мә к'örда мьн к'ьвш кьрьбу, wәки Р'әшит бьгрә хwә. Р'әшит хwә жь гönде Чәтәл-Похаре бу, феза Әмән-Чайре, wәлате Qәрсе. Хортәки бьльнди гәп у зәп бу, нав wан тәвада мәрики минани Р'әшит qәwат тönәбу. Мьн кö готә wи, wәки тöе бәйраqе бьгри хwә у бь мәр'а пешийа п'ала бей, Р'әшит qә нәгот на.

Митинг топ дьбу феза Сариqамише. П'але мә чекьрьбун щики бьльнд жь йашика—трибун, wәки рабьн сәр, хәбәрдьн. Wәхте п'але мә дәрк'әтьн: пешийа т'әва дьhатьн урьс, паше әрмәни, пәй әрмәнийара дьhатьн hör'öм, паши wан тәвара дьhатьн körманщ. Гәлә салдат у п'але бажаре Сариqамише жи hатьбун...

Wәхте Р'әшит гав дьда, дьhат у бәйраqа хwә к'awк'aw бьльнд дькьр, хәлqе, дьк'анчийа дьготьн:

— К'örд hатьн, к'örд hатьн, к'е әв бәйани hин кьрьнә.

Митинг кö дәст пе бу, бәре ә'wльн дәрк'әт wәк'иле диwана Керенски. Әwи дә'w дькьр, wәки әм шәр' пашда нәhельн, шәр'кьн Р'омер'а у Германиаера...

Wәк'иле әскәра у меншевика дьготьн:

— Революсиа ьди qәwьми, п'адша Николә тönә, ньhа диwан к'әтийә дәсте h'ökömәта wә'дәли, әм гәрәке к'омәке бьдьнә диwана Керенски, шәркьн Р'омер'а у Германиаер'а.

Пәй тезисе Ленинә апреле партиа мәр'а дьһа ә'йан бу: чь тактике әм быгрьн.

Бона we йәке we роже митингеда партиа мә болшевика дьгот:

— Әва шәр'а бона к'ара капиталистанә у буржуазиейә. П'алә у гөнди хуне дьр'ежьн, ле к'аре дьбиньн капиталист, мьлк'әдар у буржуазиа... Әм нахазьн шер', әм дьхазьн э'длайне, wәки шәр' төнәбә... Әм дьхазьн xwәлие бьднә гөндийа, завод у фабьрик п'алар'а...

We р'оже h'әта эваре митинг бу. Гәләка хәбәрда. Әз дьфьщфьщим, әз незики трибуне бум, салдат гот: «Төе к'өда һәр'и». «Әз болшевикьм мьн жи дьхаст хәбәрда.» Әз рабум сәр wи щие бьльнд. Мьн жи хәбәрда, ле мьн нькарьбу минани wан мәрийа хәбәрда: әw щара пешьн бу, wәки мьн өса хәбәрдьда. Чь лозунге мә болшевика һәбун, мьн һәма к'әсә гот: тәв дәрәwa дькьн, әм нахазьн, шер', э'длайи бе анекси у контрибусе, әскәр бәрдьн бьра һәр'нә мал, э'рд бьднә гөндийа, фабрика у завод п'алар'а. Әва лозунге кьнә, р'астә, болшевика, зә'фә к'ур к'ьвш бу дьле әскәр у п'ала гьрт. Т'әва кьрә гази гот:

— Р'астә...р'астә, әви р'аст гот.—Дәнге чәнд h'әзар мер к'әтә бәре чйа у зьнара.

Эвар бу. Әз ша бәрбь чадьре әм теда дьман дьһатьм. Әз дьле xwәда ша дьбум, wәки кәсәкира өса нәкьрне гази, чьфас wәхте мьн лозунге мә болшевика дьготьн. Ньшкева дәнгәк пьш мьнва һат. Әз вәгәрийам, аписерәки пешийа щандарма, дьхәзийа бәрбь мьн дьһат, гот:

— А, вайә,—у ньзам чьбу дестда ль сәре мьн хьст. Әз к'әтьм. Һәр кәледа камерәкә тәканә чукда, h'ьше мьн һатә сәре мьн.

Чәнд рожа гази мьн нәкьрьн...Wәхте гази мьн кьрьн, аписере щәндәрма һәвра һедика хәбәр дьдан, әз we хәбәрдана wан пе h'әсийам, wәки әw аписере әз дамә гьртьн, ль wи дьгәрьн, ле набиньн. Йәки жь wан гот:

— Нә ль вьрә, чуйә фронте (щәпе)...

Әwe йәке шөхөле мьн сьвьк кьр...

Мьн қәстана зьмане урьси, тәв һәв дькьр у щаба wан дьда.

Афисер гьли жь мьн дьпьрси, дьгот

— Дә бежә!..Болшевика зани?

— Болшевика заньм. Мәрие зә'фә мәзьньн. Әм тәв һәрьн-бьвьнә зә'ф, чawa урьси дьбен, «болшой»—мәзьн..,

Сьлезчи ту дькьр, гази қөсаса дькьр у әз дөк'өтам.

— Бежә! чьма набежи?—диса қиринийа wи бу, қьрмә дөк'өта ә'нийа мьн, ле мьн дьгот:

— Әз чь бежьм, болшевик мәрие зә'фьн, гәләкьн, әме һәрьн Р'омер'а текнә шәр', нә Р'ом мә к'өрдара хьрабә, мә қьрдькә!

Чәнд рожа әwи өса бь к'өтан, бь қир'ә-қир' жь мьн дьпьрси, дит кө әз тьштәки ньзаньм, ьди гази мьн нәкьр, әз һ'әта йәке мәһа ийуне мам, ле р'оже ә'wльнә мәһа ийуне, әз жь кәле бәрдам...

Wәхте we әз бәрдама бь шише, тьвьнга, әз өса к'өтам, мьн нькарьбу сәр хwә руньштама...

Әз кө һатьмә щәм һәвале хwә, wана готә мьн: гәрәке тө хwә вәшери. Мьн готә wан:

— Әз чawa хwә вәшерьм? тек'әвьмә к'идәре? Wана готә мьн һәр'ә мала хwә:

— Wәки тө нәчи, we пәй тә бьгәр'ьн, мә жи бьгрьн.

Һәвала к'агәз данә мьн, к'омәк данә мьн у изна мьн дан, мьн дәбьхатри жь wан хwәст, жь бажаре Сариқамише р'ожтьра дьне дәрк'әтьм...

Р'еда бьрине мьн дешйан, кәледа әз зә'ф һатьбумә к'өтане, р'ожа пенща анщах мьн хwә гиһандә гөнде Сусьз, мала мә ль wедәре бу...

ЛЬ ГӧНДЕ Мə

Щəм мə тӧ тьштəк нəhатьбу гӧhастьне. Диса минани бəре, нəчəлник минани «əзраhиле р'ӧh'ьстин» қəзеда мəзьнати дькьр. Ороник (урядник) диса öса мəрие бəлəнгаз дьк'ӧтан, р'ӧшəт дьхарьн, ле көрманща нəwер бу дəнге хwə бькьрана, у тəмəнə дьбун wанр'а. Wана ньзан бу, wəки ль Урьсете р'еволйусиа қəwьмийə у п'адша зуда сəр тəхт авитьнə, ьди п'адша тӧнə.

Мьн гӧндие мə топ кьрьн у wанр'а шьровəкьр, wəки п'адша тӧнə, чь қəwьмийə ль Урсете, гӧндийа wa бь тьрс гӧh дьданə мьн, ле кала hедика дьготə мьн:

— Ə'рəб, чи тə wан гьлийа к'этийə, гӧнəйи, wəки нəчəлник пе бьh'əсə, we чəрме пшта тə р'акə,—бəла дьбун, дьчунə малед хwə.

Əw гьлийа кӧ мьн готьбу щьмаə'те бəр гӧhe к'əдхӧре гӧнде мə к'ət. Əw hатə щəм мьн у гəф ль мьн харьн, дьгот:

— Wəки тӧ wан гьлие нəте диса к'ӧрдаға бежи, хəлqе бьби сəр рйа хьраб, əзе дəсте тə пьшт тəва гьредьм, тə бьшинмə щəм ороник...

Ньнəка бawəр дькьр гьлие мьн, ньнəка hуй-hуй мьн дькьрьн дьчун...

Əw гьлие мьн həла бəри hатьна мьн, гӧнди пе h'əсийабун, дəрhəqа азатие (h'урйəте), wəки ə'рд бьднə гӧндийа, ле к'ӧрдед бəлəнгаз öса hатьбунə к'ӧтане у тьрсандьне жь нəчəлника, ороника у бəга, wəки нəwербун дəве хwə вəкьрна у пьрскьрьна.

Гьлавие мə к'ӧрда, бəг у агəлəре мə бун. Нəчəлнике Дигоре бьhистьбу, wəки п'адша сəр тəхт авитьнə, минани гӧрəки hар, нав эле к'ətьбу, диса чьлəки дькьр, п'ешк'еш у рӧшəт дьхарьн, у минани р'увийа гӧhe хwə дьда сəр: чька к'ӧрд чь дьбежьн...

Ле гӧнде мəда жи həбун мəри е кӧ hатнə сəр фькра мьн əw Щндие Усо у Морофе Ə'мо бун...

Морофе Ә'мо hе щаhьл бу. Хортəки бь к'ефа тə бу ле к'əсиб бу. Гəлə щара шəв əм ль чоле, сəре чӀа, бəр зьнара, мə хəбəрдьда дəрhəqa ə'мре мə к'ӧрда у йапамиш буна мə. Мороф дьгот:

— Жь мə кӧрманща бəлəнгазтьр кəсə тӧнə ль wəлате Р'оме: hьм Р'ом əм дьшеландьн, талан дькьрьн, hьм жи аға, бəге мə; ль вьра Урьсете р'астə h'але мə жь wəлате Р'оме гəлəки четьр бу, ле бəге мə диса əм т'алан дькьрьн, бəге мə п'осте мə дьгӧран. Мьн жи жер'а гьли дькьр: к'инə болшевик, чawa Ленин hатийə Петрограде у чawa дə'we дькə, wəки ə'рде бьднə гӧндийа, завод у фабрика бьднə п'ала. Мороф гӧh дьда ван гьлие мьн, бəшəра wи хwəш дьбу, к'ən дьhате, ч'ə'вə р'əшə-бəлəк фьрə дьбун, тə дьгот ə'рд данеда у шабуна льнге wи ə'рд нədьгьрт.

Əм кӧ чоле дьгəр'йан, дьчун дьгьhиштнə кəлəфе ортa мə у Qəрəqəле, мьлк'е Шаварше əрмəни жь Дигор'е, Мороф hедика, тə дьго hьнəке ве чоле we дəнге мə бьбен, гӧhе мьнда дьгот:

— Ə'рəб, əв жи we бьгhижə мə.

Мьн дьдит əшqa wи у шабуна wи, мьн дьгот:

— Гьшк we бьгьhижə мə.

— Ле мьлк'е Шаварш,—Мороф дьпьрси.

— Əме гьшка, же бьстиньн.

— Ле дəwape wи?

— Дewер жи.

Мороф ша дьбу, льнге wи жь шабуна ə'рд нədьгьрт, дьгот:

— Əва т'əв хəбата мə к'əсибанə, т'əв мə бь пьшта хwə у бь худана хwə у бе həq сəба пə'ри нан жер'а хəбьтинə, гəрəке əм ləзкьн...

Мьн Морофр'а шьровədькьр, дьгот:

— Мороф, əва шӧхӧла нə шӧхӧле гӧндəки йане qəзакейə, гəрəке мəхлуqət т'əв həвр'а бьбьнə к'омək, паше бькьн...

— Нә гома Соро[1] орт'а мә у Qәрәqәлейә[2]...дьбәк әw жи бьхазьн хwәлие, дьбәк т'ера мә нәкә.

Мьн Морофр'а дьгот:

— Мороф мал ава, хwәли тера т'әва hәйә, we т'ере бькә.

Р'ожәке Мороф у Щьндие Усо hатнә щәм мьн. Р'астә Щнди мәрики дәwләтибу, ле мәрики зә'ф р'ьндбу, херхwәз бу, мәрики чawa әм дьбен прогресив бу, т'әвар'а дьхwәст п'аки, нә кӧ минани hьнәка, кӧ дьготьн т'әв жь мьнр'а хӧлам нәдьгьртьн, 7 бьра бун, т'әвә хәбатчи бун. Щнди готә мьн:

— Ә'рәб, тӧ дьбежи, wәки ә'рд е мәйә.

— Әре,—мьн готе.

— У тӧ дьбежи wи ә'рди гәрәке әм жь мьлк'әдара бьстиньн.

— Әре, әм гәрәке жь wан бьстиньн.

— Ле к'а diwан дьдә мә?

— Әме diwана хwә бьбжерьн, diwане жь мәвә.

— Нә әскәре wан hәйә,—Щнди го.

— Әскәре к'е —мьн пьрси...

— Әскәре нәчәлника у мьлк'әдара, агәләра.

— Щнди, чьма әw әскәр нә жь мәйә? Нә әwләде мә гӧндийа у хәбатчийа бьн силh'еданә.

Мьн Щьндие Усора у Морофе Ә'мор'а гьликьр, чawa әскәр ль бажаре Сариqамише гьлие Ленин дьгот, дьwәк'ьланд у дә'w дькьр, wәки diwане бьднә п'ала у гӧндийа.

Мьн wанр'а гьли кьр, wәки әва гьлийана Ленин хwәхwә данийә, бәре әв пьрс дани бу бәр п'адше, ньha әв гьли Ленин данинә бәр ве diwана Керенски...

---

[1] Гома соро наве мьлке Шаваршә. Шаварш дьма ль гӧнде Дигоре ль рәх гӧнде Сусьз, мьлке wи hәбу.

[2] Qәрәqәлә—наве гӧнде кӧрданә.

Щнди wa ль мьн ньhер'и, hедика чу гönд...

Р'ожтьра дьне Щндие Усо диса hатə щəм мьн у пьрси:

— Ə'рəб, тö дəрсдаре Исраил Мирак'йан нас дьки?

— Əре, əз нас дькьм,—мьн гот:

— Əз чумə щəм wи,—Щнди гот у h'əвəки кəр' бу.

— Тə qə wиp'a хəбəрда, мьн же пьрси?

— Əре мьн гəлəки пер'а хəбəрда...

— Ле чь дьгот дəрсдаре Исраиле Мирак'йан.

— Ə'рəб, əwи жи əw гьлие тə дьгот, ле ньзам чьма к'омəке надə тə.

Щнди кəр' бу, h'əвəки дöшöрмишбу, гот:

— Əз дöh чумə гöнде Qəрəqəле.

— Wана qə чь дьгот?—Мьн же пьрси.

— Əwан жи дəрhəqa ə'рде хəбəрдьдьн.

— Тö дьбежи əwана жи дəрhəqa ə'рде?—Мьн жь Щнди пьрси...

— Əре, Qəрəqəлийа жи у Н'əсəнщанойа жи хəбəрдьдьн дəрhəqa ə'рде. Тö зани ə'рде мьлк'ədар те həма бəрдəре гöндие Н'əсəнщано. Мьришкəкə wан нькарə жь мал дəрк'əвə, Ə'рəб щан, бежə əм чawa бькьн бона ə'рде...

— Мьн wəр'a зуда готийə...

— Бəри нəчəлникдьн, дəрхьн.

— Əре...

Щндие Усо диса чу бəрбь мала xwə. Wəхте Щнди чу Мороф незики мьн бу hедика гот:

Тö зани Щнди пьшта мəйə, чьмкö мала wан нə мала зöлмк'аранə. Хöламе wан тöнənə, хəбата wан тəв xwəхатийа мала wан дькə, həма 9 мер хəбатчи жь мала wан дəрдьк'əвə: р'астə дəwлəтинə, ле əw к'əда xwə h'əлал дьхöн.

Гьлие Мороф дəрəw дəрнəк'ətьн...Щндие Усо р'ожар'ожда р'абу пьшта мə. Сəва höрмəта wи, гöнди т'əв р'абун пьшта мə...

Мьн Щнди шандә чәнд гönда, wәки к'аре хwә бькьн, hазьрбьн, дьбәк әм ван р'ожа э'рде мьлк'әдара зәвткьн. Щнди чу гöндда гәрйа-гәрйа hат у мьн чь готьбу, мерьки қәдандьбу...

Дö р'ожа шунда, сьбе шәбәqе стржник hатә гönд. Әwи бь қамчийа hәспе хwә ажотә нава гönд. Бу э'wтә-э'wта са, пәй к'әтьн, делка мала Дәwреше Мьстое Qасо hьндьк мабу әw жь hәспеда банийа хwәре...

Körманщ доре т'оп бун. К'әдхöре гönд, Щндие Әмәмичке дәрк'әт бәр дери, п'антә лехьстьн.

— К'әдхöра, нәчәлник h'öкöм кьрийә к'öрд т'әв бенә диwане, нәчәлнике мәзьн hатийә, к'öрд гәрәке гьшк бен,-әwи кьрә гази у hәспе хwә зәнгу кьр, wәки hәр'ә, легöндийа hәвр'а кьрә гази, готьн:

— Бежә, сәва чьйә? Чь қәwьмийә диса?

Стражник к'әнийа, гот:

— Нәтьрсьн, ньha höр'ийатә. Нәчәлник ьди wә нак'öтә бь қамчийа,—hәспа хwә қамчи кьр, чу гöндед майин.

— H'öр'ийатә. Нәчәлник ьди wә нак'öтә,—гöндийа әw гьли дьwәк'ьландьн, дьготьн.

Гöндийа жь hәв дьпьрсин.

— H'öр'ийат чьйә? Дьбәк әв жи хәрщәки т'әзәйә. Қәсәки фә'м нәдькьр әw гьли. Гöнди сәр hәвр'а дьчун-дьhатьн. Чунә щәм Qöбате, wәки пьрскьн: чька h'öрийат чьйә. Qöбате Ә'мо р'асти жи мәрьвәки зә'ф аqьлбу. Гöнди кö незики мала Qöбәт бун. Qöбәт э'йни we сьh'әте бәр дәре хwә сәкьни бу. Hьла he сьбә бу. Гöндийа сьлав да Qöбат, әwи сьлава wан вәгьрт, h'әвәки wa э'щебмайи ль щинаре хwә ньhер'и гот:

— К'әрәмкьн, әм hәр'нә оде. Wә херә ве сьбе-шәбәqе?

Гöндийа щаба wи дан, готьн:

— Wәлә шькьр херә.

Ә'мәре Шехо гьли кьр, щмаә'та дьне кәр'бу, wәки стражник hежка hат жь Дигор'е у гот:

— К'öрд гәрәке т'әв бенә Дигор'е, нәчәлнике мәзьн

жь Qəрсе hатийə. Ьди h'öрийатə. Əв гьлие «h'öр'ийат» əм фə'м накьн чьйə? Чьт'əвайə h'öр'ийат? ща мəр'а бежə...

Qöбате Ə'мо hа бын левада к'əнийа, гот:

— Ћ'öр'ийат, демəк азабун, азальхийə. Нə əва чəнд щарə Ə'рəбе кöр'е шех Шəмо, кöр'е гольквале гöнде мə, wəр'а дьбежə азайə, hун бawəр накьн жь wи хорти. Ə'рəб гьлинə п'ак дьбежə, ле hьнəк жь мə бawəр накьн...

Гöндийа тəв həвр'а кьрьнə гази готьн:

— Əм тəв бawəр дькьн wи щамери, тö тьштəки хьраб мə нəкьрийə.

Щндие Усо у Морофе Ə'мо жи готьн, wəки əw гьлие Ə'рəб мəр'а анийə, əw гьли həр баве мерьв карə we херхазие мерьвр'а бьхазə. Мə hини т'алиме дькə, силh'а агьркьрьне дькə, мəр'а дьбе азайə у ə'рде мьлк'ədара жи е мəйə...

Хальте Ə'мəмичке дит, wəки хəлq бəр дəре Qöбат т'оп бунə, hатə щəм щьмаə'те, гот:

— Wə херə, hун ль вьра т'оп бунə.

Дит кö Морофе Ə'мо жи wедəрейə, hерс бу, гьлийа xwə сəр Морофда h'əжанд, гот:

— Тö ль вьра чь дьки? Ч'ə'в бöру тəв həв кьрьн, гот—тö диса гьлие хужане кöр'е Шəмо ванр'а дьбежи, тö qə зани сəба wан гьлийа тö у Ə'рəб кəле чə'ве xwə бьбиньн...

Ћ'əсəне Ə'вдо гот:

— Ћ'əйран, диwана мəзьн дьбе h'öр'ийатə, ле к'ədхöре мə тö h'öр'ийате qəбул накə...

Т'əв кəр'бун...

Хальт wа бь hерс тəва ньhер'и, гот:

— Ћəр'ьн, к'аре xwə бькьн, hуне сьбе р'ек'əвьн.

Гöнди жь həв бəла бун. Мьн we р'оже тəв hинкьрьн, wəки бьхазьн.: həр диwана п'ала у гöндийа, ə'рде жи бьхазьн...

Əм кö hатнə гöнде Дигор'е, р'ожтьра дьне щие нə-

чәлнике мә теда дьма, мәхлуқәт тъжи бубу. Ӈатьбун ӈ'әму мьләт: әрмәни, көрманщ у э'щәме Ташнике.

Бәре э'wльн жь балкона бьльнд хәбәрда wәк'иле диwана wә'дәли. Әwи бь дәнгәки бьльнд гот:

— Ль Урсете qәwьмийә революйусиа (инглаб), п'адша ньӈа сәр тәхт авитьнә, диwан к'әтийә дәсте мәхлуқәт: диwана Wә'дәли. Ӈун жи гәрәке бьбьжерьи диwана хwә, у мәрие ӈежайи бьн.Әм гәрәке шәркьн Р'омер'а у Германр'а...

— Әм тө диwана нахазьи, хенжь диwана п'ала у гөндийа, әм дьхазьи хwәлие, э'рде мә ӈьндькә...

Әва гьлийана минани топәке нав мьләт бәла бу, ӈәрче ӈатьбунә ӈинкьрьне тәва дькьрә гази, дә'w дькьрн·

Wәк'иле диwана Керенски (Wә'дәли) э'щбмай ма, ви али wи али ль к'өрда ньӈери, незики бәг бу, пьрси:

— К'өрд жь к'ө заньи ван гьлийа?

Бәг бьн ч'ә'вава әз нишан даме.

— Awa,—дьреж кьр wәк'иле диwana Wә'дәли у ч'ә'внә «туж» ль мьи дьнӈери. К'ьнще салдата ль мьи бун.

Паше әw wәк'ил сәр бәгда хар бу, ньзам чь п'ьстандә гөӈе wи. Бу п'ирқинийа бәг к'әнийа у сәре хwә ӈ'әжанд, ноτла тьштәки беже: Әре, п'ак, әме өса бькьи. бәг ч'ә'в кьрә уродник, әwи п'ак ль мьи ньӈер'и.

Ньшкева дәнг жь щьмаә'те ӈат:

— Чьма изне надиә Ә'рәб, бьра Ә'рәб хәбәрдә,— дәнге Мороф у Щнди жь тәва зә'фтьр дьгьӈиштнә мьи..,

Әз зу-зу п'епәлингава ӈьлк'ьшийам, чумә балкона жорьи.

Мьи митинге мәзьи ль бажаре Сариқамише дитьбун, щие топ дьбун гәләк-гәләк мәри. Мьи дәнгәки бьльнд кьрә гази, гот:

— Гәлә ӈәвално.

Дәнг жь щьмаә'те ӈат, дьготьи:

Ә'рәб, Ә'рәб рабу,—паше гьшк кәр' бун...

Мьи щарәкә дьи жи гот:

— Гәлә һәвално. Мәр'а лазьмә ә'рд, wи ә'рди дьдьн һәр болшевик, һәвале Ленин. Әwана дьбен: «Әм нахазьн шер, завод у фабрик п'алар'а, ле ә'рд гөндийар'а...

Мьн гьлие «Ә'рд бьднә гөндийа» бь зьмане әрмәнийа у тьрка қаим кьрә гази, ль т'әва хwәш һат.

Мьн тьхмин кьр, йәк незики мьн бу. Әз пьшхwәва вәгәрийам, әва wәк'иле диwана Wә'дәлийә, е кө жь Қәрсе һатьбу, дәст авитә п'еша кьрасе мьн, дьране хwә чьр'ькандьн, гот:

— Қәрбә «сволочь» йане әзе...,—тьштәк гот қә ньзам чь дьгот, чьмкө бу һewәрза щьмаә'те, кьрьнә гази, нәдьһьшт дәнг бьгьһижә мьн, дьготьн:

— Чьма наһельн Ә'рәб хәбәрдә, бьра хәбәрдә...

Ә'рәб, бежә, тө п'ак дьбежи.

Wәхте wәк'иле диwана Wә'дәли өса дьран ль мьн дьчьрьканд, к'әтә бира мьн, wәхте митинга Сариқамише у гьртьна мьнә кәле. Ле ьди мьн дьле хwәда дьгот:

— Иро щьмаә'т дьбьһе гьлие мьн, чь дьбә бьра бьбә, у мьн зедәкьр, дьгот:

— Т'әв дәрәwә, әва диwана жи минани диwанә Николә: п'алә у гөндийа дьзеринә. Әм к'өрдә т'ьме к'өтайинә, к'е мә нак'өтә? һьм к'әдхөре гөнд, гьлави, ороник, нәчәлник, бәг у аға...

— Әм дьхазьн ә'рде бьднә гөндийа, завод (к'әрханә) у фабрика бьднә п'ала.—Хәбәра ә'рд бьднә гөндийа бь зьмане әрмәнйа дәнгәки бьльнд диса гот, дьле т'әва хwәш һат...

Митинг һ'әта тә'ри к'әтә ә'рде к'ьшанд. Гәлә бу хәбәрдан у қарә-қар. Wәхте һатә бьжартьна диwана тәзә, диwан к'әтә дәсте бәга, мьлк'әдара у дашнака. Мә к'ьвш кьрьбу дәрсдар Исраил Мирак'йан, ле ньзам чаwа бу, әw дәрбаз нәбу...

Митинг к'өта бу, щьмаә'т ьди бәла дьбу. Тә'ри к'әтьбу ә'рде, әз жи бәрбь мал бум. Мәрьв һе эп'ещә ре дьдит. Бәре чйа у сәре чйа п'ьлте ә'wра гьртьбу, тә дь-

гот Ӏьнәка қәстана р'ахьстнә. Ӏнив минани дә'сәкә гиӀа дьруне, ль ә'змана дьчъруси, щарна Ӏив дьк'әтә бын ә'wра, щарна жи бын ә'wра дәрдьк'әт. Әз Ӏеди дьӀатьм, ньшкева щәндәрмә у арсаула әз гьртьм, йәки к'өлмәк ль мьнхьст. Мьн дьле хwәда гот: We мьн бөкөжьн:

— Бьсәк.—йәки бь Ӏерс кьрә гази.

— Ӏун к'инә? Мьн пьрси.—Wә херә жь мьн?

— Тө гьртийи, wәки тәпләмиш би, әме тә бөкөжьн... щәндәрмәки жь wан гот.

— Сәва чь? мьн чь хьраби кьрийә?—Мьн гот.

— Зә'ф хәбәрнәдә! нәчәлник Ӏ'өкөм кьрийә.

Мьн Ӏ'әвәки хwә ба кьр, ле дөда дәсте мьн пыш мьнва гьреда. Дәст кьрьнә щеба мьн, бәрийа мьн у п'ашла мьн, силӀ'а дьгәрийан, к'аг'әзе мьн жь мьн стәндьн у әз бьрмә авитмә кәле. Кәла р'әх диwане бу. We шәве бәга, мьлк'әдара, нәчәлнике мә у к'әшише әрмәнийа к'еф дькьрьн, дәф у зөр'нә ледьхьстьн, қар'ә-қар'а wан бу, дьстран, р'әпә-р'әпа льнге wан бу, дьлистьн, Ӏәвдө пач дькьрьн.

* * *

Кәла әз теда, р'әх диwанхане бу. Wана п'әнщәрә вәкьрьбу. Мьн жи гөӀ дьда сәр у п'ак, зәлал, дьбьӀист. Ль we дәqе гьлие Ӏәвале Ленин к'әтә бира мьн: тезисе Апреледа готьбу:

— Т'ө фьрди төнә орт'а диwана п'адше у йа Керенски, Ӏәрдө жи бона к'ара хwә п'ала у гөндийа дьзериньн...

Ӏатьн, әз жь кәле дәрхьстьм, анимә диwанхане. Wәхте дәри вәкьрьн, әз дә'вдамә Ӏөндөр', мьн ньӀер'и чь бьнӀер'ьм, чәнд т'әхтә р'аст кьрьнә, сәр т'әхта тьжи харьнә: қәлийа гоштә, к'ьбабьн, катлетьн, эмишә у ичкәйә. Т'әвә соро-моро бунә, сәре wан дьӀ'әжә, бьлә-бьла

wана хәбәр дьдьн, ле зьмане wан ль һәв дьпьчькә, чь дьбежьн, нькарьн зәлал бежьн. Бәг бь э'кс гот:

— Меване э'зиз һат, рабьн...

— Тө болшевики?— wәк'иле диwана Керенски пьрси...

Әз кәр' бум, мьн щаб нәда...

— Р'аст бежә. Тө к'өрда һиндьки, wәки өса бькьн.

— Тө ле дьнһер'и qә хwә нагрә, wәки мәр'а хәбәрдә,— бәг гот у к'әнийа, паше чә'ве хwә бәльqанд, дьран чьр'ькандьн, һедика гав да, һ'әжийа, бәрбь мьн һат бь зьманәки мәрие сәрхwәш, диса гот:

— Хәбәр нади? нахази?

Дәст авитә qьр'ка мьн, әз хәньqандьм, мьн гот:

— We мьн бьхәньqинә.

Мьн хwә ба кьр, әwи сәрхwәш бу, дәсте wи жь хәнәqа мьн дәрк'әт, ле тьлийа wи к'әтә дәве мьн, мьн qайим гәст, бу qир'инийа wи, мьн бәрда. Жь т'ьлийа wи хуна сор авит. Т'әв т'опи сәр мьн бун, әз к'өтам, ле гьшкә сәрхwәш бун, п'ьһ'ина ль мьн дьхьстьн, хwә-хwа жи дьк'әтьн, әва к'өтана нә мина к'өтана кәла Сариqамише бу, wәхте бь шише т'ьвьнга әз өса һатмә к'өтане, wәки әз пәй we к'өтанер'а нахwәш к'әтьм.

Паше һ'әвәки сәqьр'ин, кәр' бун, ле бәг диса хwә дьрежи мьн кьр, бь щәндәке хwәйи тәр'ькива ль мьн к'әт, әз авитмә э'рде, сәр мьн дьгәр'ийа дьгот: «Ә'рд тә лазьмә, э'рде тө дьхази? Пәй we к'өтанер'а әз бьрьм авитмә кәле, дәри сәр мьн дадан. Чәнд р'ожа әзи гьрти бум. Wан чәнд р'ожа мьн тәwла һәспе стражника (щәндәрма) т'әмьз дькьр.

К'атьбе диwана qәза мә һатьбу к'ьвшкьрьне Агаси. Әw чәнд р'ож бун Щьндие Усо дьһат лава Агаси дькьр, лава Ә'гит бәге дькьр, wәки мьн бәрдьн, эварәке Агаси дәре кәле вәкьр, гот:

— Ә'рәб, һәрә, тө азайи.

Шабуна мьн хwә шашкьр...Әз дәрк'әтьм, чум. Ле рева мьн да һ'ьше хwә: «дьвәк әwана qәсти эваре әз бәр-

дамə, wəки сəр р'е шəв мьн бöкöжьн», əз к'əсə чумə Дигор'е, мала Сьлое Ӏ'əсəхин, нəчумə мал. Wедəре р'ожəке мам, паше чумə мал. Əз кö Ӏатмə гöнде мə Сусьз, Щндие Усо бь дьлəки əшq пешийа мьнда Ӏат, Щнди готə мьн:

— Ə'рəб, мала мəбə, нəчə мала wə, тö зани мала мəда кəсəк дəнге хwə тəр'а накə...

БəрӀьнге, щарна ль мала Щндие Усо əм эвара т'оп дьбун, мə хəбəр дьда дəрӀəqа болшевика. Мьн wанр'а гьли дькьр, wəки мəрик Ӏəйə, наве wи Ленинə, əw дьхəбьтə, мəхлуqəт азабə. Wəхте тə'ри дьк'ətə ə'рде, əз, Морофе Ə'мо[1] дьчунə гöнда, мə мəри Ӏиндькьрьн, wанр'а дьгот, wəки лазьмə əм ə'рде мьлк'ədара зəвткьн...

Р'ожəке ьди эвар бу, дəwар нав гöндда бəла бубу кəванийа челәк дотьбун, дəwаре стəwр данин, дькьрьнə тəwла, к'аре шиве дькьрьн. Ньшкева жьна Щнди дəрда Ӏат, сəр Щндида qуз бу, Ӏедика гот:

— Стражник Ӏатьн.

— К'ане? Əм т'əв р'абунə сəр хwə.

— Чунə мала шех Шəмо,—əwе гот:

Щьмаə'та р'уньшти дəрк'ətə дəрва. Щнди готə мьн:

— Ə'рəб, тек'əвə qальхе, wедəре тə'рийə, кəсəк тə набинə,—хwə жи лəз дəрк'ətə дəрва. Əз к'ətмə qальха тə'ри, мьн хwə тəланд.

Щəндəрмə кö Ӏатьбунə бəр дəре мə, паше баве мьн мьнр'а гьли кьр, гази дйа мьн у баве кьрьн, əwана дəрк'ətнə бəр дери, qамчи сəр wанда дьӀ'əжандьн, дьготьн:

— Гази кöр'е хwəкə, бьра дəрк'əвə, wəки тö кöр'е хwə нəйни, əме чəрме пьшта тə р'акьн...

Баве мьн дьгрийа, сонд дьхар, дьгот:

— Wəлə, бьлə, кöр'е мьн Ӏьнги чуйə Дигоре, Ӏе вəнəгəрийайə, нəӀатийə мал.

Дйа мьн хwə давитə нав дəст п'е Ӏəспе wан, лава дькьр, wəки стражник дəнге хwə wанр'а нəкьн...

---

[1] Морофе Ə'мо ньӀа сахə, дьминə шьӀəре Тбилисе.

Гӧнди тьжи дора мала мə у сəр хание мə бубун, щəндəрма мала мə кажи- важи дькьр, дьгəр'ийан. Кьное Мьh'о гот:

— Əвана hатьнə нав т'ер'а навмала бьгəр'ьн, йан мəрийа?

Wəхте щик нəма, qӧлəк нəма, гəр'ийан, тьштəк нəдитьн, диса xwə дьрежи баве мьн кьрьн. Ле we гаве гӧндийа həвр'а т'əстиq кьрьн, кьрнə гази, готьн:

— Hı'əйран, əм т'əв заньн, кӧр'е wи hе жь Дигор'е вəнəгəр'ийайə, чьма ви кали у ве пире щие бəла сəбəб дешиньн?..

Щəндəрм сйарбун, həр'ьн, ле готнə баве мьн:

— Wəки тӧ се р'ожа шунда кӧр'е xwə нəбини, əме бен тə бьгрьн, бьбьн.

Əв йəк Щьнди мьнр'а гьли кьр, ле мьн ьди заньбу, wəки əз гəрəк жь вандəра дурнəк'əвьм: нə əз жь дəсте wан хьлаз дьбьм, нə жи де у баве мьн. Мьн əw фькра xwə Щндир'а гот: Щнди əw йəк qəбул кьр, ле готə мьн:

— Ə'рəб, бе тə əм чawa бькьн?

Мьн готə Щнди:

— Hун гəрəке хəлqе hин бькьн, wана hазьр бькьн, hун т'əне нькарьн тьштəки бькьн...

Мə шewр кьр, wəки əз бажаре Qəрсер'а нəчьм, həма к'əсə həр'ьм, гӧнде Ч'ə'лаер'а həр'ьм. Жьна Щнди нан мьнр'а кьрə торбəкн, əз шəв тə'ри рек'ətьм. Чумə мала мə. Əз кӧ незики дəрие мə бум, мьн hедика ль дерихьст. Дйа мьн пьрскьр:

— Əw к'ийə?

Баве мьн готе.

Həрə дери вəкə, малхьравнине, хенжь Ə'рəб к'и həйə, стражник бун, əw жи чун...

Дйа мьн чьра вехьст, дəри вəкьр, əз hатмə мал. Əз кӧ hатмə мал мьн ле ньhер'и мала мə, стере мə кажи-важи кьрьнə,

Баве мьн гот:

— Иро стражник—щэндэрмэ hатнэ мала мэ, щик нэhьштьн, ле ньhерин, к'агэза дьгэрийан, силh'а дьгэр'ийан. Мьн фькьр кьр, wэки эм малева бьрэвьн, hэрнэ Урьсете. Баве мьн qэбул нэкьр, гот:

— Эзи кальм, эзе к'ёда hэрьм. Wэллэ эз начьм.

Мьн го:

— Wэки ёсанэ, баво, эз hэрьм. Эз кё нэчьм we мьн бьгрьн, гёлляькьн.—Баве мьн qэбул кьр, ле жь мьн пьрси:

— Лао, рast мьн бьмёкёрэ, рast бёжэ, тэ чь дьзийэ? Нэ мьн т'эми дайэ тэ, wэки тё т'ёщари дьзие нэки, тэ чьма ёса кьр?

Мьн сонд хар, wэки мьн дьзи нэкрийэ баве мьн бawэр нэкьр у готэ мьн:

— Лао, тё р'аст набежи, пела hана эз расти Э'арьф кёр'е Qэлэндэр hатьм, жь гёнде Qэрэqэле, эwи готэ мьн, wэки тэ ль Сариqамише чэмэданэк к'агэз дьзибу у эwи тэр'а вэшартьбу. Лао, тэ чьма ёса кьр? Лэма жи эwана пэй тэ к'этнэ, тэ дьгрьн.

К'этэ бира мьн, wэхте мьн чэмэданда «тезисе Ленинэ апреле» анин данэ Э'арьфе Qэлэндэр жь мьнр'а вэшарт, р'ожтьра дьне мьн бьр, ль эскэр бэла кьр...

Де у баве мьн дьгрийан, ле мьн изна хwэ жь де у баве хwэ хwаст... Дйа мьн эз h'эмез кьрьм, дьгрийа дьгот:

— Лао, тёе чawa мэ бьhели у hэр'и, нэ кэсэк тёнэ мэ хwэйкэ!..

Баве мьн жь щие хwэ рabу, hатэ щэм мьн, дэсте хwэ да сэр мьле мьн, диса wэк'ьланд, гот:

— Лао. hэмин тё гёр'а мьн наки, дьчи, тё баве хwэ кал у пирэдийа хwэ дьhели, ле тё qэ набежи: к'е мэ хwэйкэ?

Мьн готэ баве хwэ:

— Баво, эзе вэгэр'ьм, бем, тё qэ мэтьрсэ, эзе бем э'рде жи бьстиньм, эме п'ак бьжин. Э'рде мае hэбэ...

— Лао, эмэ ренщбэрьн; шьван, гаван, к'и we хwэ-

лие бьдэ мэ, э'мре хwэда мьн э'рд нэстэнд, ньha жи эз нахазьм...

Мьн баве хwэ h'эмез кьр, дйа хwэ пач кьр у we шэве рек'этьм...

We шэве рожтьра дьне h'эта нивро шунда эз дэ нэсэкьним, бь лэз дьчум, щина жи бь бэз дьчум. Мьн хwэ гиhандэ сэре чийае Хэмрэвин...

Э'змани сафибу, дэ п'ьлтэ э'wр ль э'змана тёнэбу, hэр ль сэр чйае Элэгэзе, минани hэргав, мьж у думанбу...

Дэшта Шурэгэле минани халичэкэ ньцьшанди дьhат дитьн. Щина зэвийа зэр дькьр, к'ьвшбу, wэки ьди дьhатьнэ дьруне, щина бостана у мерге дьруй шин дькьр. Ч'эме Арп'эчае дьк'ьшийа бь чьванэ, минани мэ'ра, тэ дьгот нэйнькэ бэр тэ'ве дьбьрьци...

Гэрма hавине зор мьн кьр, эз wэстийам, эз жь ре дагэр'ийам, мьн хwэ да бэр сийа зьнарэки, к'этмэ мьтала, дэ ньзам чawa хэwр'а чум...

Дэнгэки эз h'ьшйр кьрьм, мьн банзда сэр хwэ, ле ньher'и салдатэки урьс, п'ехас, сапоке хwэ авитнэ сэр мьле хwэ, урьси дьстьре, те. Мьн хwэ тэланд h'эта эw hатэ незики мьн, эw кё незики мьн бу, эз жь бэр кэвьр рабум, эw вэщэньци, дэст бьрэ цьрме, урьси гот:

— Hэвал, незики мьн нэбэ.

Эwи кё го hэвал, ньцьти дьле мьн, wэки эw жь мэйэ, эз ша бум...

Мьн же пьрси:

— Hэвал тёе к'ёда hэр'и.

Гава кё эwи дит, wэки эз урьси п'ак хэбэрдьдьм, мьн тьхмин кьр, эw жи шабу...Готэ мьн:

— Эзе hэр'ьм Алек'сандрополе, ле эз ньзам ре эвэ йан на?

Мьн wир'а гот, wэки эз жи дьчьмэ Алек'сандрополе[1]. Эм бунэ hэвале hэвдё. Паше рева э'йанбу, wэки

---

[1] Ньha Ленинакан.

əw жь wəлате Ставрополейə, наве wи Васйа Чугунов, жь фронте р'əвийə. Əм we роже у we шəве р'е дьhатьн. Мала Щндие Усо у дйа мьн эп'ещə нан, торəq, пəнер у рун мьнр'а дагьртьбун. р'ева əм бьрчи нəдьбун.

ЖЬ ЛЕНИНАКАНЕ ҚƏТА СТАВРОПОЛЕ

Бажаре Алек'сандрополе т'ьжи əскəр бу. Ль вакзала we, ль к'уча щи т'önəбу бе əскəрбə. Эшалон дьhатьн жь Урьсете, дьчунə фронте. Ле əw əскəре кö жь фронте дьhат дькьрə митинг, тəзəhатийар'а дьготьн, wəки пəчьн. Qьр'ка həв дьгьртьн, həвр'а дькьрнə шəр. Аписера, йаралана у щəндəрма гəф дьхарьн, ле тьштəк нькарьбун бькьрана. Əw əскəре h'ьземəти диса дьк'этнə вагона у пашда дьчунə Урьсете, дькьрнə гази «бəрбь мал» (домой).

Васйа Чугунов салдатəки болшевик бу, кьрə гази, гот:

— Оф!—xwəш. Əскəр жь фронте ləqийа...

Васйа незики вагона бу, е кö дьчунə Урьсете, xwə авитə вагонəке, гази мьн кьр:

— Ə'рəб Шамилов, wəрə, зу wəрə.

Мьн xwə авитə вагоне, Васйа дəсте мьн гьрт, əм чунə Т'билисие.

Ль Т'билисие əм вагонада чəнд рожа сəкьнин. Дəнг дьhат дьготьн, wəки р'еда вагоне əскəр дьдьнə сəкьнандьне, т'алан дькьн, силh'а же дьстиньн, дькöжьн. Wəхтəкə чəтьнə, нə р'ьh'ət бу. Гьли дькьрьн, xwəде гьрави, незики бажаре Гəнщае пеши əскəре вагонада бьр'ибун, вагоне wан шкенандьбун, həрче сах мабун бьрьбунə hесир, qə кəс ньзанбу к'öда бьрьбун. Салдата дə'w дькьр, wəки нəчəлнике стансие вагоне wан бьшинə, əwи инк'ар дькьр, нəдьшанд, гəф у тьрсандьн к'ар нəдьда. Нышкева дəнг бəла бу, wəки диwана Керенски казах шандьнə

[1] Ленинакан бəре жер'а дьготьн Алек'сандропол.

Тбилисие бона we йэке, wэки силh'е эскэре жи фронте hати же бьстинэ у диса бышинэ фронте. Салдат сэр hэвр'а дьчун, дьhатьи, кьрьнэ митинг, wэки бенэ сэр гьлики: чь бькьн, wэхте qазах hат. Силh'е хwэ бьдьи, йан шэр'кьн qазахар'а? Т'эва готьи:

— Эме шэр'кьн, эм силh'е хwэ надне..

Васйа чэнд салдатар'а хэбэр дьда. Гази мьн кьрьи:

— Э'рэб Шамилов, wэрэ вьра.

Эз чумэ щэм wана.

— Тё р'йа Владикавказе зани, wэки эм к'эсэ hэр'ьн?..

Дора мьн тьжи салдат бун.

— Эре, эз р'йа Владикавказе заньм. Ле р'асти бежьм, эз qэ we р'е нэчьбум у мьн ньзан бу. Мэ нан-ман хwэр'а к'ьр'и, мьн чар-пенщ кёрманще мэ дитьи у эм р'ек'этьн. Эм нава h'эвтекеда сэре чйава гьhиштнэ Владикавказе ..

Вьра жи минани Т'билисие бе qанун бу. Салдата вагон зэвт дькьрьи у дьчунэ Урьсете. Hэвале мьн готэ мьн, wэки эм жи wанр'а hэр'нэ бажаре Ставрополе.

Эм бь h'алэки чэтьи гьhиштнэ Ставрополе у эм дьманэ вакзале...

Р'ожтьра дьне эз чумэ нава шэhэр, щие партиа комунистие дьгэр'ийам. Р'ожэке h'эта эвар эз гэр'ийам, ле бе фэйда бу, мьн комунист нэдитьи...

Эз вэгэр'ийам, диса hатмэ вакзале. Бажаре Ставрополе, тэ дьгот hивийа тьштэки гьран бун, ль сэре к'уча qэлфэ-qэлфа мэри сэкьнибун, хэбэр дьдан. Мьн у Васйа Чугунов шewр дькьр, эм wawa бькьн у к'ёда hэр'ьн? Эм hатнэ сэр we qьраре, wэки жь бажаре Ставрополе щикида нэлэqьн. Бона кё эм бьрчи нэбьн, мэ дэст hэмбалие кьр...

А бь ви тьhэри чэнд р'ож дэрбаз бун...

Р'ожэке эз ль вакзале дьгэр'ийам, wэки п'эра qазанщкьм, нан бьк'ьр'ьм. Ль сэр р'уншгэке мэрик р'уньштьбу: бэр wи ль э'рде чэнд чэмэдане мэзьи дани бун.

Мьн готе:

— Бажарван, тәр'а һәмбал нә лазьмә? дәсте хwә, мьн дьрежи һур-муре wи кьр. Әwи ль мьн ньһр'и, тӧ дьбежи әwи бь чә'ва жь сери һ'әта п'е әз пивам, паше гот:

— Әре, һәмал мьн лазьмә.

Әз ша бум. Чәмәдан мьн данә сәр пьшта хwә, бь бәнәки шьданд у әм р'ек'әтьн. Мала wи жь вакзале зә'фи дурбу. Һур-муре wи зә'фә гьран бун, чәмәданәк ньзам чawa бу, фьльти, к'әт. Әз сәкьним wa бь тьрс ле ньһер'и. Әw жи wa ль мьн ньһери, һ'әвәки к'әнийа, гот:

— Һәвал, бьбахшин, әз заньм баре тә гьранә, ле әз нькарьм т'ӧ к'омәке бьдмә тә, әзи бьриндарьм, бьрина мьнә сәр синге мьнә.

— Әwи кӧ гот һәвал, әз һ'әвәки ша бум.

Мьн чәмәдан диса да сәр пьшта хwә у р'ек'әтьм чунә мала wи.

Малда п'әрә п'ак данә мьн, нан у харьн жи данә мьн, жь мьн пьрси:

— Тӧ жь к'идәрейи? К'ьвшә, тӧ нә мәрие вандәрайи...

Мьн кӧ дит, wәки әw бь дьләки ширьн wa мьнр'а хәбәр дьдә, мьн һ'ал-һ'әwале хwә жер'а гьликьрьн: чawa әз хәбьтимә дьзикава, чawa дӧ щара һатьмә гьртьне у к'ӧтане, чawa жь мал р'әвимә, жь дәст щәндәрма.

— Демәк тӧ болшевики?—Әwи жь мьн пьрси...

— Бәле...

— Э...к'агәзе тә һәнә?—әwи пьрси.

— Шһ'әднама тә һәйә?

— На, т'ӧ к'агәзе мьн тӧнә, әз жь кәла р'әвимә, к'агәзе мьн жь мьн стәндьнә, мьн анщах сәре хwә хьлаз кьрийә, әзе к'агәза к'ӧ биньм? мьн гот.

Әwи гот:

— Бе к'агәз набә.—Һ'әвәки дӧшӧрмиш бу, паше гот: Әзе к'агәзәке бьдмә тә, тӧ бь ве адресе һәр'и wедәре, we тә һьлдьн гвардийа сор.

Əwи к'аг'əз да мьн, льнге мьн шабуна ə'рд нəдьгьртьн, əз ləз hатьм, ль вакзале щəм Васйа.

Р'ожтьра дьне əз у Васйа чун, мə бь we адресе əw щи дит, həвале Шпак əм hьлданə «Гвардийа Сор».

ШƏР'Е БАЖАРВАНИЕ

Əw чəнд мəh бун, əмə щəм Шпак бун.

Эварəке Шпак əм т'оп кьрьн, жь мəр'а гот:

— Гəлə həвално, ль Петрограде п'ала сəрк'арийа Партиа болшевика у Ленин диwан жь дəсте Керенски hьлдан, данə п'ала у гöндийа... гəрəке əм жи ləз бькьн диwане вьра зəвткьн. Wəки əм дəрəнг бьк'əвьн, we ль мəхьн, диwане зəвткьн. Ль wедəре к'ьвш кьрьн: к'ижан алайи we к'и али лехə.

Мə гəрəке зəвткьра завод у вакзал...

П'ак те бира мьн, мə хəwa hьнгорда лехьст. Мə qəрəwьле wан гьртьн, əскəре wан р'əви, ле əскəре höндö-р'е заводе (к'əрханеда) бь телефоне щаб да, həwарийа wан hат, бу шəр'əки гьран, wана ьди нькарьбу тьштəк бькьра, мə бəрдае, жь бажер дəрхьст. Паши qəрə-бəрбанга сьбер'а əм чун, мə вакзал жи зəвткьр. Ль вакзале жи бу шəр'əки эп'ещə, чьмкö we шəве т'əхбурəк qазах hатьбу, бажаре Ставрополе мə зəвткьр...

Сала 1918 бу. Алайе мə шəр' дькьр ль Салске, пешбəри генерал Алек'сеев.

Hь'öкöм hат, wəки гвардийа сор we бе т'əшкилкьрьне, чawa «Əскəре Сор». Мə шəр' дькьр незики бажаре Р'остов-Доне ль станси Батайске. Васйа Чугунов, həвале мьни ə'зиз, ль wедəре hатə köштьне. Паше əм чунə həwарийа бажаре Сарисине, ньhа wи бажарир'а дьбен Сталинград. Щаб данə мə, wəки бажаре мə, Ставропол доре гьртьнə, hьндьк майə дьжмьн зəвткə. Əм hатнə Ставрополе. Əскəре qазах генерал Шкуро чəнд h'əзар мер ль wедəре шəр' дькьр. Мə кьр, нəкьр Ставропол мə нькарьбу хwəйкьра. Əм алайк бун,

əwana незики пенщ алайи бун. Мə бажар hьшт, əм же дəрк'этн, чьмкö qəwata wan жь йа мə зедəтьр бу. Ль гöнде Татарске, феза Ставрополе, мə h'ьщум кьр, wəки генерал Шкур'о жь бажер дəрхьн, ле тьштəк жь we h'ö-щуме че нəбу. Ль wедəре həваləки мəйи мерхас у ə'зиз hатə köштьне, qöмандаре гвардийа Сор, həвале Шпак. Жь гöнде Татарске əм бь шəр' пашда чунə Невиномиске. Əw щара сьсйа бу əз hатмə бьриндаркьрьне. Əм hатнə бажаре Свйатой крест, ньha жер'а дьбен Будйоновск, ль wедəре штаба qöмандаре мə шewр кьрьн, wəки əм həр'нə сəр Ставрополе шəр', ле ль алие чəме Маньч əм qəлфə-qəлфə hатьн незики Ставрополе бун, ле диса дьжмьн жь мə зə'фтьр бу, мə нькарьбу тьштəк бькьра. Əм hатнə бажаре Медведке. Ль вьра əз нəхwəшийа тифе к'этьм. Əз анимə Пйатигорске, жь wедəре жи əз шандьмə Владикавказе.

Нəхwəшийа мьнə ищар зə'фə чəтьнбу, чьмкö əз бəре нəхwəш к'этьм, жер'а дьготьн «сипной тиф», щара дöда дьготьн «брйушной тиф». Qəwат мьнда нəмабу, əз жь h'ал к'этьбум, харьна балинсе жи нə т'ö харьнбу.

Əскəре гвардийа спи (əскəре буржуазие) р'ож бь р'ож зор дьда əскəре мə. Əскəре мə жь бəр вəдьк'ьшийа. Əскəре мə бубу дö тира: hьнəк бəр бь Владикавказе дьhатьн, hьнəк жи бьн дəсте Сергей Миронович Киров бəрбь Астрахане дьчун...

Əм əскəре нəхwəш анинə бажаре Владикавказе...

Р'ожəке мə бьhист дəнге гопа. Нəхwəш сəр həвр'а чун-hатьн, дьготн.

— Qазах hат, əскəре спи hат, əскəре буржуазиа hат.—К'е карьбу хwə сəр п'ийа бьгьрта, дьчун, сильh' hьлдьдан, дькьрнə шəр. Ле ьди бе фəйда бу.

К'еləка мьн qазахəки Кубане həбу, əw жи нəхwəш бу, ле п'ьр'-hьндьки дьгəр'ийа у дəсте wи т'ьвьнг дьqəфьланд, дə'w кьр wəки к'ьнще wи бьдне...

— Töе həр'и?—Мьн же пьрси:

— Ле әз чь бькьм, әзе һәр'ьм.—Әwи гот.

— Щаньм тӧ анщах хwә сәр п'ийа дьгри, тӧе к'ӧда һәр'и, мьн гот:

— Әзе һәр'мә белука хwә.

— Тьштәки накә, бәр һәwа т'әзә, әзе қәwим бьбьм, ле әз вьра бьсәкьньм һ'әта дьжмьн бе, бь шура сәре мьн жекә... Ӧса гот у чу... Әз жи дьқьщқьщим, wәки һәр'ьм, ле әзи ӧса бәтһ'ал бум, мьн нькарьбу бе дар бьгәр'ийама, мьн хwә диwара дьгьрт, паше дьгәр'ийам, чьмкӧ нава саләкеда әз се щара бьриндар бум, әw дӧ щар бун нәхwәш к'әтьбум.

Мьн дьле хwәда дьгот:

— Ах! әз зу сәр хwәда бьһатама, ах зу...сәр хwәда бьһата...

Әва хастьна мьн бь сьтqе хwәйи сах, wәки әз зу сьламәт бьбьм, тә дьгот «тьльзмәбу» нава чәнл р'ожада мьн тьхмин кьр, wәки әз эп'ещә мәһ'кәм сәр льнга дьсәкьньм. Әз ьди хwә-хwә дьчум бәр п'әнщәра дьсәкьним у мьн гӧһ дьда сәр дәнге топа. Шәр'и незики бажербу. Рожәке сьбе, шәбәqе мә бьһист бажари дәст әскәре буржуазиеданә. Чәнд сәһ'әта шунда, мә ньһер'и, қазах т'ьжи нәхwәшхане бун. Ль комуниста дьгәр'ийан, ль мәрие нас дьгәр'ийан, wәки дьдитьн, we сьһ'әте дьк'ӧтан бь шише т'ьвьнга, дьбьрьн у һ'әйата нәхwәшханеда гӧллә дькьрьн-дӧкӧштьн.

Р'әнге мьни қәмәр, сәре мьн кӧркьри у р'уе мьни дьреж бубун, шька wан чу мьн, wәки әз йаһудимә —щьһудьм.

— Тӧ щһуди?—Әз ви али wи али дьһ'әжандьм.

— На, әз к'ӧрдьм, әз т'ьркьм...

— Дәрәwа дьки...Әз авитмә э'рде у бь шише т'ьвьнга к'ӧтам. We гаве һ'әкиме мәзьне нәхwәшхане һатә һӧндӧр'.

К'ьнще дохтра ле, нишане сәр мьла.

— Әв чьтәвайә? Һун чь дькьн?—һ'әким ль wан қирӧа.

— Щьhудәк мә гьртийә...

— Әw нә щhудә,—h'әким диса ль wан кьрә qирин.

— Ә'йни щhудә, әфәндьм, hане ле бьнер'ә.

— Әw тьркә, әwи к'өрдә, әз заньм. Ве сьh'әте жь вандәра дәрк'әвьн: әз h'өкөм дькьм...

Qазаха бь көлзьки әз hьштьм, жь мьн дурк'әтьн... Wәхте жь нәхwәшхане дәрдьк'әтьн, готьн:

— Әме бенә пәй тә, тө жь дәсте мә хьлас набн.

Hәма we шәве, нәхwәш у к'өтай, мьн анщах хwә сәрльнга дьгьрт, мьн лава кьр, wәки к'ьнща бьднә мьн. К'ьнще мәрие мьри п'ьр' hәбун. Анин к'ьнщнә кәвнә п'әр'ьти данә мьн. Бәрбанга сьбе әз жь нәхwәшхане дәрк'әтьм. Әз чум әw әрмәниед р'әвибун же hесире hатьбун, wан гәрийам. Wана әз hьлдам бь дьләки әшq. Йәки жь wан мьн нас кьр, жь wәлате мә Qәрсе бу. Наве wи Хачо бу...

Бажерда мала дьгәр'ийан, т'алан дькьрьн у әскәре сор—комуниста дьгәр'ийан. Чәтьн бу, wәки мәрьв вәшарта. К'ижан маледа дьдитьн: әw мал т'алан дькьрьн, әw мәрие вәшарти у хwәе мале дарда дькьрьн, дьхәньqандьн. Ль соqаqа гәлә мәри өса дардакьри hәбун. Wәхтәкә өса чәтьн бу, wәки мәрьв нькарбу бьгәр'ийа, hәма п'ьр' hьндьки шьк бьбрана мәрики, дьгьртьн, дькөштьн, йане давитьнә кәле, кәсәк жь we кәле дәрнәдьк'әт сьламәт.

Жьна Хачо hәрро дьготә мьн:

— Жь мала мә hәр'ә, тө дьки бьби сәбәбе мала мә?

Р'ожәке Хачо жи готә мьн.

— Ә'рәб, тө гәрәке бьбахшини, тө дьбини: чь wәхтәкә чәтьнә у тьрсә, гәрәке тө жь мала мә hәр'и...

Хачо мьнр'а т'орбәк да hазьркьрне, нан у картол кьрьнә т'орбә, дарәк да мьн, wәки әз хwә пе бьгьрьм, чьмкө әзи he бәтh'албум, әз рек'әтьм. Мьн фькьр кьр, wәки әз hәр'ьм Астрахане бьгhижмә әскәре мә, щәм С. М. Киров.

П'ак те бира мьн: ә'wле бьhаре бу. Чәнд р'ожада әз гьhиштмә бажаре Qьзләре. Нане мьн хьлас бубу, п'ә-

ре мьн жи т'önəбу. Əw чəнд р'ожбу бь п'ьнщар'а бьhаре тəзə мьн идаре хwə дькьр. Əз нəwербум жь р'е дагəр'ийама маläке. Щики qазах расти мьн hатьн, əз гьртьм, ле мьн лава кьр, гот:

— Əз əрмəнимə, жь дəст Р'оме р'əвимə, мьн бəрдьн...

Wана əз бəрдам, ле йəки готə мьн:

— Р'əнге тə, минани рəнге əскəре сорə.

Ль бажаре Qьзläре əз бумə хöламе əрмəники дəwläти, wəки баге wида бьхəбьтьм.

Харьна эп'ещə п'ак, həwa т'əмьз, р'азана нав багда, зу əз сəр хwəда hатьм. Мьн ьди qəwат гьрт. Дəнг бəла бубу, wəки нав qамише дора Qьзläре партизан hənə. Мьн röhe хwə дьда сəр wан гьлийа, рож бь рож дьготьн нава qамишда партизан дитьнə, мьн фькьр кьр, wəки wəхтə, əз həр'ьм. Мьн дьзикава к'аре хwə дькьр.

Р'ожəке мьн qəстана готə аге хwə, wəки əз нəwерьм бегда разем, дьбен партизан дəрк'ətьнə. Əw к'əнийа, готə мьн:

— Тö чь хwə дьтьрси, h'əйwан, дəwläта тə həйə, тö же дьтьрси?

Щарəке бəр эвар бу; аписеред əскəре qазах hатнə баге wи к'əф кьрьн. Аге мьн бəрхəк шəрже кьр, h'изе шəраба рьнд ани, у дəст пе кьр, шəраб, qəли у к'ьбаб харьн. Wана aqa шəраб вəхар, wəки т'əв сəрхwəш бун у к'ətьн. Wан забьтар'а hатьбун се qазах, əwана жи öса харьн шəраб, бе aqьл к'ətьн. Йəк жь wан бəр суреда нава т'уме тьрийада вəläзийа бу. Кəсəк ль wандəра тönəбу. Ниве шəве дəрбаз бубу. к'ətə фькра мьн, wəки анщах сьре hатийə, əз т'ьвьнге hьлдьм, həр'ьм. Тəлə-тəл незики qазахе сəрхwəш бум, е кö дур нава т'уме тьрийа к'ətьбу. Мьн бь к'ере qайиша т'ьвьнге у фьшəка бьр'и, сəр сурер'а банзда, чум бьгhижмə партизана. Əз п'ак сəр хwəда hатьбум, qəwата мьнə щаhьл диса hатьбу щи, qə ньзам чawa əз дьчум, wəки we шəве бь həспа пəй мьн к'ətана, мьнр'а нəдьгhиштьн.

Мьн хwə гьhиандə нава qамуш. щие кӧ партизана хwə ле вəдьшартьбу. Əw щи сəр həвда qамуш бу, h'əзəк бу, гол бун. Qамуше wедəре минани мешə шин бубун, сьх бу у бьльнд бу. Оз we шəве у рожтьра дьне əwqa гəр'ийам, ле мьн партизан нəдитьн. Əз öса лəз у дьле щə'д дьгəрийам, wəки дəзие льнге мьн эшийан, wəстийайи мьн хwə да бəр тумəки р'уньштьм у ньзам чawa хəwр'а чум. Ньшкева мьн ньhер'и тьштəки гьран хwə авитə сəр мьн, мьн чə'ве хwə вəкьр, ньhер'и: се h'əба əз зəвт кьрьмə, мьн оғлəмиш дькьн. Мьн гот:

— Ьəвал, hун чь дькьн? Нə əз р'əвимə, hатьмə щəм wə, нə əзи жь wəмə, болшевикьм?

Wана жь мьн пьрси, чь hатьбу сəре мьн, мьн жи wанр'а гьли кьр. Ле wəхте мьн гьли кьр we шəве: чawa мьн т'ьвьнг дьзи, чawa hатьм, партизан дьк'əнийан у ша дьбун...

Wəхте мьн гьлие хwə wанр'а кьр, əwана бь мьн гӧман бун, əз бьрмə щəм qӧмандаре хwə. Qӧмандар жи гьлие кӧ мьн бьhист, гот:

— Гəлə həвално, həвале Ə'рəб Шамилов жь иро шунда партизанəки минани мəйə, əм гəрəке мина бьра жи h'ьз бькьн...

Əw дӧ мəh бун, əзи ьди партизан бум. К'идəре qӧмандаре мə партизана əз бьшандама, мьн дьл у щə'д дь qəданд...Qӧмандари жь мьн хwəш бу. Ьəвалед мьнə партизан жи жь мьн h'ьздькьрьн, иламки, wəхте мьн гӧллə агьр дькьр, гӧлла мьн т'ӧщари э'рде нəдьк'ət, вала нəдьчу...

А бь ви тьhəри əз бумə партизан, а бь ви тьhəри мьн ьди дьле хwəда qьрар кьрьбу, wəки сəрикə əв оғьрə, əз гəрəке шəр'кьм: wəки азабьн п'алə у гӧндие к'əсиб. Гəлə щара мə дьдит р'оже чətьн, мьрьна мə дьhатə бəр чə'ве мə, ле мə гӧман нəдьбьр'и, wəки əме алт'кьн дьжмьне хwə.

ЩӘМ СЕРГЕЙ МИРОНОИЧ КИРОВ

Щие кӧ мә партизани дькьр, щики р'асти дуз бу, мешә т'önә бу. Щина дем бу, бе ав бу, ле щина дьбу гәнгәз шор'әкәт у h'әwшан, щина hәбу гол, қамуш ле шин дьбу, минани дара кәс ньзанә чьқас дәwр у сал-зәманә әw қамуш шиндьбә, нава wан h'әзәкеда, щина жи қумстан бу, h'әта чә'в-чә'ва дьбьр'и, хенжь қуме тьшт т'önәбу, чьлкә ав т'önәбу wәки мәрьв вәхара...А щики wада дьман партизане мә...

Р'ожәке әз у hәвале хwә, hәма әм кӧ кәвийа голе дәрбаз бун, щие кӧ шин бубу қамуш минани меша, жь нава wи қамуши дәрк'әтьн кәрик бәразә (хьнзире) бәйани. Қабанед[1] мәзьн әм дитьн, минани қәрәwьла сәкьни бун, кәре хwә хьнзира дәрбаз дькьрьн, ле-ле бун хwә бавитана мә. Бәре мьн хwә шаш кьр. Т'öщари мьн аqас хьнзир нәдитьбун. Паше мьн зу-зукава т'ьввьнг стöе хwәда ани, дьрежи wан кьр, агьр кьм. Hәвале мьн кьрә гази чьмкӧ h'әвәки дури мьн бу, гот:

— Тö чь дьки? Чьма тö набини чьқас бәраз у қабан hәнә, wәки тö йәки бökӧжи әм нькарьн жь дәст wан хьлазбьн, we мә жь hәв бәлакьн.

Әw партизане кӧ әз бумә hәвале wан, дьман нава қамушада, голада у щие hәзәк, незики си-чьл километри жь бажарәки чук, жер'а дьготьн «Черный рынок» hьнда бә'ра Каспие.

Әw бәста Каспие, чawa мьн wәр'а шьровәкьр, ньзам чәнд сәд километр дьк'ьшанд, ль ве бәсте hәбун hьм щие дем, hьм жи гол, hәзәк у қамуш, мә hеса хwә теда вәдьшарт.

Сала 1919 бу. Кавказ у wәлате Ставрополе зәвт кьрьбу гвардийа спи (әскәре буржуазие), әскәре генерал

[1] Қабан—хьнзире нер.

Деникин. П'ега ѡи генерали ль к'ижан гӧнди к'әта, йан шәһәр к'әта мәри гӧллә дькьр, бь шура дькӧшт, әѡ мәри, е кӧ пьшта диѡана Советие бун...

Әѡ гӧнде кӧ йан шәһәред п'ега ѡи ледьк'әт, генерал Деникин чедькьр дарагащ, теда дарда дькьр болшевик.

Әскәре мә партизана р'ож бь р'ож зедә дьбун, дьһатьнә щәм мә әѡ мәри, е кӧ дьр'әвийан жь дәсте qазаха у генерале ѡан, ѡәки нәенә кӧштьне, йане хәньqандьне...

Баки гӧмрәһ' дьһат, ава голе р'адьбу, дәве кәндала дьк'әт, qамуш минани п'елед бә'ре бьльнд дьбун, паше диса хар дьбун. Әсрәкә тәнг бу...Әм руньштьбун бәр дәре һ'олька хѡә, йәки гьлие шәр'е сала 1914 дькьр, чаѡа германийаера дькьрьнә шәр', мә гӧһ дьда гьликьрьна ѡи. Партизане һәвале мә дӧ мәри гьртьбун, анинә щәм qӧмандаре мә, йәк мер бу, йа дьн жи жьн бу. Мери бәжнеда нив орт'ә бу, ә'мьрда незики чьл сали бу, п'оре сери зәр бу, дәст ләпе хѡәва к'ьвш бу ѡәки мәрики qәѡәтә. Йа жьн йәкә пир бу, сәр чә'ве ѡе qәрчъми бун, п'оре ѡе спи бу, дьран девда һьндьк мабун. Мәрьв дьдит, ѡәки әв пира һ'ӧрмәт гәләки тьрсийабу. Чаѡа ә'йан бу, әѡ мер сәдьре ревкома гӧндәки бу. Әѡи мәр'а гьликьр:

— Натнә гӧнде мә атриадед әскәре qазаха (әскәре буржуазие). Әз р'әвим, к'әтмә чә'ла геньм, мьн хѡә вәшарт, әѡ чә'л йа мәрики зә'фи дәѡләти бу, тьжи гәньм бу, кәсәки шьк нәдьбьрә ѡи щи, ѡәки мьн бьгәр'ьн. Мьн гәньм к'ола, к'әтмә бьн геньм, хѡә вәшарт. Qӧмандаре әскәре кӧ натьбу гӧнде мә. хәлq топкьрьн у һ'ӧкӧмкьр, ѡәки ве сьһ'әте бежьн к'ижан болшевикә? к'ижан мәри диѡана Советеда дьхәбьти, хӧләсә к'ижан һ'ьздькә диѡана Совете у болшевика. Гӧнде мәда мәри гӧллә дькьрьн, дарагащ чекьрьбун, гәлә мәри дарда кьрьбун. К'әтьбунә мала, талан дькьрьн, к'ӧлфәт дьшӧһьрандьн. К'ӧлфәте малда мьн гьшк зерандьн паше гӧллә кьрьн. Пирә дйа мьн

жи хwə вəшартьбу. Шəв hатə ба мьн, əз чə'ле дəрк'этьм, əм р'əвин, hатнə вьра, нава qамушда хwə вəшерьн, мə ньзанбу hунк ль вьрьн».

Пире жи мəр'а гьли кьр:

— Qиза Михаил[1] — нəбиа мьн, qизəкə зə'фə бəдəw бу, шанздəh сали бу, гöллə кьрьн...

Т'əзə дьк'этə пайизе ..Щаб дьhат, wəки əскəре генерал Деникин у Шкуро дажонə бəрбь Москвае.

Qöмандаре мə партизана, хwəндьбу мək'т'əба qöмандара, hена п'адше Николə, шəр'е германийаеда стəндьбу гəлə нишан у мерхасəки э'йан бу. Паше əз пе h'əсийам qöмандаре мə кöре h'ədадчиа бу, щəм баве хwə hини h'ədадие бубу, əw чəнд сал бун бəри шер' h'ədади дькьрьн. Əw qöмандарəки öса бу, вала нəдьма; пешийа мə дьк'эт, əм дьчун мə сəре р'йа wан дьгьрт, у зəгирə же дьстəнд, р'йа машине хьраб дькьр, силh'а щəбьрхана wан же дьстəнд у сəр əскəре сьвькда дьгьрт. Qазах дькьр, нəдькьр, мə нькар бу. Wəхте ль мə дьбу чəтьни, əм дьр'əвийан, дьк'этнə нава qамуш у h'əзəка, wана дьда пəй мə, дьhатьн, дьк'этьнə h'əзəка наве, qамуш, мə əскəре wан ль wедəре qьр' дькьр...

Qöмандаре мə партизана дьгот:

— Əм гəрəке öса бькьн, wəки əwана р'ьh'этиа хwə нəбиньн, wəки wана п'əжмур'дə бькьн, wəки буржуазна жь мə бьтьрсə...

Чawa мьн wəр'а гьликьр, хwəндəване мьнə дəлал, к'этьбу пайизе. Щарна баран дьбари, мьж-думан р'у э'рде дьгьрт. Тə'ве aqa нəдьqьжланд, wəки мəрьв бəр we тəйах нəдə, сöр'-сəрма жи he нəк'этьбуе, wəхтəкə henькə р'ьнд бу.

Qöльнг, qаз у лəгləга ьди hелине хwə hьштьбун, чубунə бəр'ие, wəлате гəрм.

Р'ожəке бəри эваре, qöмандаре мə шандə пəй мьн.

---

[1] Михаил наве köре we бу, е kö hатьбу щəм мə.

Әз чумә щәм wи. Мьн сьлав да. Ль wедәре р'уньштьбун гәлә һәвалед мә у Михаил, е кӧ чawa wәва ә'йанә, т'әзә гьһиштьбу мә. Qӧмандаре мә Лопатин щи нишани мьн да, изьн да, әз руньштьм. Паше гот:

— Һәвале Шамилов, мьн гази тә кьрийә бона we йәке, wәки тӧ пенщ һәвалава һәр'нә бажаре Астрахане, наме бьбынә һәвале Кировр'а, бьра әw мәр'а бежә, әм чawa бькьн...Дьбә кӧ әм жи һәр'нә щәм wи: бажаре Астрахане. Һәвале кӧ we тәр'а бен, һәвалнә щер'ьбандинә, хортнә эгьнә бе qьсурьн, ле мәзьне wан т'әва гәрәке тӧби, чawa комунист.

Әз һ'әвәки wa ә'щебмайи мам, мьн гот:

— Һәвале Лопатин, әз ә'мьре хwәда т'ӧщари ль ви wәлати нәмамә, нәһатьмә, әз qә ньзаньм к'ӧр'а һәр'ьм у к'ижанә р'йа бәрбь Астрахане.

— Дәрһәqа р'е тӧ т'алаша мәк'шин, р'е п'ак занә Михаил, әwe бәләде wәбә. Ль вьра һун кӧ жь qамуша дәрк'этьн, бәста Ногайанә,[1] гӧнде Ногайа сәр р'йа wәнә, ле һуне дури гӧнда һәр'ьн, wәки кәсәк wә нәбинә, паше we текәбә бәста калмька[2], тӧ жи зьмана п'ак зани. Әwи әв гьлие хwә к'ӧта кьрьн, зурбу ль мьн ньһер и эме дәqәке, һивийа щаба мьн сәкьни.

Мьн щаба wи да, гот:

— Һәвале Лопатин, wәки тә һ'ӧкӧм кьрийә, чь һ'әде мьн һәйә, wәки әз һ'ӧкӧме тә нәqәдиньм. Әзе һәр'ьм.

Әw дӧ р'ож бун к'аре чуйина мә дькьрьн: Жьнед партизан кьрас дәрпе мә дьшушітьн, wәки әм р'ева дьжон нәбьн, жьнед майин жи нан һ'ьшк дькьрьн (сухари), бона р'йа мә дур, wәки р'еда бьрчи нәбьн...

Эварәке, wәхте тә'ри к'әтә ә'рде, мә дәбхатьри да һәвала у әм р'ек'әтьн. Мәр'а незики километрәке һат

---

[1] Ногай мьләтәкә, әw жи мьмәдинә

[2] Калмьк мьләтәкә.

қӧмандаре мə, Ӏəвале Лапотин, т'əми дьда мə, wəки əм фəсал Ӏəр'ьн, дьгот:

— Т'əмийа мьн wə, wəки бьқəwмə дьжмьн wəр'а дəрдьк'əвə, у Ӏун дьбиньн əwана жь wə зедəтьрьн, қафсьстийа нəкьн, бəре хwə нəдьне, Ӏ'əта карьн хwə хwəйкьн, мерани нə жь бе аqьлийə, жь занина қануна шер' у фəсалейə. Р'еда мьқати Ӏəвбьн, Ӏəвале хwə тӧщари тəнгасие у чəтьниеда нəӀельн...

Чəнд т'əми дьн жи да мə, паше вəгəр'ийа мьнра гот:

— Ӏəвале Шамилов, мьн гӧман Ӏəйə: гьлие кӧ партиае т'əслими тə кьрийə, тӧе аqьли у р'ьнд бьқədини.

Чawa қӧмандаре мьн бу, мьн т'əмəна əскəрие бəр гьрт, дəсте хwə да бəр ə'йнийа хwə, гот:

— Ӏəвале Лопатин, тӧ архаинбə, wəки əв пенщ Ӏəвал у əз жи е шəша сəре хwə бьдьн, əме wи шӧхӧле тə т'əслими мə кьрийə, бьқədиньн ə'сə —у əw чу...

Ӏивə бьн ə'wрада бу, шəвəр'əшбу, мə Ӏьманги р'е к'ьвш дькьр. Мьн готə Ӏəвала, wəки əз пешие Ӏəр'ьм, Ӏəвал сəкьнин, əз чумə пешие...

Дӧ сьӀ'əта шунда əм жь нава қамуш, Ӏ'əзəка у голе дəрк'əтьн сəр р'йа Ӏ'ьшк, əм ьди Ӏеса р'е дьчун. Ӏив жь бьн ə'wр дəрк'əт, бу Ӏивəр'он, əм ьди фьреқəтие к'əтьн.

Р'ожа пешьн, мьн нəӀьшт Ӏəвал зу Ӏəр'ьн, Ӏəвала хwə дьлəзандьн. Мьн Ӏьла wəхта шьвантиеда заньбу, wəки əм ньӀада бьлəзиньн, əме хам бьбьн, нькарьн п'ак у зу борще кӧ дабунə сəр мə бьқədиньн, ле wəки əм р'ожа пешьн Ӏьндьк Ӏəр'ьн, р'ожтьра дьне у сьсийа бəрə-бəрə əм р'е зедəкьн, ф.сал у Ӏеса шӧхӧле хwə бьқədиньн.

Шəв əм р'е дьчун, ле р'оже əм жь р'е дадьгəр'ийан чə'ла, нəwалада əм р'адьзан, wəки кəсəк мə нəбинə.

Əw р'йа кӧ əм теда дьӀатьн, дьчу бəрбь к'əрхана хwe ле Ӏəбу, we к'əрханер'а дьготьн «Р'азгир». Жь Р'азгире р'е дьчу Астрахане. Бəре Р'азгиреда к'əрхана хwe Ӏəбу, гəлə п'алə дьхəбьтин сəр we к'əрхане. Хwəйе к'əр-

хане урьс бу, наве wи Толстопйатов бу. П'алэ дьхэбьтин сьбе h'эта эваре тэ'ри дьк'этэ э'рде, hэqэки hьндьк дьстэндьн, ле хwэйе к'эрхане Толстопйатов д. wлэти дьбу ль бажаре Пйатигорске у Ставрополе ханис чарqэт, пенщqэт чекьрьбу у к'еф дькьр.

Hэвале Михаил, бэл>де мэ, мэр'а гьли кьр:

— Бэре hена п'адше Николэ, э'рэбэ, кэрванед дэва, h'эд-h'эсабе wан т'önэбун, жь Р'азгире хwэ дьк'ьшандьн Астрахане, Бак'уе у бажаред майин. Толстопийатов хwэ ль вьра нэдьма, wэк'иле wи йэки алман бу (герман бу) наве wи Шварс бу, мэрики зэ'фи бе исафбу, хэбатчи у эw мэхлуфэт дэст wида дабу ah у заре.—Паше Михайлов сэрда зедэкьр,—Оз дö сала вьра хэбьтимэ...

Эw р'йа эм теда дьhатьн, р'екэ зэ'фэ чэтьн бу, т'ьжи чэ'л, qум у нэwалед чук бун. Сэре р'йа, щина сэкьнибун эск>ре qазах, р'екэ тьрс бу...

We р'еда пашда вэк'ьшийабу ордийа эскэре сорн 11 Ви али р'е-wи али р'е щэндэке hэспе кöшти у щьнйазе эскэре сор бун, е кö сэре хwэ у э'мьре хwэ данибун бона партиа комунистие, бона we йэке, wэки п'алэ, гöнди азабьн we зэлулне, йа кö wана дьк'ьшанд дэwр у сал зэмана жь дэст дэwлэмэнда...Тэйре hинн щэндэка у щьнйазе мэрийа бубун бь qэлфа hэwа дьфьр'ин. Wэхте мэ вэдшарт, щарна qэлфе тэйра ль hэwа сэр мэр'а дьсэкьнин, ль мэ дьнhер'ин, wана т'ьре эм жи щьнйазьн...

Р'ева hэваläки мэ, наве wи Кирил бу, нэхwэш к'эт, р'астэ, гэрмайа wи т'önэбу, ле саскар нэдьбу, hеди р'еда дьhат, сэва wи эм жи мэщбур бун, hеди бьhатана, р'оже мэ нькарьбу мэзилнэ дьреж бьqэданда. Нане майи h'ьшккьри (сухари) hеди-hеди кем дьбу, баре мэ h'эвэки сьвьк дьбу, ле эм бьрчибуне дьтьрсийан. Гэрэке эз бежьм тибуне h'але мэ бьр'и бу, тук дэве мэда нэмабу, тэ дьгот зьмане мэ дэве мэда wэрьмибу, мэ нькар бу hэвр'а п'ак хэбэрда. Ле диса партиа мэ комуниста дьле мэда бу, мэ т'ö тэфэкури нэдьк'ьшанд,

әм дьчун у мә заньбу, wәки әм дьчьн бона азабуна хәбатчийа.

Р'ева һәрйәк жь мә сәрһатийа хwә һәвр'а гьли кьр, әм һәр шәш жи әwләде к'әсиба бун-әwләде хәбатчийа бун...

Шәвәке ньзам чawa бу, мә р'е шаш кьр, әм дьчьн, ле ньзаньн р'аст дьчьн йан на. Әва шашкьрьна тедәрхьст бәләде мә Михайлов, әwи мәр'а гот, мә р'е шаш кьрийә. Тә'риеда әм ньшкева нахьрә дәвә қәбьлин. Дәвәчийа[1] тә'риеда зуда әм к'ьвш кьрьбун, тьрсана дәнге хwә нәдькьрьн. Әз незики wан бум бь т'ьрки wанр'а хәбәрда, wана щаба мьн нәда, паше мьн бь зьмане әрмәни, ноғайи хәбәрда, диса щаба мьн нәдан, мьн кö бь зьмане урьси хәбәрда каләки т'ьвьнгәк дестда щаба мьн да. Мьн лава кьр: ав хwәст. Бәре wана хwә нәдьспартә мә, wәхте кö әз зари бум, у мьн лава кьр, паше йәк незики мьн бу һ'изе аве дестда бу, дәве һ'из дьрежи мьн кьр, мьн дәве хwә к'öта һ'из, эме пенщ дәqа зедәтьр ав вәхар, у хwә да алики. Паше һәвале мә майин жи сьре ав вәхарьн...

Дәвәчийа готә мә:

— Гәлә һәвално, әва нә р'ейә, wә р'е шашкьрийә, ле әв дәрә тьрсьн, ль вандәра әскәре қазах сйари дьгәрә, һәспа у дәва жь мә дьстиньн, дьбьн бона әскәр, лома жи мә дәвә вьрда р'әвандьнә, анинә, жь бәр чә'ве wан дурхьстьнә.

Е кал бь зьманәки т'әвлу урьси гот:

— Товарищ, моя знаю твоя все красноармески, твоя болшевик Ленин, Астрахан пайдешь. Здесь нелзя, вот там хорошо, казах нет.

Мә р'азәльхийа хwә да wана, сәва wан гьлиед р'ьнд, ле диса мә ав жь wан хwәст, ищар гаване дәва бе тьрс незики мә бун, дö һ'изе аве анин у мә һеса т'ер ав вә-

---

[1] Гаване дәвар'а дьбен "дәвәчи".

хар. Мə кӧ ав тер вəхар, бин hатə бəр мə, тə дьгот əм т'əзə р'у дьне к'ətьнə. Мə диса р'азəльхи да wана, дəбхатьри жь wан хwəст у р'ек'ətьн, əм чунə wи али, кӧ wана нишани мə да. Əм hеди дьчун, чьмкӧ льнге мə думеда дьчунə харе h'ətа гузəке. Ҥəвале мəйи нəхwəш бу, Кирил, ав т'ер вəхарьбу, тə дьгот h'əвəки сəр хwəда hат, хəбəр дьда, лаqьрди дькьрьн...

Эме сьh'ətəке зедə həбу əм р'е дьhатьн, шəвəр'əш бу, пьш мəва дəнге к'öхöке hат. Əм т'əв сəкьнин, мə röh да сəр к'öхöке у h'ьлкə-h'ьлк бəрə-бəрə незики мə дьбу, льнге wи кӧ думеда дьчун, əw дəнг жи мə дьбьhист. Мə ньзани бу чəнд мəринə у к'инə, мəрие херенə йан мəрие хьрабиенə?

Мə шewр кьр, wəки əм жь həв бəла бьн ви али, у wи али р'е, т'абие хwə чекьн думеда, фьшəка бавенə сəр т'ьввьнга, hазьр бьн. Əз т'əне мамə сəр р'е. Тə'риеда мəрьв нькарьбу бьдита чəнд мəринə тен, ле мьн т'ьхмин дькьр: мəрикə те, у бəрə-бəрə незики мə дьбə. Wəхтe лап незики мьн бу, мьн нас кьр əw кале калмьк[1] Əwи кӧ əз дитьм, диса зьмане урьси ль həв хьст гот:

— Мойа тоже падешь Астрахан, мойа не хочешь работай, мойа хазен богатый батыр, много лощад, много верблюд ест, мойа ничего нету. Пожалыста мойа возми тоже...

Мьн готе, wəки əw бьсəкьнə h'ətа əз тем. Əз чумə щəм həвале хwə, шewр бькьм. Ҥəвал незики мə бун, хəбəрдана мə бьhистьбун, мьн кьр кӧ бежьм, чь калмьк мьнр'а готьбу, бəри гьшка Михаил гот:

— Ҥəвале Шамилов, əрhəдə əм wи хwəр'а бьбьн, р'еда we кери мə бе. Əз заньм нава калмькада гəлə к'əсиб hənə, əwана щəм дəwлətийа хöламтие дькьн, h'але wан h'аləки чətьнə, чawa əw хwə hатийə, демək р'астə, əwана нə мьлətəки дəрəwинə.

---

[1] Калмьк — мьлətəкə, жь расса монголанə.

Вәгәр'ийамә щәм кале, мьн гот:

— Әм һәр'ьн, һәвал.

Әм р'ек'әтьн, әв һәвале т'әзә лəз дьчу, мә пер'а сас-кар нәдьбун, чьмкӧ әw чәнд р'ож бун әм р'е дьһатьн, wәстийа бун. Хенжь we лəзбуне, әw дьчу, дора xwә дьнһер'и, щарна вәдгәр'ийа пьш xwәва дьнһер'и, тә дьго һивийа һьнәка бу. Мә фькар же кьрьн. Мьн һ'әвәки xwә әглә кьр незики Михаил бум, röhe wида гот, wәки әw у чәнд һәвалава һ'әвәки дури мә бен, һаж xwә һәбьн, т'ьвьнге wанә һазьр бьн. Wa һ'әта сьбә сафи бу, әм р'е дьһатьн калмьк дора xwә дьнһер'и.

Wәхтәке кӧ сьбә сафи бу, кале әм анинә сәр голәкә аве, голә, эп'ещә мәзьн. Бьнийа голеда чекьрбун қӧни, ава голе қумеда к'езин дькьр, дьк'әтә wан қӧнийа авәкә зәлал т'әмьз, тә дьгот һесра чә'ванә. Әм р'уньштьн бәр wан қӧнийа у әw щара ә'wльн бу, wан чәнд р'ожа әмә р'еда бун, мә сәр чә'ве xwә шушт.

Һәвале мәйи нәхwәш бәри гьшка ав вәхар, чу феза мә вәләзийа, қәрәwьли ль мә дькьр. Әм бәр аве р'уньштьн, мьн нане һ'ьшк жь т'орбе xwә дәрхьст, аведа нәрм дькьр дьхарьн, мә т'ер тә'штийа xwә хар.

Ль ә'змана һәбун п'ьлтед ә'wра серәк, тә дьгот коне к'очәраньн, дури һәв данинә. Тә'ве дабу, э'рд гәрм дькьр.

Һәвале кӧ т'әзә гьһиштьбу мә, ша дьбу, хәбәр дьда, әwи п'ак заньбу зьмане ногайа, мьн же пьрси:

— Ле тә чьма мәр'а шәве дьне хәбәрнәда?..

— Әм тьрсийан, мә т'ьре һун мәрие хьрабийенә,—әwи щаба мьн да.

Паше әwи мәр'а гәлә гьли кьрьн дәрһәqа жийина мьләте калмька у ә'дәте wан. Наве wи мә нькарьбу п'ак һинбуна, мә бь готьна wи нав лекьр; Кадак. Кадаки незики пенщи сали бу, мәрики қәпи зәп бу, дәстнә дьрежә ле бун, ләпе wи минани ләпе шера бун, сәрики мәзьн ле бу, тә дьгот: қафе wи к'упәки тьршинейә данә сәр мьла. К'ьвш бу мәрики зә'фи қәwат бу....

Р'ожа h'әвта әваре, әwи әм гиһандьнә бажаре Астрахане..

Незики пенщ километра жь бажаре Астрахане дуртьр пикете[1] сйари әскәре сор р'асти мә hат. Мә wанр'а т'ариф кьр, әм к'инә, к'ӧда әме hәр'ьн у сәва чь, wана изна мә да, әм чун. Ньзам чәнд километра жи әм чун, әм р'асти гәлә ә'рәба hатьн, hур-муре wана намьле wан ль ә'рәба баркьри бу, жьн зар'е wан пер'а бун. Мерә нава ә'рәбада т'әвә бь силh' бун. Әм не h'әсийан, wәки әw hесире жь щәндәрма у диwана Керенски дьр'әвьн. Wәхте дьбɔ чәтьни мер дьчьнә шер', пьшта әскәре сор, паше диса тенә нав hесире xwә, мәзьне wан жи hәбу, жь wан hатьбу бьжартьне...

Бажаре Астрахане тә дьгот hәр щие әскәрә. Чарньчале бажер у нава бажер т'ьжи әскәр бу.

Ль сәр чәме Волгае у бә'ра Каспие гәмиед мәзьн у бьчук hәбун, сәр гьшка т'оп qӧрӧмиш кьрьбун, т'опә hазьр бун ль дьжмьн хьстана.

Әм гьшк тьштәки ә'щебмайи ман, тә кӧ ль wи мәхлуqәте гьран, wи әскәри, wи hесири дьнhер'и, дәнг жь йәки нәдьhат, нә минани hьнә мәринә бе h'әсаб, к'ьвш бу h'әмушк бь дистиплинәкә р'ьнд т'әшкил кьрьбун.

Әм кӧ hатнә п'әр'е бажер тә'рие ьди ә'рд hьлчьни бу, ле мәрьв he дьhатнә к'ьвше, qәрәwьла әм гьртьн. Мә wанр'а гьли кьр, wәки әм партизиньн, wәки әме hәрнә щәм hәвале Киров, әм к'агазе тиньн, мә гот, нәгот нәбу тьштәк, чарньчали мә гьртьн, силh'е мә жь мә стәндьн у әм бьрнә щәм qӧмандаре xwә.

Әскәрәки гьран дора мә гьртьбу, бәре т'ьвьнга мәда кьрьбун, әм нава бажерда дьбьрьн, hәвалед мьн бәр xwә дьк'әтьн, бьлә-бьлә wан бу: wәхте әм hатнә щәм qӧмандаре wан, әwи hедика, бь hӧрмәт, жь мә пьрси, мә

[1] пикет—qәрәwьле әскәрне.

т'əмам wир'а гьли кьр, паше qömандар бəре хwə мьнда кьр, гот:

— К'а нама Киров бьдə мьн.

— Ħəвале qömандар, тö хwə дистиплина əскəрие зани, чаwа əз наме бьдмə тə. Ħə qömандаре мьн готйə мьн, wəки əз наме бьдмə дəсте Ħəвале Киров, тö сəре мьн жи жеки, əз наме надмə тə...

Qömандар бьн лева к'əнийа, дəрк'ət, чу, əм ман у əскəре дора мə, лə'зəке шунда гази мə кьрьн, əм кьрьнə автамабилəкə мəзьн, дö əскəрава у əм бьрьнə щəм Киров, ле калмьке Ħəвале мə щəм хwə Ħьштьн.

Паше Ħəвале мьн гəлə щара дьк'əнйан, дьготьн чаwа əз зари бубум бəр qömандар у чаwа мьн гот, wəки сəре мьн жекьн, əз наме надмə wə.

Ьди эп'ещə жь шəве чубу. Шəвəkə сайи бу, ль ə'змана т'ьжи отəйр бун, тə дьгот we шəве ль ə'змана Ħəwqас стəйр Ħəбун, чьqас мьн ə'мьре хwəда Ħе нəдитьбу. Жь бə'ре шəwqа прожектора[1] давитə мə, тə дьгот əwана жи заньбун əм мəринə дəрəkənə, Ħатьнə, ль мə дьнЬерьн, паше ньшкева ведьсийа, дьбу тə'ри.

Р'еда щара пикета пеши мə дьбьр'ин, əм дьданə сəkьнандьне, ле qömандаре kö əм дьбьрьн жь автомобиле дəрдьк'ət, wанр'а Ħедика хəбəр дьда, изна мə дьдан, əм дьчун...

Ньшкева Ħатнə нава к'ома мəрийа. Əw мəри əскəр бу, ньзам к'öда we бьчуна, зу-зу к'аре чуйине дькьрьн. Ħəр тьштəки əз у Ħəвалава э'щебмай дьман:

Əв мəхлуqət т'əв, əв бажаре мəзьн у əв əскəре Ħ'əземəти, мəрьв т'ьре соз дабунə Ħəвдö, wəки Ħəвр'а хəбəр нəдьн, чь дькьрьн, кəр'ə-кəр' дькьрьн, Ħьманги п'ьстə-п'ьста wан бу, Ħəр щарна дьЬат дəнге Ħ'öкме qömандара, əw жи диса Ħеди.

---

[1] Прожектор—шəwqə, к'и али бавежə, дьбинə чь Ħəйə ль wедəре.

Әм незики ханики сеqат бун. Дора ви хани qәрәwьл сәкьни бун, әскәр жи һәбу...

Вьра пеши автомобила мә диса гьртьн, әм данә сәкьнандьне, qӧмандаре мәр'а дьһат, диса жь машинейи пәйа бу, чу. Жь хәбәрдана әскәре кӧ дора мә гьртьбу, мьн бьһист, wәки п'алед бажаре Астрахане бь дьле xwә дә'w кьрьбун, wәки силһә' бьднә wан, wәки әw һәр'нә пьшта болшевика, пьшта диwана Совете у әw йәк һәвале Киров qәбул кьрьбу, һ'ӧкӧм кьрьбу, силһ' ль wан п'ала бәла кьрьбу.

Ньзам жь алие бә'ре бу йане алики дьне бу, дьһат дәнге т'опа, хьминийа гӧле тьвьнга у гӧллавежа бун (пулемета).

Qӧмандар һат, әм жь автомобиле пәйа кьрьн, бьрьнә wи хани.

Бь нәрдәwанар'а әм чунә qаъе дӧдийа. Отаха кӧ әм һатне, се ләмп'е мәзьнә нәвте ведьк'әтьн. Отьхәкә зә'фә мәзьнә фьрәбу. Ль бәр диwара сәр т'әхте чук дани бун qәрәфате мәрийа, е кӧ чекьрьбун жь кәвьре мәрмәр. Отахә тьжи к'ӧрсие руньштандьне бун, әw к'ӧрси т'әвә бь qәдифе к'әски хас һатьбунә нәqьшандьне, бь дәм у дәзге хени, диwаред иьqьшанди, п'әргәла we мале к'ьвш дькьр, wәки әw маләкә зә'фә дәwләти буйә.

Орта отәхе т'әхтәки мәзьни гьловәр һәбу. Дора тәхтә руньштьбун qӧмандаред әскәр, т'әви бь маузер' шур у qьрме нәган к'еләка wанда дарда кьрибун, һьнәкә палтое qаиши р'ьндә ле бун. Ль сәр тәхтә р'ахьстбун картәкә мәзьн у к'аг'әз һәбун, ль сәр диwер картәкә мәзьн дарда кьрьбун. Бәр карте сәкьни бу мәрики бәжн ортә, р'әнгәки бәшәр xwәш ле бу, пенщәкәки хьлмәти әскәрие ле бу, сапокнә салдата мәзьнә льнгада бун, к'ьвш бу, wәки сапокә һ'әвәки кәвьн бун. Әw мерьк ньзам qәләм бу дестда йан дарьк бу, ль р'уе карте дьбьр, дани, тьштәк wанр'а дьгот, тә'риф дькьр. Паше чawa ә'йан бу, әw мәри Киров xwә-xwә бу.

Феза гьшка р'уньштьбу мәрики к'ьнще бажарване ле бу, нә к'ьнще әскәрие бу, сьмелнә дьреж у руе wи һәбун, ғеле спи к'әтьбу сурәте wи...

Әм сәкьни бун сьвдәрәкә тә'ри, дәри вәкьри бу, пешийа мьн сәкьни бу қөмандаре кө әм ани бу, әзи пьш wи бум, гьшк мьнва п'ак дөхане бун. Әм сәкьнии һ'әта һәвале Киров даклада хwә к'өта бькә...

Wәхте әм незики һәвале Киров бун, әwи бь бәшәрәкә хwәш ль мә тәва ньһер'и. Бь хәбәра wийә ә'wьльнә ширнва, минани бавәки көр'е хwә т'әзә бьбинә, мә же һ'ьз кьр.

— Дә бежьн, һун чawa һатьн? Wә гәлә чәтьни р'еда дит?—Әwи жь мә пьрси. Мә щаба wи да: «бәле һәвале Киров, нә бе чәтьни бу,»—паше мьн дәст бьрә п'ашла хwә, намә дәрхьст. Әw чәнд рож бун пакета наме п'ашла мьнда қәрчьми бу, мьн кө дәрхьст, тә дьгот п'инәкә мьн дәрхьст.

Намә жь дәст мьн гьрт, вәкьр хwәнд, паше жь мә пьрс-пьрсийар кьрьн:

— Һун чьқас мәринә? һунә сйарьн йан пәйанә? қөмандаре wә чawa мәрийә? чь силһ'е wә һәйә? чawa әһли р'ьә'ат ль wә дьнһер'ә? партизан хьрабие гөндийара накьн?

Паше wa дәнгәки бьльнд гот:

— Қөмандаре wә ньвисийә, әм к'өда һәр'ьн, щикида нәчьн, ль wедәре бьн, рйа машинне хьрабкьн, нәһельн дьжмьн пьшта хwә расткә. Ван р'ожа әзе к'омәке бьдмә wә...

Мә жера гьли кьр дәрһәqа гөлләкьрьна гөндийа, дәрһәqа дарагащада бажарада, у гөндада данинә, хәлqе теда дьхәньқиньн, мә гот, wәки мәхлуqәт we диwана wан qә һ'ьзнакә. Мә гот, рож бь р'ож мәри дьр'әвьн, тенә щәм мә, хwә дьньвисьн партизан. Wәхте мә кө гот, йәки т'әзәһати мәр'анә, һәвале Киров әм һьштьн, дәст бь пьрс-пьрсийара жь wи кьр.

Гәрәке әз бежьм, wәки һәвале Киров гьликида жьмә нәр'ази бу, чьмкӧ мә нькарьбу бьгота әм чьqасьн, ль намеда жи нәньвиси бу...

— Һәвале Шамилов, дә бежә, һун чьqасьн?..Һ'әзар мер, йане пенщсьд мер һәнә?—Киров жь мьн дьпьрси.

Мьн нькарьбу бьгота т'әмамийа мә чьqасэ, һәр мьн дьгот:

— Әмә зә'фьн, һ'әзари зедәтьрьн.—Паше мьн го:

— Һәвале Киров, нә һәрро дьр'әвьн тен, әм зедә дьбьн. Бә'са хәбәре иро һ'әзар мерә, дӧ-се р'ожа шунда дьһа зедә дьбә. Нә иро һ'әвт р'ожә әм р'е тен!..

Паше диса мә жер'а гьли кьр, чawa әм сәре р'йа, зәгира әскәре wи, силһ'е wи бәла дькьн, чaw дӧ щара мә р'е хьраб кьр у эшалоне әскәре wи сәр р'йа машинеда wәлгәр'анд, т'әв qьр' бу, йәк сьламәт нәма, чawa мә щарәке бажаре Qьзләре зәвт кьр, же стәнд у се р'ожа теда ман...

Һәвале Киров к'ефхwш дьбу, дьк'әнийа, дьгот:

— Ә'фәрьм—әфәрьм партизанед мә дәлал, лехьн нәһельн әw р'ьһ'әт бьсәкьнә. Жь бажаре Тулае бәри wан данә һ'әта бажаре Харкове һатьнә, һәвале Ленин жь мьнр'а ньвисийә жь бажаре Харкове жи дьр'әвә әскәре qазах.

Паше һәвале Киров сәрда зедә кьр, гот:

— Бежнә һәвалед хwә, wәки һьндьк ма, әм бәри wандьн. Жь wәлате хwә wана дәрхьн, диwана п'ала у гӧндийа т'ӧ щари нае алткьрьне.

Паше һ'ӧкӧм кьр: силһ'е мә бьднә мә, мә бьбьн һ'ьмаме, к'ьнще мә бӧгӧһезьн у щи бькьн, харьне бьднә мә...

Әм гәрәке р'ожтьра дьне эваре бьһатана, мә же щаба наме бьстәнда. Чь кӧ һ'ӧкӧм кьрьбу һәвале Киров дәрһәqа мәда, т'әв qәдандьн...

Әм бьрнә ханманәки фьрәйи т'әмьз, харьн данә мә. Пәй һ'ьмамер'а әм к'әтнә хәwа ширьн. Р'ожтьра дьне әм һ'ьшийар бун, әмәке майи һазьр бу, мә нан хар, диса к'ә-

тнə хəwe. Əмə зə'фə wəстийай бун, мə qə нъзан бу чаwa зузукава əм хəwр'а дьчун.

Эваре əз h'ьшйар бум, дəрк'этмə дəрва. Бажаре Астрахане гьмин же дьhат. Ль р'энге бажарванийар'а к'ьвш бу, wəки т'əв сəкьни бун сəр we фькре: сəре хwə жи бьдьн, сəре к'өлфəте хwə жи бьдьн, həр алткьн дьжмьн.

Жьн, зар' р'асти мьн hатьн, тə дьгот əw жи сəр we фькренə: алткьн дьжмьн...

Незик бу чуйина мə щəм Киров. Баранəкə сьвьк бари, жь бə'ре ба hат, бу сəрмакə эп'ещə.

Əскəрəки бəжнбьльнд, чарньqали бəжна wи ашьрме фьшəка гьредайи, qьрмəкə к'елəкеда дардакьри бу, hатə пəй мə. Əм чунə щəм həвале Киров.

Ль щəм həвале Киров we р'оже т'оп бубун забьтед əскəре бə'ре. Ль к'өнще р'асте р'уньштьбу жьнəк сəр машине h'өкөм дьньвиси. Qөмандарəки ордие həвале Кировр'а хəбəр дьда: дə'wа т'опа дькьр у зине həспе сйари дьхwəст.

Ищар нава р'оже мə п'ак дит диндара həвале Киров. Дəве wи бь к'ən, h'өбəкə ширьнə ле, дьhа ль мə хwəш hат. Незики мə бу, гот.

— Ньун п'ак р'ьh'ət бун? п'ак мьqати wə бун? Мə щаба wи да:

—Бəле həвале Киров, əм зə'ф р'азинə, п'ак мьqати мə бун у əм р'ьнджи р'ьh'ət бун. Ньəма wедəре силh'е мəйи жь мə стəнди, анин, данə мə.

Həвале Киров намə дьрежи мьн кьр, диса гот:

— Нəсəкьньн, лехьн, h'ята wə те, өса бькьн, wəки дьжмьн п'əжмурдə бьбə, нъзанбə чь бькə у жь к'идəре зьраре бьгhижə wи, əзе ван р'ожа к'омəке бьдмə wə.

Паше эме дəqəке сəкьни, к'ətə мьтала у пьрси:

— Qə həвале Гикало[1] чawa дькə. П'əвгьредана wə wир'а həйə?

---

[1] Гикало наве Qөмандаре партизанайə, сала 1919, əwи жи Дагстане шəр' дькьр.

Мə щаба wи да, wəки мə бьhистийə əw ль Дагстане шəр' дькə, ле п'əвгьредана мə həвр'а т'önə.—намə кö да мьн, кьрьбун партфелəкə гайиши, həвале Киров гот:

— Əви партфели бьди фöмандаре wə, həв. Лопатин, бежи həвале Киров бь дəсте хwə hədайи жер'а шандиə.

Паше дəст кьрə дəсте мə т'əва, дəбхатри да мə...

Мə лавакьр, wəки калмьк бьднə мə, чаwа бəлəд. Забьтəки р'əх həв. Киров сəкьнибу, гот:

— Архаинбьн, бəлəдəки жь wи четьр həйə, we wəр'а бе. Əм диса чунə от'аха хwə, шива мə hазьр бу, мə шива хwə харьн, к'ətнə нава щийа. Həр кəс мəth'е həвале Киров дьда, həр кəс жь мə: дьдит əw тьште п'ак, йа кö т'önə щəм h'əму кəси...Həвала дор нədьда həвдö. həр кəс гьли дькьр, чаwа хəлqе дора хwəр'а хəбəр дьда. Паше мə хəбəрда дəрhəqа бажаре Астрахане.

Мə həвала бəр чə'ве хwə дит, wəки əw диссиплина, əw qанун, əw həрəкəта алткьрьна дьжмьн—əw т'əв бь h'önöре həвале С М. Кировə. Мə гəлə хəбəрда у ньзам чаwа хəwр'а чун...

Шəв, ньзам чь wəхт бу, дö мəрийа əм жь хəwе р'акьрьн. Бəр чърусийа чъре р'əнге wан п'ак нədьhатьнə ханенкьрьне. Йəк жь wан к'ьвш бу забьтə, чьмкö чək у силh'е wи е забьта бу, ле е майин əскəр бу. Е забьт h'ököм кьр, wəки əм р'абьн, зу к'ьнще хwə хwəкьн у р'ек'əвьн! Əм həвр'а р'абун, к'ьнще хwə хwəкьрьн. Həвале мə Кирил, е кö бе к'еф бу, лава кьр, wəки wи вьра бьhельн, чьмкö нəхwəшə. Мə гьшка т'əстиq кьр, wəки р'астə нəхwəшə. Мьн жи чаwа мəзьне wан, гот:

— Wəки əw жи бе əз набьм, р'еда нькарə саскар бə, р'е т'ьжи дьжмьнə, qазахьн, дьбəк щина əм шəр'кьн. Əw забьт h'əвəки сəкьни, дöшöрмиш бу, паше гот.

— П'ак, бьра бьминə, wəки öсанə.

We сьh'əте нан анин бəла кьрьн, həр йəк жь мə нане хwə кьрьнə т'орба, т'орбе хwə данə пьшта хwə у р'ек'ətьн.

Пешие дьчу забьт, мə дабу пəй wи.

Wəхте əм бажер дəрк'ətьн, к'ətьнə фьреqətие, забьт сəкьни, гот:

— Əва бəлəде wə, əwe wə р'йа к'əсəр'а бьбə h'ətа ниве р'е, паше we вəгəр'ə. Дə огьрбə wəр'а, вəгəр'ийа, чу, тə'рйеда бəр чə'ве мə öндабу.

Чьqас пикет у qəрəwьле дора бажер həбун, əм же дəрбаз бубун, ьди əм сəрфьнйаз дьчун пəй бəлəде хwə. Ле шəвəрəшəкə öса бу, мə həвдö нəдьдит, мьле мə ль həвдö дьк'ət, йане шəлпинийа льнга дьhат, мə тьхмин дькьр, wəки мəри р'əх тəда те. Ə'мре хwəда əз р'енщбəрнеда у партизаниеда гəлə шəва чоле мабум, ле шəвəр'əмиа öса, мьн he нəдитьбу.

Мə жь бəлəде хwə пьрси: гəло, чьма öса шəвəр'əшə? əwи мəр'а шьрокьр, чawa ль вьра к'елəка бə'рейə, чəнг гьртийə, hьм жи шəвə. Wəки нава р'оже жи думана бə'ре дьк'əвə, мəрьв дö гава həвдö набинə...

К'ətə бьрусиа сьбе. Р'окə нə п'ак бу, мьж у думан бу, баран жи пер'а дьhат. Əм hеди шьвəр'еда дьчун, льнге мə h'ətа гузəка qумеда дьчу хwаре. Wəхте сьбə лап сафи бу, мьн ле ньhер'и сəр чə'ве бəлəде мə, минани е калмька бу, хортəки незики бист у пепщ сали бу, ле урьси п'ак зəлал хəбəр дьда, мəрьв ньзаньбу нə урьсə. Мьн же пьрси:

— Həвал бьбəхшин, тö чь мьлəти, урьси, йан на? Əwи щаба мьн да.

— Баве мьн калмькə мə'сигьрə, ле дийа мьн урьсə. Баве мьн зуда мьрийə. Əз у дийа мьн бунə мə'сигьр, мə мə'си дьгьртьн щəм дəwлəтийа, дийа мьн нəхwəш к'ət, бawийə, əва чар салə əз мə'сигьрьм...

Əw се рож бун, əм р'е дьhатьн, ле əм аqас нəwəстийан, чьqас р'ожед ə'wльн, wəхте əм бəрбь Астрахнне дьhатьн. Həвала гот, wəки хамийа мə шкəстийə, лома жи əм нawəстьн.

Əw шьвəр'ийа кӧ əм теда дьhатьн, щарна өнда дьбу, щарна диса дəрдьк'ət. Мə жь бəлəде хwə: Колйа, пьрси: «Чьма əва р'йа өнда дьбə?

— Əва р'йа,—Колйа гот,—р'асти бежьм, ньзам урьси чаwа дьбежьн, бь зьмане мə, калмька, дьбен «бурхан», бае бə'ре те, wəхте əw ба р'адьбə, қуме р'адькə, дьбə мьж у думан, дькə тə'ри-тə'ристан: тӧ мəри, т'ӧ карван бəр we багəра қуме тəйамиш набə, т'əв қьр' дьбьн, а wи чахи минани wəхте бəрф дьк'əвə, р'е тьжи дькə.

Р'ожтьра дьне h'əта нивро əм чун, ньшкева Колйа сəкьни, гот:

— Əз ьди наем, қум к'өта бун .. Ль вьр wa, щие ног'айанə, ьди гӧнде wан пешийа wə hənə, hун карьн сəрфьнийаз, т'əне həрьн»...

Əwи дəсте хwə дьреж кьр, р'йа мə нишани мə да.

— Ле тӧе чаwа тəне həри?.—Ьəваləки мə же пьрси.

— Дəрhəqa мьн архаин бьн, əзе бəри wə бемə Астрахане, h'əта hун бьгьhижнə ере хwə.

Мə тəва дəст дае, разльхи да Колйа, дə бьхатьре хwə же хwəст у р'ек'ətьн.

Əм hеди у кəр' дьчун, тə дьгот мə ə'зизе дьле хwə өнда кьрьбу. Колйа р'асти жи əw чəнд р'ож бун həвалтийа р'еда, мə же h'ьз кьр. Көрəки мьлуки, аqьл у хунширьн. Əм щарна дьсəкьнин, дина мə ле бу, h'əта Колйа чу бəр чə'ве мə қӧльби. Паше əм р'ек'ətьн чун.

H'əта тə'ри к'ətə ə'рде əм дьчун. қə тӧ waргə, йане кəндалəк р'асти мə нəhат, wəки əм теда сьтар бьбьн h'əта сьбе. Əмə мəщбур бун həма ль бəсте бьмана. Шəвəкə сафи бу, ə'змани тьжи стəйр бун, баки сар дьhат. Ə'рди сар бу, мəрьв нькар бу нə вəлəзийа, нə жи р'уньшта. Бона сəрме чар нəчари əм we шəве қə нəсəкьнин, h'əта сьбе əм ре дьhатьн, минани мəрие сəрхwəm ви али, wи али дьh'əжийан...

Wəхте тə'ве да, həwa хwəш бу, нəwaləк к'ətə пе-

шийа мə, əм нəwаледа руньштьн, дəст хwəда хəwра чун. Əм кӧ h'ьшйар бун, ьди э'срəкə дəрəнги бу, мə h'əвə нан хар, у əм диса рек'ətьн.

Əw дӧ р'ож бун həwa хwəш бу, тə'ве дьда, əм гəрм дьбун, ле шəвə ьди сар бун...

Пьш гӧжмəки[1] мəзьнва, кəри сəе гӧрех хwə авитнə мə, дора мə гьртьн, нəдьhьштьн əм жь щи бьлпьтьн. Həваləки мə т'ьвьнг стӧе хwəда ани, wəки ль сахə, мьн нəhьшт, готə wан:

— Вьра к'ьвшə кəре пез hənə, нə кəрикə жи, к'ьвшə чəнд кəрие пезьн.

Həваləк к'əнийа, wa бь qəрф гот:

— Hьла бьнhер Шамилов чь вьра дькə, тӧ к'ӧда зани, wəки кəред пез вьра hənə.

Мьн дəнге хwə нəкьр. Əм wəстийа бун, анщах həврезра дьчун, са мəщал нəдьда мə, əм həрьн. Əм кӧ дəрк'ətнə сəре wи гӧжмəйи, пеш мəва дəрк'ət бəстəкə растə дуз, ль бəсте незики шəш-h'əвт кəре пез дьчерийан, к'еляка həр кəрəки пез вəгьртьбун чадред мəзьнə əскəрие, бона шьвана, wəки зьвьстане чадрə гəрмббьн, анибун кӧлавкьрьбун. Кəрəки пез э'йни хwə дабу wи гӧжме кӧ əм дəрк'ətьбунə сери. Wан са мəщал ль мə бьри бун, хwə давитнə мə, ле-ле бун, əм жь həв бəла кьрьна, Шьване wи кəре пези ль гӧжме (бьнəтара мə) хwə ləзанд, wəки бəри садə.

Мьн готə həвале хwə: əм рунин, wəки сə жь мə вəгəрьн, шьван жи бькарбьн ван са жь мə дурхьн...

Əм руньштьн: сəйала дора мə гьрт бун, к'ətьн, шьван кӧ незики мə бу, сəе кəре башqə чун, ман həр се сə, həвале мьн э'щебмайи ман у жь мьн пьрсин—Шамилов, тə чawa заньбу, wəки ль вьра пəз həйə у чəнд кəрьн.

Мьн щаба wан да, wəки əз у баве хwə həрсал шьван у гаване хəлqе бунə, лома жи мьн заньбу əw йəк...

[1] Ль ве бəста Каспие щарна растри мерьв тен гӧжмə, минани чйа, ле бьчукьн...

Шьван кӧ hат, дур сәкьни у жь мә пырси: «hун к'инә?, чь дьхазьн?».--Мьн qə нәhьшт hәвале мьн дәве хwə вәкьн, хәбәрдьн, бәри wан мьн гот:

— Qӧрба, тӧ жь мә нәтьрсә, әм нә жь wан мәрийанә, wәки hун жь мә бьтьрсьн... Hәрке тӧ щамери у растижи шьвани, hьнә гошти мәр'а бьqәлинә, аге тә дәнге хwə тәр'а накә сәва кӧләкәке, hәqе we кӧләке чь hежайә әме бьдьн...

Шьван h'әвәки кәр' бу, дӧшӧрмиш бу, гот:

— На, аге мьн дәнге хwə накә... Гоште мәйи тәзә hәйә, wәки әз биньм, hуне чьда бьqәлиньн, фьраqа wә hәйә?

Мьн готе:

— Әме ль вьр рунин, бьра дуажое тә мьqати кәре пез бә, тӧ хwə хwə qәлие бьqәлинә, ле тӧ чawa шьвани, wәки нькари чәнд мевана нан у авки-хwәйки. Qӧрба әз хwə шьван бум, әз п'ак заньм ә'дәте шьвана,—шьван к'әнийа, гази мә кьр, wәки әм hәрьн чадре.

Мьн готе. «Р'йа мә дурә, лома әм нькарьн бенә чадьре, әм итмаз дькьн qәлие бинә вьра, wәки әм бьхӧн». Шьвен фитандә са, гази wан кьр, чу. Са да пәй шьвен, чун.

Qә 15—20 дәqә нәк'ьшанд, мә ньhер'и шьван жь чадре дәрк'әт, бәрошәкә эп'ещә мәзьнә дестада бәрбь мә те. Мьн готә hәвала:

— Hун гошт бьхӧн, әзе qәста дәставе hәрьм дур бьсәкьньм, wәки нькьшкева мә нәгрьн. К'е занә әва шьванә, к'инә? у нә бе силh'нә жи, wәки мәрьв hаж хwə hәбә, нә хьрабә, ле hәма кӧ wә нан тер хар, йәк жь wә бьра бе дәwca мьн, паше әзе бем нан бьхӧм.

Hәвала гьлие мьн рази бун, Михаил жи qәбул кьр, гот: «Шамилов р'аст дьбежә, әм гәрәке хwə сәп'ә бькьн ль вьра». Шьван кӧ hат эп'ещә незик бу, әз жь щие хwə р'абум у qәста дәставе чум. Әwи кьрә гази:

— Wәрә qәлие бьхwə, qәлийа мә hазьр hәбу, тӧе к'ӧда hәр'и?

Мьн щаба ѡи да, ѡəки əзе ньһа бем, бьра һəвал бьхӧн у хѡə жи дурк'ətьм...

Шьван жи итбара хѡə мə нədани, хѡə сəп'ə дькьр, бə-рош незики сəд метри жь һəвале мьн дур дани ə'рде, гот:

— Ѡəрьн ббьн, бьрано, бьхӧн ль ѡə ə'фийат бə,— хѡə жи пашда чу, дурк'ət.

Һəвалед мьн минани гӧред п'ər'анə дора бəроше щьвийан. Əз жи бь шьвенр'а к'ətмə пəй пьрс пьрсийара:

— Əва кəред пез, е мəрикинə?

— Бəле,—шьвен гот,—һ'ətа чə'в дьбьр'ə, əѡ кəред пез е аге мənə, е мəрикинə,—əѡи зедə кьр, гот,—тӧ зани чəнд һ'əзар пəз кəрикида нькарьн бьчерьн. А кəре һан,—дəсте хѡə дьреж кьр, нишани мьн да,—кавьр'ьн, кəре һан мие зайинə, кəре һан бəрдирьн, кəре һан һогəчьн, кəре һан бəрхе исальн, ле əв кəре һани дур дьчерə гəрəке исал хəрид кьрьна (бьфротана), к'ӧда бьфрошə? к'е бькьрə? Анщах аге мə сəре хѡə хѡəй дькə жь р'еволйусе, хѡə вəдшерə...—Ньнək жь шьване мə рəвин, чунə мале хѡə, əм ньндьк шьван манə, пəзи гьранə, пе нькарьн, зьвьстане əм qə ньзаньн чаѡа бькьн. Сəрда жи мə бьһистийə незики бажаре «Черный Йар» партизан дəрк'ətьнə, дьбен нава гола qамишданə у һə'-зəкаданə, əм qə ньзаньн чаѡа бькьн? дьтьрсьн...

— Ньун чьма партизана дьтьрсьн?—мьн же пьрси,— партизан тӧ щари дəст наднə батрака, батрак дəстəбраке мənə, нə əм бона ѡан шəр' дькьн...

Əѡи тьштəк нəгот, ѡа ль мьн ньһер'и, кəр' бу. Һəвал жь бəроше дур к'ətьн, əз һатьм qəлие бьхӧм, шьван һат щəм мьн р'уньшт. Мьн жер'а гот:

— Чьма сəва мале дəѡлətийа р'ожед ѡа чətнайе дьк'ьшиньн? ро һ'ətа эваре ль чоле бəр баране, тəйроке, у шьлоп'е, ле зьвьстане шьванед бəлəнгаз сьбе һ'ətа эваре бəр багəре. Əз п'ак заньм, ѡəхте бəрфа к'ур дьк'əвə, шьван бəрфе бер дькьн, ѡəки пəз тер бьхѡə. Qӧрба, əз п'ак заньм...

Паше шьвеи дэст пе кьр, гот:

— Эзе зуда дэрк'этама, бьчума, ле эва чэнд салэ, мьи hэqе хwэ нэстэндийэ, аге мьи, wэхте эз бэ'са hэq дькьм, р'ож бь р'ож пашда дьхэ. Незики чьл-пенщи пэзе мьии сэрэ. Хенжь we йэке: дьбен диса диwана wan р'уньштийэ, эз дьтьрсьм hэр'ьм, hэqе мьне өндабэ. Аге мэ чуйэ мала хwэ бажаре Ставрополе.—Мэ hьнэки дьи жи хэбэрда, эз р'абум мэ п'эрэ дае, ле эwи hьлнэда, мэ дэ бь хатри же хwэст, р'азльхи дае у рек'этьи.

Р'о ьди жь нивро дагэр'ийабу. Мэ т'ер гошт харьбу, эм сьвьк р'е дьчун. Михаил мэр'а гьли кьр, wэки ревкома Ставрополе гэлэки ль ван кэра дьгэрийа, ле нькарьбу бьдита, эм чэнд щара hатьи, эwи пэзе хwэ вэдьшарт, эм сэр вэнэдьбун, ньзам к'өда дьбьр. Бэста Каспие кэс ньзанэ чэнд сэд километрэ, мэрьв бь мэhа hэр'э, хьлас набэ...

Михаил ван щийа р'ьнд бэлэд бу, вэгэр'андьне, р'йа мэ qэ к'эрхача хwе нэк'эт, эм алики дьнер'а hатьи.

Щие мэ партизана незик бубу. Роже эм эшкэла дьhатьи, мэ ьди хwэ вэнэдьшарт. Ль дэсте чэпе дур дөханебу гөндэки ногайэ, хание wана жь h'эр'ие h'атьбунэ чекьрьне, qэ дарэк ле шин нэдьбу.

Пешийа мэ голэк дэрк'эт, чэрнькали голе qамушэки сьх шин дьбу, алики голе бьльнд бу, пэзи ле мэгэл бу. К'ьвш бу, wэки пэз жь шэвчере hатьбу.

Щэм we голе эм р'уньштьи, рьh'эт бун. Эw сездэ р'ож бун эмэ р'еда бун, we р'йа дурэ qумэ-qумьстан эм ьди жь h'ал к'этьбун, льнге мэ бубунэ бьрин, щина льнге мэ qэльши бун, хун же дьк'ьшийа, щина жи wэрьми бун, бубунэ авьлданг. Мэ сапоке хwэ эхьстьи, льнге хwэ шуштьи.

Феза мэда кэвьрэк hэбу, hьнда wи кэвьри бьзьнэк мэгэл hатьбу, карэкэ we бьзьне бэр бу. Карьке хwэр'а дьлист, qөлоз дьбу, дьчу жь мака хwэ дур дьк'эт, диса qөлоз дьбу, дьhат, дьгьhиштэ мака хwэ. Эм жь аве дэр-

к'этьн, р'упыштьбун, р'ьh'эт дьбун. Щарэке эw карьк эп'ещэ дурк'эт, ньшкева хёшиник hат, мэ дора хwэ ньhер'и, тэйрэки пэр'анэ жорда хwэ хёруши каре кьр, кар кьрэ нав п'энще хwэ, цёлоз бу hэwа. Бу кастинийа са, цуртинийа шьвеи, ле тэйр чу. Бызьна h'эйwан жи хwэ авитэ щие каре, ле кар ьди тёнэбу. Шьвеи пэзе хwэ р'акьр, чу. Эw бызьна h'эйwан вэдгэрийа, дьhатэ бэр кевьр, мькэ-мька we бу, дор хwэ дьнhер'и, ль мэ дьнhер'и, диса дьр'эви, дьчу, гhиштэ кэре пез...

Эм шэвэкэ дьн жи ль чоле р'азан, ле эw чь р'азан бу, сэрме нэhьшт эм чэ'ве хwэ бьдно hэвдё, мэ к'урма эгьр жи дани бу, ле диса сэрма дькьр...

Р'ожтьра дьне he ниврё нэбубу, эм гhиштно hында h'олькед хwэ. Эм кё незики цамуш бун эскрэки никете мэ жь нав цамуш дэрк'эт, тьвьнг дьрежи мэ кьр, гот:

— Т'эслим, жь щи нэлэцьи. Озе wэ бышэwьтиньм... Т'ьвьнг дьрежи мэ кьрьбу, ле-ле бу эм бёкёштана. Мэ тэва hэвр'а гот, wэки эм партизаньи, жь эскэре wаньи, эwи цэ гёh нэдьда мэ, эмэ мэщбур бун бьсэкьньи. Эw эскэрэки т'эзэ бу, нэ мэ эw нас дькьр, нэ эwи эм нас дькьрьн. К'ьвш бу эскэрэки ьди э'мьр бу, незики чьл сали бу, цёлёхдарэки мьт'ин бу. Эм эме дё сэh'эта ль wедэре сэкьнин h'эта щаб данэ цёмандаре мэ, hэвале Лопатин. Цёмандаре мэ кё hат, бь цануна эскэр мьн тэ'лим гьрт, гот:

— hэвале цёмандар, изне бьдэ, эз бежьм, эм бь h'ёкме тэ чунэ Астрахане щэм hэвале Киров у вэгэр'ийан, hатьн.

Эwи готэ мьн: «Дэстур»[1]...

Паше готэ мьн: «Ле к'ане hэваләки wэ кемэ? чь цэwмийэ?..

Мэ т'эва щаба wи да, wэки Кирил he жь вьра кё эм чун, р'ева сьст бу, анщах р'ева дьчу, мэр'а саскар

---

[1] Дэстур—бь цануна эскэр, урьси дьбен „вольно".

нәдьбу. Сьламәти гһиштә wәдәре у лава кьр, қӧмандара wедәре һышт.

Әм кӧ һатнә штабе, мә йәко-йәко гьли кьр, чаwа чун, чаwа һәвале Киров дит, әwи чь т'әми да мә. Паше мьи портфел дәрхьст, дьрежи һәвале Лопатин кьр, гот:

— Әва портфела һәвале Сергей Миронович Киров жь тәр'а һәдайи шандийә, нама wи жи ви чәлтәйиданә...

Мьи щара дӧдйа һәвале Киров дит бажаре Бәк'уе сала 1920 бу, ль театра бь нава Нариман Нариманова, wәхте мә алт кьрьбу банда мусафата ль бажаре Ганщае (ньһа наве wи бажари Кировабадә). Чәнд щара мьи әw дит ль Ленинграде.

Щара лапә пашьи мьи дит Сергей Миронович Киров сала 1935 бу, бьһаре. Әз чумә щәм wи дәрһәqа щаһьлед мә кӧрманща е кӧ һиндьбун ль Ленинграде, ль институтута Роһьлате, йа мләте бьчук.

ВӘГӘР'АНДЬНА ЛЬ WӘЛЕТ

Шәре бажарване әw чәнд сал бун әз qәтандьбум жь кӧрманщед мә совете, жь wәтәне мьи, щие кӧ мьи дәрбаз кьр зар'ӧтийа xwә. Һәр сала 1924 партиа Комунисти әз шандмә Әрмәнистане, бона хәбате нава Кӧрманща. Комит. Парт. Комунист (болшевике) Әрмәнистане әз к'ьвшкьрьм тәлиматчие Мәрк'әзкоме, wәки бьхәбьтьм нава кӧрманща. Ль органе Советеда һәбун гәлә бәғ, аға у кулак, тәсилатийа wан сәр хәбатчие к'ӧрда һәбу, әwана бь дәлк'бази диса дьметьи хуна гӧндийа: Дьстәндьи рӧшәт у п'ешк'еше бәгтие. Бәга нәдьһьшт, wәки гӧндик дәнге xwә бькә йане һәр'ә diwana Совете.

Ле гәрәке әз бежьм wәхте әз һатьм жь qӧрбәтийе, чь әшqәке мьи зозан дитьи: Конед кӧрманща обә-обә лани бун, мала кон вәгьртьбун бь чит у п'әрдә. К'алә-к'алә бәрха у мийа дьһат бәр дәре кона, хӧлә-хӧла ава бәләкийа, ава сар дьк'ьшийа, гӧл, сосьи у рьһ'ана кӧлилк

дабун, мәрьв h'әйран-h'ьжмәк'ар бу ле бынhерийа, wәхте мын әw йәк дит, к'ьзин жь дьле мын hат...

Заротийа мын к'әтә бира мын. Wәхте мын ль ван зозана бәрхванти дькьр у шьванти дькьр, к'әтнә бира мын hәвал у hогьред мын, гәло: «к'ижан жь wан сахә? к'и мьрийә?» мын фькьр дькьр...

Мьж у думан гьртьбу сәр чйае Әгридагге, п'ак нәдьhатә ханкьрьне бәрфа сәре wи. Де у баве мын qә жь бира мын дәрнәдьк'әтн. Гәло сахьи де у баве мын?»...

К'әтә бира мын, wәхте әз чумә Урьсете, де у баве мын дьгрийан, нәдьhьштьн әз hәр'ьм, дьготьн: «Töс к'ода hәри к'е мә кал у пира хwәйкә?»...

Ньзам чьма дьле мын дьтьрсийа. Гöндики мә расти мын hат, мын же пьрси дәрhәqа де у баве хwә. Әwи гот:

— Әр'рәб, тö зани р'ом дьжмьне мә көрманцанә, wәхте әw hат, әм р'әвин, hьнәк жь мә р'әвин бәр бь Агбаране, hьнәк р'әвин хwә данә чйае Әләгәзе. Роме wи чахи гәләк жь мә qьр'кьрьн, гәләк жи hесир гьрт, бьр. Әз qә ньзам чь hатә сәре де у баве тә?

Әз де у баве хwә дьгәр'ийам, ле мын әw нәдитьн ..

Wәхте кö әз де у баве хwә дьгәр'ийам, пе h'әсийам, wәки к'örманща гәлә бәлангази дитьбун wәхте щие хwә рәвибун...

Р'ожәке, әз у милисионерәки hатнә сәр чйае Әлә-гәзе, ль кәванәке дани бун коне к'örда, нава мерг у чи-манада кон нәдьhатьнә ханкьрьне, наве wи wари «чьл-кани бу», р'асти жи незики чьл кани we бәсте дәрдьк'әт. Мә ажотә бәр дәре конәки, гәлә мәри топ бьбун бәр дәре wи кони, мын пьрси:

— Гәлә hәвално, к'ижанә коне сәдьре Совета к'очәра?

Әwана тәв кәр' бун, ль hәвдö ньhер'ин. Паше йә-ки жь wан гот:

— Совет ль вьра т'önә...—у дәсте хwә дьреж кьр бәрбь дәште, гöнде Әрмәнийа,—Совет ль wедәре hәнә, щәм мә бәг, аға у шехьн.

— Әва оба к'ижан элейә?—мын пырси.

— Эла һ'әсынийайә...

— К'е мәзыне ве элейә?

— Мәзыне обе,—обәбашийе мә, шех Сылеманә, ле дәрһәqа Совета тө нәһәqи пырс дыки, чыма тө нызани Совет щәм мә т'önә. Тө к'и? wәки wa нызани?...

Паше, дәсте хwә дырeж кыр, конәки мәзыни пенщ стуни нишани мын да, гот:

— Коне һанда бәг пәйа бунә, бә'са Совета нәкә, әw һ'ызнакын, wәхте к'örд бә'са Совета дыкын,—әз э'щебмайи мам, wәки Совет нава к'örдада qәдәгәйә...

Жь wи коне мәзын мерәки бәжи орт'ә дәрк'әт, бәрбь мә һат. К'әмбәра пыште зив бу, зер'кылдайи бу, qәмәкә зивә ль пыште гыредайи бу. Qамчие дестда жи, дәстка wи зив кыри бу. К'örдед кö сәкыни бун: бәгр'а п'антә дан, тәмәнә бун. Әwи qә сылав нәда мә, wa бь qörбәти пырс кырын бь зымане урыси тәмьз:

— Һун к'е дыгәр'ын?

— Әм дыгәр'ын сәдре Совета к'очәра,—мын гот.

Бәг к'әнийа...

— Элбәги кör'апе мынә, оба wи we ль дәра һанә,—дәсте хwә дырeж кыр, нишани мә да. Чадырәкә бь-льндә спи нав wан конада хане дыкыр.

— Зә'ф р'азинә,—мын гот у мә һәсп зәнгö кырын, чун.

Р'еда р'асти мә дыһатын обед к'әсиба, щие кәвыр у зынар бун, һынәк ава wан жи тönәбу, к'ölфәт дычу щики дур ав дани бь щера у мәшка...

Бәр конәкир'а әм дәрбаз дыбун, жынәкә п'ор'спи, бәжын бынд сәкыни бу. Мын кö ле ныһери, р'әнге we ль мын нас бу, ле к'и бу? нәдыһатә бира мын. Мын дыз-гина һәспе гырт, эме дәqәке сәкыним, мын ле дынһери, К'әтә бира мын, бу qир'инийа мын.

— Мәт'а П'ор'е!—дәнгәки ша мын кырә гази жь һәспе банзда э'рде. П'ор'е wa э'щебмайи пашда вәк'ынийа.

— Мәт'а П'ор'е, әзым—әз, Э'рәб, кör'е шех Шәмо.

Чьма нае бира тә, нә әмә гаваше мәләгана (урьса) бун? Әw чәнд сал бун әм гаван, шьваше урьса бун. Наве мере тә Гело, көр'е те Һ'әсән у Луло Һәвале мьн бун, наве дйа мьн Гәwре.

— На, тӧ нә Ә'рәби,—әwе гот.

Wәхте мьн жер'а гьли кьр дәрһәqа мала wан, мала мә, чawa әwе щарна әз вәдьшартьм, wәхте баве мьн дькьр әз бӧк'ӧтама...

Паше мәта П'ор'е бawәр кьр. Һат дьзгина Һәспе мә гьрт, гот:

— К'әрәмкә, пәйа бьн, qә wәкн тӧ нә Ә'рәби жи, qәйде мә ә'шире тӧ зани, әрһәдә меван гәрәке бенә мал, нан бӧхӧн, паше дәрбаз бьн. Әм Һатнә коне we, П'ор'е минани wәхта щаһьлтийа xwә нава сәһ'әтәке мәр'а qәли Һазьр кьр, паше Һат щәм мьн, р'уньшт. Дәсте xwә да сәре мьн, гот:

— Ә'рәб, чь ль сәре тә qәwмнйә, тӧ wa зу спи буйи, бьнһер' сәре тә лап спи буйә, ла п'ор' көр'кьре дури көр'а, тӧ чьма ӧса буйи?...

Мәри т'ьжи дора мә бун. Мьн wанр'а гьли кьр дәрһәqа Урьсете, дәрһәqа диwана Совете, дәрһәqа шәр'е бажарване у гәлә гьли готьнед майин, һ'әта тә'ри к'әтә э'рде. Дәрәнг бу Гелойе мере we жь чоле Һат, гава кӧ бьһист Ә'рәбе көр'е шех Шамойә, xwә авитә п'есира мьн, әз һ'әмез кьрьм, Һатә р'уе мьн, к'әтнә хәбәрдане. Незики бәрбанга сьбе бу, әм хәwра чун.

Әw чар сал бу диwана Совете ль Әрмәнистане Һатьбу тәшкилкьрьне, ле т'әсиләтийа бәга, аға у дәwләмәнда сәр көрманща Һе гәләки Һәбу, Һе көрманщ диса бь qәбила дьһатьнә к'ьвше.

Эк'сплуатасиа көрда диса әw бу, ле ищар бәга бь дәлк' дькьр, Һьм бь зарәки ширьн, Һьм э'дәте кал-бава данинә орт'ә, Һьм жи гәф дӧхарьн, дьданә тьрсандьне.

Зозанед р'ьнд, гӧндед шенә п'ак, диса дәсте бәгада бун. Қәред пәзе wан нәдьһатә һ'әсабе...

Ле hе бира к'ӧрдед к'әсиб нәчьбу, әw к'ӧтан у зерандьна зӧлӧмк'ара, hе бир нәкьрьбун, wәки пәзәкә йәки, йане бәранәки, йане нерики р'ынд: е к'е hәбуйа бәга дьшанд, же дьстәнд. Wәки йәк бьмра, мале wи дьбьр дьхар, дьго:

— К'е бьмьрә, гәрәке мират'а wи бьгhижә мьн, бь э'дәте мә дьгьhижә бәга.

Гело кӧ бьhист, wәки әз жь Р'әwане hатьмә, бона т'әшкилкьрьна к'әсиба у диwана Совете, әwи готә мьн:

— Ә'рәб, бәгә дәwләтинә, qәwәтьн, ле әм... Әwи wa ль навмала хwә ньhер'и.

— Гәрәке hун нәтьрсьн, к'омәке бьднә диwана Совете, э'рде р'ынд зозанед п'ак, we бьднә wә, qә нәтьрсьн.—Мьн готә wи.

Сьбәтьре шәбәqе, әз жь мала Гело дәрк'әтьм, мьн готе, wәки щьмаә'те т'опкә, әзе эваре бем wанр'а хәбәрдьм.

Нивро бу, мә хwә гиhандә оба бәга: бәста пеш гӧндва незики бист сйар сәкьни бун, т'әвә ль hәспа сйар бу, р'әхт у р'әшме hәспа т'әви жь зиз бу, зер'кьлда-бун. К'әсиб дурва сәкьни бун, ль wан т'әмашә дькьрьи...

Мьн жь бәләде мә пьрси:

— Әв чьтәвайә?

— Щьридә, кӧр'ед бәга у ага, хwәр'а к'еф дькьн. Сйара ньшкева зангӧ да hәспа у зӧр'не лехьст. Гьрмьнийа дәфера сйар дьгьhништнә hәвдӧ, дәwса р'ьмә, дар дьh'әжандьн сәр hәвдӧ у давитнә hәвдӧ. Maqул, дәwләти сәкьни бун hәлан дьданә сйара, дьготьн:

— Ә'фийо, э'фийо, фьлан кәс.

Wана кӧ әм дитьн, бәг пешийа мәда сйари hат. К'ьвш бу э'шарәти wи кьрьбун. Ньла нәгьништьбу мә, незики бист гави жь hәспе пәйа бу, бь урьси сьлав да мә, бәрбь мә hат, ьди бәри эвар бу...

Wәхте дәwар у h'әйwанәте эваре hатьн бәр дәре

бәга, кәред пез, сәри к'ӧтабунә сәр һәв, сәкьни бун. Мьн дьле хwәда гот:

— Тӧе чьма ӧса нәбежи, бьнһер кәред пез dawe wan һәр йәке бист р ьтьл те, башqә-башqә сәкьнинә, шьванед доре, к'ьнще п'әр'ьти ле бун...

Мә изна хwә хwәст у лəз һатмә мала Гело. Әм кӧ һатьн мала Гело, к'әсиб у гӧндие орт'ә т'оп бьбун, һивиа мә сәкьни бун. Тә'риеда wана әм нәдитьи, һәвр'а хәбәр дьдан, дьгот:

— Ә'рәб, щәм Ленин һатийә, Ленин хwә-хwә шандийә һәwарийа мә к'әсиба.

Һьнәка жи пьрс дькьр:

— К'ижан Ә'рәбә? Ә'рәб жь к'идәрейә? кӧр'е кейә?

— Чьма һун нас накьн. Ә'рәбе кӧр'е шех Шәмо, ль нава мәләгане (урьса) гәлә сала гаван у шьван бу, паше чу Qәрәqәле, бу гольквап, ве ахрийа папьн голькване гӧнде Сусьз нав сипкада. Гело гот.

— Пәй! әре, әре,—дәнг жь к'оме һат,—әw Ә'рәб һәла һенә Никалә Дигроре һатә гьртьне сәва болшевикие...

Щьватеда бәләнгаза бь тьрс дәрдь у кӧле хwә дьготьн. Әз һ'әму дәрдь у кӧле wan не һ'әсйам.

Бь сайа партиа Комунистие нав кӧрманща дәст бь хәбатәкә гӧмрәһ' бу...

Әз диса де у баве хwә дьгәр'ийам. Әз чумә бажаре Т'билисе щәм хушка хwә Гоге, не һ'әсийам: wәхте кӧ әз р'әвим чумә Урьсете ль гӧнде мә, Сусьз, дашнака баве мьн гәлә зерандьбун. Баве мьн р'әви бу, һатьбу Агбаране жь дәст Р'оме, Эла Сипка жи рәви һатьбу Агбаране... Ль wедәре жи чәнд щара гази баве мьн кьрьбун.

Р'ожәке баве мьн бьрьбун, баве мьн ьди вәнәгәр'ийа, чәнд рож шунда хәлq дитьбун баве мьн ль гӧнде П'оште (К'арвансәре) кӧштьбун, әw у чәнд мерава, һьнәка дьгот роме кӧштийә, һьнәка дьгот дашнака кӧштийә. К'ә-

сəки жь мə нəдитьбу. Дйа мьн рəви бу, чубу щəм хушка мьнə Ч'ичək: алие Əлəгəзе, дйа мьн жь хəлайе мьрьбу...

А бь ви тəhəри мьн де у баве хwə нəдитьн... Əз вəгəрийам, hатмə Р'əwане, сəр хəбата хwə. Салəкеда нава к'örдада бь пьшти Партиа Комунистиейə болшевика Əрмəнистанеда hатə тəшкилкьрьне Совета к'очəра, диwан жь дəсте бəга, агалара кулака у шеха дəрк'ət, к'ətə дəсте к'əсиба у гöндие ортə. Нав körманща hатнə тəшкилкьрьне пионер, комсомол у комунист, гöндада hатə тəшкилкьрьне колхоз...

Партиа Комунисти, йа Ленин ль вьра вəкьр ə'мрəки тəзə. К'örдед дəwра, сал у зəмана дьhатнə эк'сплуатсиакьрьне дö qатьли: hьм жь дəсте диwана Николə, hьм жь дəсте бəга, дəрк'ətьн сəр рйа тəзə, жьйинəкə рьнд: Бь зьмане wан hатнə нəшьркьрьне газет, к'ьтеб, вəбун мək'ə тəб...

Ль бажаре Ереване вəбу техникума к'örда. Ль Ленинграде жи вəбу бона к'örда институт. Жь хwəндк'аре Ленинграде дəрк'ətьн гəлə щаньлед ölмдар у пеш.

СОБА ТƏЗƏ. ШАЛЕ ПИР АБАСЕ

Те бира мьн, бəре мале körманщада тönəбун собə, həбу тəндур, hьнəкə дəwлəти жи, хенжь тəндура мале, чедькьрьн одада бəгирə. Ле бəгирə тö гəрма п'ак нəдьда. Гəрм дьбу həр əw мəри, е кö жоре незики бəгире рудьшт. Жоре жи, чаwа ə'йанə, рудьньштьн бəг, дəwлəти, шех, мəллə у мьшайиq.

Жь сəрме гöндийа оде хwə чедькьр сəре тəwлада, щийе дəwар həбу, чьмкö жь гəрма дewер, одə жи гəрм дьбун. Wан одада жь dewер бинəкə туж дьhат. Ле мəри мəщбур бун əw бир hьлдана, чьмкö зьвьстанə сар бун, к'öда бьчуна? щийе майин тönəбу...

Ль гönде мəда мəрик həбу, наве wи Щьмшит бу. Дö бьра бун. Щьмшит бьре мəзьн бу, Сальh' бьре чук бу

Щьмшит малхе мале бу, ле Сальһ' дьчу бәр пез. Һәрд бьра рәнге һәвда бун, жь һәв нәдьһатьнә к'ьвше, һәр фьрфи әw бу: Щьмшит һ'әвәки жь Сальһ' бьлындтьр бу. Һәрдө жи зәwьци бун...

Жьна Щьмшит у бука wи (жьна Сальһ') тә дьгот тәбиәте йарәтмиш кьрьбун бона һәрдө бьра, к'ölфәтнә эгьи, тәмьз. К'офи у к'ьтане wан жи һәрр'о öса гьредай бун, тә дьгот: һешка жь дә'wәте һатьнә...

Ле мала Щьмшит нә малəкә зә'фә дәwлəти бу, нә минани һьнәка хwәйе кәрийе пез бун, гар'ане dewер у р'әвойе һәспа бун. Мала Щьмшит малəкә орт'ә бу.

Сальһ' һавине у зьвьстане дьчу бәр пәзе мале у щюлти дьчу бәр пәзе щинара. Сал кö т'әмам дьбу, Сальһ' һьм һәqе һавине дьстәнд, һьм жи һәqе зьвьстане: салəwəхтеда ль мала wан зедә дьбу 10—12 бәрх. Пәзе хwә жи дьчеранд һәq нәдьда кәсәки, зедәйа пәзе wан wанр'а дьма...

Чawa әм көрманц дьбен' «Һале Щьмшит хwәш бу»...

Ле дәм—дәзге wи, п'әргәла мала wи, п'ергәләкә öса бу, qә т'ö малада т'öнәбу, нә ль мала бәга, нә жи малед дәwлəти нәдьгьһиштнә мала Щьмшит. Мьсинед qawe рьнд, финщанед qawe у й · чайе, орхан-дошәкед хас, спичалед тәзә, п'ежгиред гöл-гöли... Wәки Щьмшит тьштәки рьнди тәзә бьдита, әwи әрһ'әдә жь бажер дьк'ьри дани мала хwә...

Ч'әк у рьһале Щьмшит растә нә жь п'ърче хасә бьһа бун, ле т'ьме к'ьнще wи тәзә бун, рьнд һатьбунә дьруне. Гава кö Щьмшит wеда дьһат мәрьв һ'әйран у һ'ьжмәк'ар бу ле бьнерә. Гәлә бәга, дәwлəтийа у щаһьлед wан һавижийа хwә ль Щьмшит дани...

Ьди пайиз бу. Щьмшит бәри гьшка зәвийе хwә дьрубу, гәньм, щәһ к'öта бу, кьрьбу чә'ла. Лодед гиһа жи зуда дани бун. Шöхöл к'öта кьрьбу.

Р'ожәкә пайизе, һе тә'ве дьда, һәwа гәрм бу, Щьмшит э'рәба хwә гьреда, чу бажер. Р'ева баранәкә гömрәһ' бари, Щьмшит кö гьһиштә бажер, дәрәкә wи зьһа нәма,

Ӏ'әта кьрасе щане ѡи жи шьл бубу. Ль п'әр'е бажер мала досте ѡи Карапет Ӏәбу. Щьмшит э'рәба хѡә ажот бәр дәре Карапет. Карапет кӧ чә'в Щьмшит к'әт, кьрә гази, готә жьна хѡә:

— Ӏасмик, дизе, зу бькә собе дадә, Щьмшите к'ьриве мьи баране шьлкьрийә, сәрма дькә...

Ӏасмик банзда сәргин ани кьрьнә собе, Ӏ'әвә нәфт бәри сәр сәргинада кьр, пичкә вехьст да бәр. Бу фьрәфьр'а собе век'әт, әѡе нив сьӀ'әтеда Щьмшит Ӏьм гәрм бу, Ӏьм жи зӧӀа бу. Щьмшит дьле хѡәда гот: «Ѡәки бәгира мә буйа, Ӏ'әта эваре әз зӧӀа нәдьбум. Әва чь тьштәки п'акә... Ѡәлә әзе бежмә Карапет, бьра йәкә ѡа мьр'а бьк'ьр'ә».

Ѡәхте Ӏасмик нан ани дани сәр тәхтә, Щьмшит гот:

— К'ьриве Карапет, әва чь тьштәки п'акә, тә жь к'ӧ анийә? Ӏьм гәрма ѡе зә'фә, Ӏьм жи харьи сәр зу те чекьрьне, йәкә ѡа жь мьр'а дәст нахи?

Карапет гот: «Әва йәки әрмәнийе мә жь Урьсете анийә ль ведәре чедькьи у дьфрошә, р'асти жи зә'ф тьштәки п'акә. Әм кӧ сьбе чунә нава бажер ѡәки щәм Ӏьсте Ӏазьр Ӏәбьи, әзе тәр'а бьстиньм».

Ѡе шәве Щьмшит ма мала досте хѡә. Эваре к'әтнә хәбәрдане: жь әк'ьне исал, жь бьӀалгие у арзанийа исал. Ӧса к'әтьнә хәбәрдане, ѡәки Щьмшит ьди дьӀеньжи. Щийе Щьмшит данин, әѡ к'әтә нава щийа у дәст хѡәда хәѡр'а чу...

Сьбәтьре Щьмшит у Карапет зу р'абун. Ӏ'әта ѡана сәр чә'ве хѡә шушт, Ӏасмике тә'ште Ӏазьр кьр. Ѡәхте тә'ште харьи к'ӧтакьрьи, Карапет у Щьмшит чунә базаре. Р'ева Щьмшит готә Карапет:

— Карапет, бәре э'ѡльи, әм Ӏәрнә щәм Ӏьсте, екӧ соба чедькә. Карапет го: «Бьра бә». Ѡәхте әѡ Ӏатнә щәм Ӏьсте, дӧ собе Ӏазьр Ӏәбун. Базар кьрьи. Ӏьста го: «Собәк дук'ешева Ӏежайә бист у пенщ манат». Карапет

п'ак заньбу, wəки qимəте собе дук'ешава зə'ф-зə'ф дəhдонздə манатə, ле дəнге хwə нəкьр. Щьмшит жь wи qимəти нəтьрсийа, жь hосте дурнəк'ət, сəкьнибу базар дькьр. Hосте кö дит, wəки Щьмшит бь чə'вəки мəшqул (h'ьзкьри) ль собе дьнерə, qə кем нəкьр. Щьмшит киске хwə дəрхьст бист у пенщ манат даеда. Бь qəйде wи чахи, wи у hосте дəст кьрьнə дəсте həвдö h'əжандьн. Щьмшит собə hьлда, Карапет дук'еш (трубə) у бь дьлəки ша чунə мала Карапет.

We рожа Щьмшит, гəлə щара, Карапетва дьчунə базаре у дьhатьн чьмкö, Щьмшит к'аре зьвьстане дькьр: ча, шəкьр, сабун, нəвт, пичкə, п'ərчə у hур-муре майин дьк'ьри... Əw дö щар бун Карапет собə п'əвдьхьст жь həв дəрдьхьст, нишани Щьмшит дьда, wəки əw ль мал бьзаньбə чawa собе у дук'ешава п'əвхə...

Щьмшит кö чь лазьм бу к'ьр'и, к'öтакьр, ə'рəба хwə гьреда у дьлəки ша бəр бь мал рек'ət. Р'ожтра дьне бəр эваре Щьмшит гьhиштə мал. Р'о дö бəжна hе бьльндбу. Тə'ва пайизе hе дьqьжланд, хəлqи т'əви дəрва бу, hьнəкə дəwлəти hе жь кама (нан к'öтане) хьлаз нəбубун, сəр хöламар'а сəкнибун у дьлəзандьн. Дитьн кö Щьмшит жь бажер hат, гьшк hатнə щəм Щьмшит. Əwи собə дани бу, дук'еше we п'əвдьхьст. Хəлq wa ə'щебмай ль собе у дук'еше we ньhер'ин, жь Щьмшит дьпьрсин: «Щьмшит, əв чьтəвайə. Чь к'еране h'əсьнинə, чь qöтийа h'əсьнийə?»...

Щьмшит щаба wан да:

— Əва собойə, əва жи дук'ешьн (трубəнə) мьн анийə дəwса бəгире дайньм. Əва жи минани бəгиренə, ле жь бə'гире четьрə...

Дьбу ньчə-ньчə хəлqе сəре хwə дьбьрьн—данин, дьготьн: «Баво, əв Щьмшит нəнəра дькə, əw чь h'əсьнə. we чawa век'əвə.—hьнəка дьгот: «Əва нə шöхöле мə к'öрданə, чьма анийə?—hьнəки жи дьгот: «Чьма, тьштəки п'акə»...

Пайз бу. We сале зьвьстан зу hат. Бәрф к'әт h'әта ноке. Хәлq зуда жь хәбата чоле к'өта бубун. Эвара топдьбун ль ода шәвбhерйа хwә дькьрьн. Ль ода Щьмшит гөнди өса топ дьбун, wәки щи төнәбу мәрьв ле р'уне. Дьбу фьр'ә-фьр'а собе вельк'әт. Щарна собә өса гәрм дьбу, к'еләке we сор дьбун, мәрьв догот агьрә дәрк'әтийә... Гьшка н'айе Щьмшит дьда, дьгот:

— Qап'ийе Щьмшит шенбә, ду т'өнә, әм жи п'ак гәрм дьбьн, тьштәки р'ьндә.

Иди к'әтьбу зьвьстане, орт'а хеч у хьдьрнәбибу. Гөнди дьhатьнә ода Щьмшит h'әта нивә шәве р'удьньштьн. Шәкьре Тосьн hьм дәнгбеж бу, hьм жи чирокбежәки п'ак бу. Щьмаә'те лава кьр, wәки чирока «К'өлке Сьлемин» бежә. Шәкьр эварда дәст пекьр, чирок дьгот у пер'а дьстра. Незики ниве шәве бу, чир'ок к'өта бу. Ьди хәлq дьчунә мале хwә. Ньшкева бу ә'wтинийа са. Сальh' дәрк'әтә дәрва. Ньhер'и, сийарәк бәр дери сәкьнийә, бәрфеда спи дькә. Сальh' сәре hәспе гьрт, гот:

— К'әрәмкә, пәйабә.

Меван нькарьбу хәбәрда, нькарьбу жи пәйа буйа. Сальh' зәнгийа hәспе гьрт, анщах меван пәйа кьр. Меван hедика hатә оде. Ап'ьнщийе wи кәвьн у башьлға сере вәкьрьн, дитьн, әва п'ир Абас.

К'өлфәт сәргин анин кьрьнә собе, собә век'әт. Ле п'ир Абас өса сәрма кьрьбу, хәбәрдан пе нәдьбу. Щьмшит готә п'ир Абасе:

— Т'әреq тө сәр чә'ва hати. Ве шәве тө хальфи. Чь ль тә qәwмийә. Hатьна тә херә?

П'ир Абас hьманги хәбәр дьда, гот:

— Әз ве сьбе жь мал дәрк'әтьм, сайи бу, тә'ве дабу, әзе бьчума qьжла, сәр пез. Әз кө гьhиштмә канийа Шьр'ьке, п'ьлт'ә ә'wр дәрк'әт, бәрф бари, ба жи пер'а р'абу, бу багәр, бәрфе ль сәр ч'ә'ве мьн дьхьст мьн р'е нәдьдит. Әз вәгәр'ийам, hәр'мә мал, р'е т'ьжи, бәрф бубу, мьн р'е нәдьдит. Әз дагәр'ийам нәwала шкәвта, wә-

ки тек'әвмә шкәвта һ'әта багәр датинә, мын шкәвт жи нәдьдитын. Дьзгина һәспе мын авитә сәр. Һәспе гәлә чйа у нәwала әз гәр'андьм: Мын го: ьди хьлазбуна мын т'önә. Нызам чawa һәспе әз анимә бәр дәре тә...

Бәк'ое кали щинаре Щьмшит готә п'ир Абас;—мал хьраб, бәре мәсәла мә көрманща дьбе: «Орта хеч у хьдьрнәби, к'е нә ль мала хwәбә дьжмьне сәре хwәйә». П'ир Абас дәнге хwә нәкьр...

Гәрәке әм бежын п'ир Абас мәрики зә'ф дәwләти бу: хен жь әк'ьн-т'ик'ьн, кәри пәзе wи һәбун, аше wи һәбу, ле мәрики зә'ф тьма бу. Хwәйе we дәwләте, тә кö ле дьнһер'и, тә дьгот к'әсибәкә: ап'ьнщийе кәвни qöл-qölки ле чарьхә льнга да бун, к'олосе сәри кәс нызанбу чь р'әнгийә. Аqәси кәвн бу, шә'ра дора к'олос п'әр'ьтибу, һәр шаләки т'әзә ле бу...

Шив анин бәр п'ир Абас. Щьмшит гот: «П'ир Абас, тö гәрәке бьбәхшини, ниве шәвейә. Мәсәлә мә көрманща дьбе: «Меване бе wәхт к'иси хwә döхwә»...

Wәхте шив харьн, хәлqе майин жи бәла бу. Щие п'ир Абасе данин. П'ир Абасе готә Щьмшит: «Әз итмаз дькьм, wәки тö ве qötийе диса дади, мын öса сәрма кьрийә, нькарьм гәрм бьбьм»... Щьмшит гази буке кьр, гот, wәки собе тьжи к'әрме пезкьн. Буке к'әрмә анин, тьжи собе кьр, ле собә венәк'әт...Щие п'ир Абасе данибун. Щьмшит брева шәвхwәши данә п'ир Абасе чун, р'азан...

П'ир Абасе жи к'ьнще хwә эхьст: шале хwәйи тәзә авитә сәр дук'еша (трубе) собә, к'ьнще майин, минани һәргав да бәр сәре хwә. К'иськe зер'а бьн пьнчәкеда, сәр тә'зе щане wи тьредай бу, дәсте хwә да сәр к'иськ, дит кö һәйә, к'әтә нава щийа хәwр'а чу...

П'ир Абас к'әтә хәwа ширьн. Чьqас к'ьшанд кәс нызанә, к'әрме пез һ'ьшк век'әтьн, бу фьр'ә-фьр'ә собе. Шале п'ир Абасе сәр дук'еша (труба) собе шәwьти, ду т'ьжи оде бу, п'ир Абас хwә нәһ'әсийа...

Щьмшит сьбәтьре зу рабу, кавьр'әк шәрже кьр, qә-

ли qəландьи бона п'ир Абасе, п'ир Абас he h'ьшйар нəбубу. Н'əвəки шунда п'ир Абас жи р'абу. Бəре ə'wльи чу шале xwə бинə xwəкə, шал т'önəбу. Ньqьти дьле wи, wəки шале wи дьзинə. Чьмкö шале тəзə xwəкьрьбу...

Гəрəке əм бежьи, жь к'ьнще р'ьндə т'əзə п'ир Абасе ə'мре xwəда həр əw шал бу xwə кьрьбу. Əw шал жи к'ьрибу жь т'öщара бь зерəки. П'ир Абасе ньвин каживажи кьр, ле шал бубу «минани hива бьи ə'wр» шал т'önəбу. Əwи дəст бьрə п'ашла xwə, ньhери зерə щиданьи. П'ир Абас к'ətə нав щийа.

Р'о дəрк'ətьбу...Р'ожəкə xwəш бу. qət п'ьлтə ə'wр ль ə'змана тönəбу. Щьмшит hатə оде гот:

— П'ир Абас, рабə, рокə xwəшə, чьма р'анаби?

П'ир Абасе гот:—...«Əз зуда рабумə, ле... шале мьи т'önə, шале мьи дьзинə...

Щьмшит ə'щебмай ма, сущлу сəкьии, паше го:

— Тыште öса мала мьда нəqəwьмийə, тəreq, тö чь дьбежи? Тə шал данибу к'идəре.

— Мьи шале xwə авитə сəр ве стуна h'əсьи ле...ле... ньhа т'önə.

Щьмшит qуз бу бьи дəр'абе ньhер'и, шале wи шəwтнбу, дəльнгəк к'ətьбу ви али собе, дəльнга дые жи к'ətьбу wи али собе...

Щьмшит готə п'ир Абасе:

— Т'əreq, шале тə вайə шəwтнйə, чьма тə авитə сəр дук'еше.

— Мьи нəавитə сəр дук'еше, мьи авитə сəр ве стуна h'əсьии. Чawa wəва ьди ə'йанə, хönəдайед мьнə ə'зиз, п'ир Абас мəрики зə'ф тьма бу. Демəк мəрики: тьма, кораз, тə'вибəбар, шəр'уд у мьр'дар' бу...

П'ир Абас пöрч'ийе xwə кьр, гот:

— Мьи шале xwə дö зер'а к'ьр'ибу, ле əзе чawa ге шал həр'ьм? хəлqе мьр'а чь бежə?...

Паше hерса wи р'абу гот:

— Дə т'опа ощаха мьи ль мала тəк'əвə, ль соба тəк'əвə ..

— Чьма? п'ир Абас, т'эреq, чьма ньфьр'а дьки? чьма тӧ кери, тӧ навини эва агьрэ, эварда тэ хwэ бэр гэрм дькьр, тэ бь чэ'ве хwэ дит, чь гӧне мэйэ...

Щьмшит шалэки хwэ да п'ир Абасе. П'ир Абасе р'абу кӧлзьки эw шале кэвн хwэ кьр, сийарбу, чу...

Пэй чуйина п'ир Абасер'а, гӧнди пе h'эсийан, wэки шале wи нэwьтийэ. Хэлq ша дьбу дьгот: «Мьстэhэq, эw hежайэ we йэке, wэхте эм дьчунэ аше wи, нане мэ нивн дькьр, мэрики тьмайи мьр'дар'э»...

Бьhарбу. К'этьбу мэhа гӧлане, тэ'ве дьда, hэwa гэрм дьбу. Хорта, бэста бьнагара мала, hол дьлистьн, qар'э-qар'а wан бу, qьр'ка hэв дьгьртьн, дьк'энийан, h'энэк дькьрьн.

Сийарэк wеда дэрк'эт. Wэхте незики хорта бу, wана нас кьр, wэки эw сийар п'ир Абасэ. Хортэки qэстана кьрэ гази:

— Пэй, гэлэ хорта, эв мерьк hатийэ шале хwэ дьгэр'э, дьбен шалэки зэ'ф р'ьнд бу: «Апо, тӧ hати шале хwэ дьгэр'и?»...

Ьерса п'ир Абасе р'абу, сйари ажотэ сэр хорт, хорт да нава qамчийа. Хорт нэмэрди нэкьр, qузбу, кэвьрэк hьлда ль к'елэка п'ир Абасе хьст. Хортед майин жи кьрнэ гази, готьн:

— Дьбэк тӧ hати h'эйфа шале хwэ ль мэ вэки,—hэвр'а кьрьнэ гази: «Шал шэwьти, шал шэwьти» у р'эвин.

П'ир Абас жь шэрмана вэгэр'ийа, нэhатэ гӧнд. Ьди т'ӧ щара п'ир Абас нэдьhатэ wи гӧнди...

Ньhа к'ӧрд р'уднин от'ахед рьндэ бь п'энщэрэ, дэwса чьруса ч'ьре ведьк'эвэ электрик-лэмпа Илйич, ль гӧндада hатьнэ дэрхьстьне ава ч'йа. Бь к'езинне те нава мала...

Кӧре Щьмшит ньhа р'уньштийэ ханики ӧса, wэки дэwса соба h'эсьни, йа кӧ дьhатэ h'эсабе wи чахи чawa ищат, ньhа ведьхэ соба электрике у бона hавине hэйэ ишкава щэмэде (холодильник)...

1957 г.

СӘРӘЩӘМ

	Р'у
1 К'ӧлфәте мә. Зарӧтийа мьи.	3
2 Мәрк'аба мә. Р'енщбәрийа нава урьса	9
3 Нӧщума гӧра	14
4 Чи тәр'анә "вилкә„	28
5 Хwәндьна әwльи	35
6. Нама жь Америкае	43
7. Нава к'ӧрда. Бьһаре ль долге	57
8. Ль зозана	59
9. Мьжулиед мә.	62
10. Панйзе ль дагер'е. Шайа бәранбәрдане.	68
11. Пәзе ӧндабуйи. Мьрьна бьре мьи	71
12. Ль шәһәр. Шәр'е империалисти сала 1914-да.	78
13. Дьлк'әтьи у „дәстанигари".	87
14. Ль wәлате Р'оме. К'ьлама Сйабәнде Сьлевии у Хәща Зәр.	95
15. „Хайиш дькьм, хwә нәкьнә к'ьфара гӧлла мьи„ вәгәр'андьна мьи ль мал.	100
16. Партиаеда (фьрцеда)	106
17. Ль гӧнде мә	117
18. Жь Ленинакане һәта Ставрополе.	131
19. Шәр'е бажарванне	134
20. Щәм Сергей Мирон'ович Киров	140
21. Вәгәр'андьна ль wәлет	161
22. Соба тәзә. Шале п'ир Абасе.	169

Редактор Ə. Ə'вдал.
Ишкьлчи Оганесйан
Р'едакторе бəдə'уньв исаре Ан. Гаспарйан
Тех. редактор Е. Ахирйан
Коректоред контрол Гар. Һакобйан, Лəтифе Ə'мəр.

ВФ 07899 Т'əмбə 1066 Тираж 1000

К'аг'əз 84×108 1/32. Бəлгнəшре мəнгənə 11,25
Бона нəшре һатйə спартьне 15 IV с. 1958
Бона чапкърьне һатйə qолкърне 22/X с. 1958
Бəлгнəшре нəширəте 8,2.
Qимəт 4 м.

Чапхана I-е йа идара Һайполиграфһрате
Ереван, соqаqа Алавердйан № 65, с. 1958

ҚИМӘТ 4 М.

ЦБ г. Ленинград 1961 г.
9516 — 0 40 к.

EZDIKI.COM